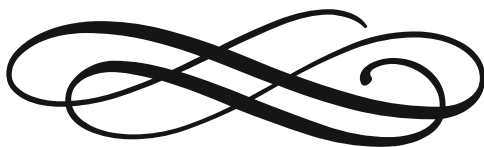


Гулжаҳон Мардонова

# ЎЗБЕК МИЛЛИЙ ЎЙИНЛАРИ

Оммабоп-адабий нашр



“BOOKMANY PRINT”  
ТОШКЕНТ – 2022

УЎК: 793.4(575.1)

КБК: 75.5

М 26

ISBN 978-9943-8398-9-2

Мардонова Гулжаҳон Амоновна

Ўзбек миллий ўйинлари [Матн]: Оммабоп-адабий  
нашр / Г.А.Мардонова. – Тошкент: Bookmany print,  
2022. – 158 б.

С ў з б о ш и м у а л л и ф и:

педагогика фанлари доктори, профессор

Муҳаммаджон Қуронон

Т а қ р и з ч и:

филология фанлари доктори, профессор

Қудратилла Омонов

Болаларнинг бадий адабиёт, халқ оғзаки ижоди билан яқиндан танишишлари улар ўйнаётган ўйинлар мазмуни билан боғлиқ. Ўйинларда инсон ҳаёти, бошидан кечираётган воқеа-ҳодисалар ва ана шу воқеа-ҳодисаларга нисбатан муносабат намоён бўлади. Булар эса болаларда бадий адабиётнинг энг муҳим вазиफलаридан бўлган – одоб, ахлоқ, жасурлик, мардлик, ватанпарварликни тарбиялашда катта ҳисса қўшади. Муаллиф томонидан юртимизнинг барча вилоят ва Қорақалпоғистон Республикасидан ёзиб олинган юздан ортиқ маданий меросимиз дурдоналари ушбу “Ўзбек миллий ўйинлари” китобидан жой олди. У маънавият тарғиботчилари, мактаб ўқитувчилари, мураббийлар ва кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

© Мардонова Г.А.

© “Bookmany print” нашриёти, 2022.

*Келажагимиз эгалари –  
Янги Ўзбекистон ёшларига  
бағишланади.*

## **Болалар ўйинлари – ҳаёт машқлари**

Кўп ҳаракат қилган организм яшовчан бўлади. Боболаримиз кечираётган ҳаёт тарзларига, ҳаракатларга қараб ўйинларни кашф этганлар. Одам умри давомида қиладиган хатти-ҳаракатлар, тирикчилик ташвиши, четдан бўладиган турли қаршиликларни енгиш, оилани ҳимоя қилиш каби ҳаётий вазиятлар бу ўйинларга мавзу бўлган.

Дастлабки ўйинлар инсониятнинг болалиги бўлган териб ейиш даври билан боғлиқлиги фикримиз исботидир. Кейинчалик ўйинлар мундарижасига овчилик, чорвачилик, деҳқончилик, хунармандчилик билан боғлиқ турлари кириб келдики, бу ҳаётий жараёнлар, яшаш учун ҳаракат қилиш, интилиш билан боғлиқдир. Таъбир жоиз бўлса, бу ўйинлар ўша даврдаёқ одамларнинг табиат инжиқликларига дош беришларига, турли касалликларни енгиб ўтишларига замин ҳозирлаб борди.

Ўйинларда теварак-атрофда юз бераётган воқеа-ҳодисалар сюжетлари жонлантириб борилган. Сюжетлар одамларнинг ҳаёти билан бевосита боғлиқ ҳолда шаклланган. Ўйинлар инсонни маънан, ахлоқий, эстетик жиҳатдан тарбиялайди. Чунки ўйинлар жамият ҳаётида меҳнатдан кейинги ҳодиса саналади. Ибтидоий замонларда одамлар ўйинлар орқали овчилик жараёнларини акс эттирганлар.

Шу маънода Гулжаҳон Мардонова томонидан ёзиб олинган ўйинларнинг айримлари бир қадар унутилганлиги, ноёблиги, қолаверса замонавий болаларнинг кун-



далик машғулотларидан айтарли четлашганлиги билан ҳам қимматга эга. Улар билан танишар экансиз халқнинг миллий тарбия мактаби нечоғлик қадим тарихга эгаллигига тан берасиз.

Ўзбек халқида йигитнинг белбоғи ҳам, қизнинг рўмоли ҳам оддий мато, аксессуарлар эмас. Улар мардлик, ор-номус, ҳаё, садоқат, покликнинг матода намоён бўлиши. Шунинг учун ҳам халқимизда белбоғ қадимдан азизланган. Ўз сўзида турадиган, айтганидан қайтмайдиган йигитлар “Белида белбоғи бор” деб макталган. Белбоғ йигитнинг кўрки, номуси, ори саналган. Халқ тўқиган достон ва эртақларда ҳам белбоғга нисбатан юқори баҳо берилади. Демак, ўғил болалар ўйинлари орасида белбоғнинг восита сифатида ишлатилишида катта миллий маъно бор.

“Белбоғ” ўйинининг энг афзал томонларидан бири унга махсус тайёрланадиган восита шарт эмас. Қолаверса, бу ўйин билан исталган жойда ҳамроҳ бўлиш мумкин. Баҳсга киришган болалар бўйи, ёши, кучи тенг бўлиши талаб қилинади. Ўйин давомида иштирокчи нималарга эътибор бериши керак? Энг аввало, у зийрак бўлиши, ўйинбошининг ҳатти-ҳаракатини диққат билан кузатиб туриши керак. Сабаби, ўйинбоши “бошланг” ишорасини берганда бир лаҳза кеч бошланган ҳаракат инсоннинг мағлуб бўлишига сабабчи бўлади. Оёқлар тагига ташланган белбоғни биринчи бўлиб эгаллаб олиш ва уни бош узра баланд кўтаришга рақибдан олдинроқ улгуриш керак.

Бойсун туманидан ёзиб олинган “Зар қалпоқ” ўйинида восита сифатида бош кийим танланган. Халқ ўйинларида бош кийимнинг восита сифатида танланиши ҳам бежиз эмас. Бош кийим инсоннинг обрўси, ҳурмати, шахсини англатади. Ҳатто бошдаги дўппининг ҳолатига қараб эгасининг қандай инсонлигини билиб



олиш қийин эмас. “Зар қалпоқ” ўйини болаларни зийрак ва тийрак бўлишга ўргатади. Яъни қалпоқни қўйнига яширган иштирокчининг кўзларига қараб қалпоқ қайси боланинг қўйнида эканлигини топиш керак. Бунда зийраклик иш беради. Ҳар бир боланинг кўзига диққат билан тикилиш, унинг кўзлари тубидаги сирни англай олиш керак. Агар ана шу сезгирлик иштирокчида етишмаса панд ейди.

“Зар қалпоқ” ўйинида мағлуб бўлган иштирокчи тенгкурларининг ҳар хил шартларини бажаради. Шартлар иштирокчиларнинг кайфияти, фаслга боғлиқ танлангани учун хилма-хил бўлиб, рақсга тушиш, қўшиқ, тез айтиш, топишмоқнинг жавобини топиш, шеърни ёддан ўқиш каби бўлиши мумкин. Демак, иштирокчи ана шу нарсаларга ҳам доим тайёр турмоғи керак.

Халқ ўйинлари орасида табиат билан, айниқса дўстларимиз саналган қушлар билан боғлиқ ўйинлар кўп-лаб учрайди. Бу эса бежиз эмас. Демак, боболаримиз қушларнинг ҳаётини диққат билан кузатиб боришган. Қорақалпоқ халқига хос бўлган “Шағала” ўйинида айнан ана шу жиҳатларни кўриш мумкин. Ерга тугиб, ташлаб қўйилган белбоғ рамзий маънодаги балиқдир. “Катта чағалай”лар “полопон”га ана шу “балиқ”ни олиш илмидан сабоқ беришяпти. Ўйинда иштирок этаётган болалар қушларга қиёсан қанотларини кенг очиб турадилар. Уларнинг меҳрибон товуши ёш “чағалай”га куч ва қувват беради. Полопон ролини бажараётган бола қанотларини кенг ёзиб катта “чағалай”лар атрофида айланади. Бу билан ўзининг тажрибасиз эканлигини, мабодо “балиқ”ни олишни эпломаса, улардан маънавий кўмак зарурлигини эслатиб туради. Катта “чағалай”лар эса уни бор овозларида қўллаб турадилар. Бу манзара барчага таниш. Қушларнинг ҳаёти ҳам одамларникига қайсидир маънода ўхшаб кетади. Бу ўйинни ўйнаётганда болалар қалбида атрофдагиларни қўллаб-



қувватлаш қанчалар муҳим эканлигини унутмасликка ундайди. Бу боланинг мана шу ўйиндан олган дастлабки сабоғидир.

Миллий ўйинларимиз орасида воситали, ҳаракатли, касб-хунарга оид турлари қатори мавсумий ўйинлар талайгина. Чунки бизгача яшаб ўтган аجدодларимиз инсоннинг ҳар томонлама камолотга етишувида ўйинлар узвийлиги ва узлуксизлигига ҳам эътибор қаратганлар. Шундан ҳам улар орасида йилнинг барча фаслларига мос ўйинлар ўйлаб топилган.

Баҳорий ўйинлар кенг ўтлоқлар, сой бўйлари, қирда ўйналган. Бу ҳам юқорида таъкидлаганимиздек, инсон руҳиятининг табиат билан уйғунлигидир. Чунки ўйинларнинг завқу шавқ билан ўйналишида табиатнинг кўркам таровати ҳиссадор бўлади. Ўйинлар учун танланадиган либосларда ҳам айнан табиат гўзаллиги акс этади. Ўғил болалар киядиган ятаксимон либосларга йўрма усулида кашталар тикилади. Кимлардир камалак жилоли беқасам либосни афзал кўради. Қизлар учун эса ёрқин рангдаги шойи, атлас либослар, босма дўппилардан яхшироқ либос йўқ. Бундай либоснинг ўзиёқ инсон кўнгли оламини товлантириб юборади.

“Чуррак” ўйини ўрдаклар ҳаётдан олинган. Ўрдаклар ҳам ўз полопонини учишга ва ҳаётда ризқ топиб яшашга ўргатади. У то эркин қанот қоққунча назоратда сақлайди. Ўйин болаларни укувли қилади. Бир хил узунликдаги чўпларни текис ва чиройли қилиб йўнлади. Мана шу иш жараёнида болаларнинг диди ҳам имтиҳондан ўтади. Чунки кимдир чўпни чала, қобиғини текис йўнмасдан тайёрласа, кимдир аксинча, пишиқ қилади. Демак, чўплардан иборат махсус йўлакни ҳозирлашнинг ўзиёқ болаларни ҳаётга тайёрлайди. Энди ўрдак болалари рамзий маънода “учишга” ҳозирлик кўрадилар. Уларни битта назоратчи бола кузатиб туради.



Мана йўлак бўйлаб югуриб ўтган “полопон” бола назоратчи қошига эниб бориб, ерга энгашганча, бир қўли билан кулоғини ушлаб етти марта айланади. Бу унчалик осон эмас. Тўғри, ҳар доим машқ қилиб, чиникиб юрган болалар учун осон. Аммо ҳамма болалар ҳам шундай эмаску. Демак, улар бу машқни бажариш асносида чиникиб боришади. Чунки ҳаётда нимагадир эришмоқ, сафнинг олдида бормоқ, бошқаларга ўрнак бўлмоқ учун ақлий салоҳият билан бир қаторда жисмоний қувват ҳам юқори бўлиши керак.

“Соққа ошиқ” ўйини аждодларимизнинг овдаги ҳатти-ҳаракатларини ифодалайди. Ўйинбоши кекса овчи. У ов тартибига кўра иш тутади. Ўртага терилган ёнғоқлар ёввойи ҳайвонлар. Икки томонга тортилган чизиклар эса хавфли майдонни эслатувчи ихота чизикларидир. Ичкарига кирган овчини ҳалокат кутган. Овчини бутун жамоа қўллаб-қувватлаб туради.

Қадимда овга ҳам эркаклар кўпчилик бўлиб боришган. Катта, чапдаст, кучли ва жасур эркаклар ов майдонига кирган. Энг жасур, чапдаст овчи бошлаб борган. Ёшлар эса уларнинг ҳатти-ҳаракатини кузатиб туришган. Мана шу тариқа ов сирлари ўргатиб борилган.

“Соққа ошиқ” ўйини воситали ўйинлар сирасига кириб, ундаги воситалар кичик тошча, ёнғоқлар ва ошиқдир. У болаларда мўлжални аниқ олиш техникасини ривожлантиради ва ҳаётда ҳалол бўлишга ўргатади. Уни бемалол ҳовлида, уй атрофларида ўйнаса бўлади. Ҳаётда ҳамма овчи бўлмайди. Лекин ҳатти-ҳаракатда, сўзлашаётганда, муомала маданиятида бу ўйинда орттирган кўникма асқотади. Яъни бу ўйин орқали ортиқча ҳис-ҳаяжонга берилмаслик, муомалада эҳтиёткор бўлиш ва креативлик каби хислатлар тарбияланади.

“Ёнғоқ” ўйини ҳам қадимий ов ўйинларидан ҳисобланади. Болалар томонидан қавланган чуқурча – ов



майдони. Овда ҳар хил ҳолат содир бўлиши мумкин. Ёввойи ҳайвонлар жарлик ичида, овчилар эса юқоридан туриб уларни мўлжалга олишади. Ўйинда “ёввойи ҳайвон”ни мўлжалга олиш отилган ёнғокнинг чуқурчага тушиши билан белгиланади.

Қайсидир иштирокчи навбати етиб келмагани учун мутлақо ёнғокларидан айрилиши мумкин. Бунга ҳам чидаш керак, мардлик керак. Кимдир эса ўз қўйинини ёнғокқа тўлдира олиши ҳам мумкин. Демак, ҳар бир боланинг қандай ютуқ ёки мағлубиятга учраши ўзига боғлиқ. Мўлжални тўғри ололган, эътиборли бола ғолиб бўлади. Бу эса болаларда ўз устида ишлаш, ҳаракатни кучайтиришга туртки бўлади.

Ўйинларда ёш организмнинг талаб ва эҳтиёжлари қондирилиб, ижодий фаоллик яратилади. Топқирлик, тезкорлик, шижоат тарбияланади. Қолаверса, ўйин орқали болалар жуда кўп нарсаларни билиб олади. Демак, билишга бўлган когнитив талаб ҳам ўйин орқали адо этилади. Ўйинлар ранг-баранг. Уларнинг мазмуни, ташкил этилиши, қўлланиладиган буюмлари турлича. Улар орасида креатив (ижодий) ва қоидали ўйинлар мавжуд. Ижодий ўйинларни болаларнинг ўзлари ўйлаб топадилар. Унда кўпроқ образлар иштирок этади. Бир қарасангиз сахна кўринишининг содда вариантыга ўхшаб кетади. Бу албатта эҳтиёжга қурилади. Қоидали ўйинлар эса катталар томонидан яратилади ва болалар ҳаётига олиб кирилади.

“Қармоқча” ўйини Шофирконлик болаларнинг ижод маҳсулидир. У балиқ ови ҳақида. Балиқчи ҳам, балиқлар ҳам болаларнинг ўзи. Уларнинг қандай танланишини иштирокчи болаларнинг ўзлари ҳал қиладилар. Овчи образидаги бола ярим чўк тушганча қўллари билан учига қум тўлатилган қопча ўрнатилган арқонни айлантира бошлайди. Болалар эса рамзий маънодаги





қармоққа тушиб қолмаслик учун жон ҳолатда сакрайдилар.

Шунинг учун ҳам “Қармоқча” ўйинида чакқонлик, сезгирлик, зийраклик керак. Сусткаш бола қармоққа тушиб қолади. Овчи ҳам фаол ҳаракат қилиши керак. Лекин кўзланган режа, мақсад, кутаётган натижа амалга ошмай қолиши руҳиятга таъсир қилиши мумкин. Одамни мағлубият ҳам тарбиялайди. Аммо асло чекиниш керак эмас.

Шоштепалик болалардан ёзиб олинган “Жойингни топ” ўйини ҳам уларнинг кашфиёти. Теварак-атрофдаги катталар, тенгдош болалар ҳаёти, фаолияти бу ўйин мазмуни учун асос бўлган. Ўйинда қисқа масофа белгиланган. Ҳар бир бола тўғри тўртбурчак ичида тез ва чакқон ҳаракат қилиб ўзи истаган бурчакни эгаллаши керак. Ўртада турган қоровул эса бунга йўл қўймасликка интилади. Тўртта бурчакни ишғол этган болалар унинг қўлига тушмасликка ҳаракат қиладилар. Қоровул қайси болани ушлаб олса ўрин алмашади.

“Ташлама таёқ” ўйини болаларни серҳаракат бўлишга ундайди. Ўйинда ҳар бир болага рақам қўйилади. Улар доира шаклида айлана бошлайдилар. Ўртада ўртабоши таёқни ушлаганча турли ҳазиллар билан болаларни чалғитади ва кутилмаганда болалардан бирининг рақамини айтади. Ана шу бола зудлик билан таёқни ушлаб олиши керак. Агар бунга улгурмаса, у болалар айтган турли шартларни бажаради. Айтайлик, бир оёқда юз метрга сакраб бориб келиш. Ёки худди бақадек икки оёқлаб сакраб юриш. Бунинг ўрнига зийрак бўлган осон эмасмиди?

Бадахшонлик болалардан ёзиб олинган “Чавандоз ва эгарчи” ўйини мазмуни ўз ишига совуққон эгарчи ва унинг болаларининг панд ейиши ҳақида. Бундай масъулиятсизликдан жаҳли чиққан чавандознинг



кайфияти ва эгарчининг муносабатини ифодалаган бу ўйин бир томондан, болаларда ўз ишига масъулият билан ёндашиш маданиятини юксалтиради, иккинчи томондан эса истеъмолчилик маданиятини эгаллашга, ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишга ўргатади.

“Чучмомо” ўйинини муаллиф Бойсунлик болалардан ёзиб олган. У баҳор фаслида ўйналади. Ўйинда ўғил ва қиз болалар иштирок этадилар. Ўйин баҳорнинг бошланиши, табиат уйғониши билан боғлиқ. Ўйиннинг бошидан то охирига қадар восита сифатида чучмомо ишлатилади. Бу эса яна кўкламга эсон-омон етганлик, шукроналик белгисидир. “Чучмомо” ўйинида иштирок этиш учун жисмонан бақувват бўлиш керак.

Халқимиз азалдан экологик ўйинларни ардоқлаган. Чунки асрлар давомида табиатни асраш, авайлаш, унга меҳр қўйиш ота-боболаримиз томонидан қадрият даражасига кўтарилган. Шунинг учун ҳам Турна, Қарға, Олмаҳон, Лайлак билан боғлиқ ўйинлар халқимиз бисотида талайгина. Муаллиф томонидан Қарши шаҳридан ёзиб олинган “Лайлак келди” ўйинида ҳам асосий мотив лайлак болаларининг қўпайиши билан боғлиқ.

Ҳаётда зийрак ва эҳтиёткор бўлиш жуда керак. Эҳтиёткор деганда қўрқувни тушунмаслик лозим. Ҳамма масалада меъёрни асраш, эҳтиётсиз ҳатти-ҳаракатдан, сўзлашдан тийилиш инсонга бахт ва омад келтиради. Бу эҳтиёткорликни табиатга нисбатан ҳам тушуниш мумкин. Инсоннинг кичик эҳтиётсизлиги туфайли қушлар озор чекишидан асралиш керак. “Лайлак келди” ўйини болаларнинг табиатга меҳр-муҳаббати ошишида ҳам ҳиссадор бўлади.

Кўплаб ўйинлар қаторида тош иштирокидаги ўйинларнинг ўрни бўлакча. Бу ўйинлар асосан ҳовлида қизлар томонидан ўйналган. У ҳаракатли ва воситали ўйинлар сирасига киради. Бешта тош ёрдамида ўйналадиган



бу ўйин республикамизнинг жанубий вилоятларида “Хаппак”, деб номланиб ўйин шартларини қизларнинг ўзлари ўйлаб топадилар. Тандир, куви, уй, кўприк, девор, қайчи, тошбақа, бўри каби шартларда ерга ташланган тошларни ана шу шартларга ҳамоҳанг акс эттирилган бармоқлар орасидан олиб ўтиш керак. Мабодо иштирокчи шартни бажара олмаса, у мағлуб.

Наманган вилоятининг Исковат қишлоғидан ёзиб олинган “Ошқовоқ узди” ўйини қизларда қандай ҳислатларни таркиб топтиради? У энг аввало қизларни аҳилликка, иноқликка ўргатади, жисмоний томондан тоблайти. Чунки сиз рамзий локомотивдан ажралмаслик учун янада кучлироқ бўлишга ҳаракат қиласиз.

Биз ХХI аср – ахборот, фан ва техника юксак тараққий этган даврда яшаймиз. Болаларимиз компьютер ўйинларига ружу қўйишмоқда. Бу эса уларнинг соғлиқларига зарарли. Болалар компьютер технологиялари сир-асрорлари, имкониятларини тўлиқ эгаллагани ҳолда ўйинларни ҳам унутиб қўймасликлари керак. Чунки улар инсонни фаол ва тадбиркор, соғлом ва ижодкор бўлишга, ҳар хил ҳолатдан хулосалар чиқаришга ўргатади. Фарзандларимиз югурсин, қувласин, сакрасин, қисқаси, кўпроқ ҳаракатда бўлишсин. Ана шунда болалар соғлом, маънан етук, қадди-басти чиройли, ўзлари келишимли ва киришимли инсон бўлиб улғаяди.

Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори, журналист ва адиба Гулжаҳон Мардонова ҳам ёш авлоднинг ҳар томонлама баркамол бўлиб улғайишини истайди. Шундан ҳам у оиласи, фарзандлари, неваралари, қолаверса, Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги Илм-фан ва инновациялар бўлими раҳбарлигидан ортиб узоқ йиллардан буён халқнинг ўзидан унутилган миллий ўйинларни ёзиб олади. Бир жойдан ёзиб олинган



ўйинларни иккинчи жойдаги ўйинлар билан таққослайди, фаркли томонларини ўрганади.

Қўлингиздаги “Ўзбек миллий ўйинлари” китоби икки бўлимдан иборат. Биринчи бўлим “Ўғил болалар ўйинлари”, иккинчи бўлим “Қиз болалар ўйинлари” деб номланган. Ҳар икки бўлим ҳам ўз мавзудан келиб чиққан ҳолда тартибга келтирилган. Бу Гулжаҳоннинг зукколигидан, кузатувчанлигидан ва халқ миллий меросини яхши билишидан далолатдир.

XXI аср мамлакатимиз ва дунё халқларининг миллий меросини асраш каби жуда катта вазифаларни олдимизга қўйди. Ана шундай бўҳронлар аро миллатнинг, халқнинг миллий меросини излашга, топишга ва уни сайқаллаб халқнинг ўзига қайтаришга жазм этган, юртимиз қишлоқларини ўзининг шахсий ташаббуси билан пою пиёда кезаётган муаллифнинг бу фаолиятини мамлакат мустақиллигини мустаҳкамлашга қўшилган улкан ҳисса, деб баҳолаш мумкин. Ҳайратимни ифодалашим керакки, муаллиф бу саъй-ҳаракатларни ўз шахсий ва оиласи жамғармаси ҳисобидан бажарган.

Ушбу китобга 2006 йилдан 2021 йилгача республикада вилоятларида яшовчи болалар, кекса отахон ва онахонлардан ёзиб олинган миллий ўйинларимиз киритилди. Улар денгиз тубидан моҳир ғаввос томонидан териб олинган дурлар каби бебаҳодир.

***Муҳаммадҷон ҚУРОНОВ***  
***Педагогика фанлари доктори, профессор***



## ЎҒИЛ БОЛАЛАР ЎЙИНЛАРИ

### *Белбоғ*

*Тошкент шахридан ёзиб олинди.*

Ўйинда одатда беш нафар бола иштирок этади. Улардан бири ўйинбоши, яъни ўйинда адолатни йўлга қўювчидир.

Тартибга кўра иккита бола бир-бирларига орқа ўгириб, оёқларини кериб тик турадилар. Уларнинг оёқлари тагига арқондек қилиб белбоғ ташлаб қўйилади. Шарт шулки, белбоғ ҳар иккала иштирокчи учун бир хил қулайликда ташланиши керак. Белбоғни олишга шайланган ҳар икки бола қоматларини тик тутишлари, белбоғга ҳатто кўз қирини ташламасликлари даркор. Ўйинбоши бу ҳолатни назорат қилгач қўлларини баланд кўтариб бир, икки, уч деб санайди. Уч сони айтилганда болалар тиззаларини букмасдан, тезлик билан белбоғга қўл чўзишлари керак. Белбоғни қўлга киритиш учун куч ва шитоб ҳаракат зарур бўлади. Гоҳида ҳар иккала иштирокчи белбоғни баравар ушлаб оладилар. Ана шундай пайт уларнинг қай бири кучли бўлса белбоғни шеригидан тортиб олади.

– Сизга шарт айтаман, – дейди ўртабоши. – Чунки белбоғни қўлдан чиқариб қўйдингиз. Хўш, болалар нима шарт айтаман?

– Бир оёқда юз метргача ҳақкалаб бориб келсин, – дейишади болалар.

Мағлуб бўлган бола шартни бажаради. Ўйин ана шу тарика давом этади. Мағлуб болага қурбақа бўлиб юриш, икки оёқда сакраш, болалардан бирини опичлаб айлантариб келиш, узоқдан зувиллаб югуриб келиш каби қатор шартлар қўйилади. Шартлар болаларнинг кай-



фиятига кўра ўзгартирилиши ҳам мумкин. Агар улар ховлида ўйнаётган бўлсалар “чой қуйиб кел”, “муздай сув келтир”, ёки “шеър айтиб бер”, “қўшиқ куйлаб бер” каби.

“Белбоғ” ўйини инсонга қоматни тик тутишни ўргатади. Шунинг билан бирга белни ва тиззаларни букмасдан туриб эгилиш умуртқа поғоналари учун жисмоний ҳаракат вазифасини бажаради.

Бу ўйинни оилада ака-укалар билан биргаликда ўйнаса ҳам бўлади. Ўйинда восита бўлиб белбоғ хизмат қилади.

## **Икки белбоғ**

*Тошкент шахридан ёзиб олинди.*

Ўйинда ўн битта бола иштирок этади. Улардан бири ўйинбоши. У адолатни назорат қилиб туради. Қолган болалар икки гуруҳга бўлинади. Болаларни гуруҳга бўлишда ўйинбоши турли усуллардан фойдаланиши мумкин. Масалан:

– Сизларни санайман. Кимга тоқ сон тўғри келса ўнг тарафга, жуфт сон тўғри келганлар чап тарафга ўтади, – дейиши мумкин.

Мана болалар шартли равишда “А” ва “Б” жамоага бўлиндилар. Улар ўзларига сардор тайинлаб оладилар. Сардорликка бошқалардан кўра кучлироқ, абжирроқ бола танланади. Ўртабоши назоратида белгиланган майдон қоқ иккига бўлинади. Ўртага белги қўйилади. Белги учун кўзга кўринадиган таёқ ёки белбоғни танлаш мумкин. Ўйинбоши ана шу жойда туриб ўйинни кузатади. Агар бирорта иштирокчи ўйин тартибини бузса, ўйиндан четлаштирилади.

Танланган майдоннинг икки томонига таёқ қадалиб, унга белбоғ боғлаб қўйилади. Ҳар бир жамоадан бир киши ўз гуруҳининг белбоғини рақиб гуруҳдан ҳимоя



қилади. Ҳар иккала гуруҳнинг қолган иштирокчилари рақиб гуруҳ белбоғини қўлга киритишга ҳаракат қилади, шу аснода ўз жамоаси белбоғини ҳимоя қилишни ҳам унутмайди. Шарт шулки, “А” гуруҳ аъзоси ўз жамоаси ҳудудида эркиндир. “Б” гуруҳ уни бу майдонда ушлашга ҳаққи йўқ. Мабодо белбоғ учун интилаётган “А” гуруҳ аъзоси “Б” жамоа ҳудудига кирсаю, рақиб жамоа аъзосининг унга қўли тегиб кетса, у шу ерда таққа тўхтайтиди. Қачонки, ўзининг жамоадоши ёрдамга етиб келиб унинг елкасига қўли билан шапатиласа у ҳаракатга келади ва ўйинда иштирок эта бошлайтиди.

Ана шу тариқа белбоғ учун кураш давом этади. Қайси жамоа аъзоси чаққонлик билан, ҳеч кимга тутқич бермай рақиб жамоа белбоғини қўлга киритса, улар ғолибдир.

Ўртабоши барча иштирокчиларни ёнига чорлаб:

– Болалар, мана бир тараф ғолиб бўлди. Хўш, ғолиблар мағлуб томонга қандай шарт айтасиз? – деб сўрайди.

Ғолиб жамоа сардори ҳаммани тўплаб келишиб оладилар. Айтайлик:

– Бизни майдон бўйлаб опичлаб айлантисин, – дейиши мумкин.

Ўртабоши ана шундай ҳолатда ғолиб ва мағлуб томоннинг жисмоний кучини чамалаб кўради. Агар мағлуб томон ғолиб томонни опичлаб айлантиришга жисмонан томондан тўғри келмаса, ўзаро келишилган ҳолда бошқа шарт ўйлаб топадилар. Шартларга қурбақа бўлиб юриш, бир оёқда ҳақкалаб юриш, қўлини букиб ёзиш каби қатор жисмоний шартлар қўйилади.

Бу ўйин болаларда ўз ҳудудини ҳимоя қилиш, Ватан остонасини асраш каби тушунчаларни шакллантиради. Бундан ташқари тинимсиз жисмоний ҳаракат уларнинг куч-қуввати ошишига ҳисса қўшади.



## Зар қалпоқ

*Сурхондарё вилояти Бойсун туманидан ёзиб олинди.*

Ўйинда етти-саккиз нафар болалар иштирок этадилар. Унда ҳам адолат мезони устидан ўйинбоши назорат қилади. Ким ўртага тушиши саноқ ёрдамида белгиланади.

– Ўйинбоши бир, икки, уч, пуч, – деб санайди.

“Пуч” сўзи тўғри келган бола бир чеккага чиқиб туради. Битта бола қолгунча бу тартибдаги саноқ давом этади. Мана саноқ тугаб охирги бола ўртада қолди. Демак у зар қалпоқни топувчи.

Тартибга кўра барча болалар саф бўлиб тизиладилар. Қалпоқ топувчи бола эса улардан икки метрлар чамаси олдинда туради. Орқадаги болалардан бири зар қалпоқни чопони қўйнига бекитади.

Топувчидан бошқа барча болалар:

*Топгин, топгин, зар қалпоқни топгин сен,*

*Топгин, топгин, зар қалпоқни топгин сен,*

дея куйлаб ҳазил-мазах қиладилар.

Айтим тугагач топувчи уларнинг ҳар бирининг кўзига тик қараб қалпоқ кимнинг қўйнида эканлигини топиши керак. Мана шу дақиқада ундан кишининг кўзига қараб безовтами-йўқми илғай билиши талаб этилади. Айтайлик топувчи зар қалпоқ кимда эканлигини ўзича тахмин қилди. Энди у:

*Топдим, топдим, зар қалпоқни топдим мен,*

*Топдим, топдим, зар қалпоқни топдим мен,*

деб куйлаб ўйинга тушади. Ва қалпоқ кимда деб ўйлаган бўлса ўшанинг қўлидан тутаяди. Агар у тўғри топган бўлса ўрин алмашадилар. Мабодо зар қалпоқ бошқа боладан чиқса топишда адашган бола иштирокчиларнинг бирор-бир шартини бажаради. Шартда “сув келтир”, “мени опичлаб ҳовлида айлантир”, “исиб кетдим





елпиб қўй”, каби енгил талаблар қўйилади. Қолаверса, қалпоқни тополмаган иштирокчига болалар ўзлари истаган турли шартларни айтиши мумкин. Шартлар гоҳо жисмоний, бундан ташқари адабий, маънавий томонлама ҳам бўлиши мумкин. Бу болалардаги кайфиятга боғлиқ. Аммо нима бўлганда ҳам қалпоқ тополмаган болани изза қилиш, уялтириш мумкин эмас.

Ўйиннинг аҳамияти шундаки у болаларда руҳиятни англаш, кишининг кўзига қараб ҳис қилиш каби қобилиятни ўстиради. Шунинг билан бирга шартларда қўшиқ, рақс, шеър айтиш, топишмоққа жавоб топиш каби талабларни бажариш асносида адабиёт, санъатни ўрганишига ҳисса қўшади. Ўйинда восита сифатида зар қалпоқ танланган. Уни болаларга бувиси, онаси ёки опа-сингиллари тикиб берса, янаям кўнгилли бўлади.

## **Қалпоқ отди**

*Қашқадарё вилояти Қамаши туманидаги Бойбўри қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйин воситали турларга киради. Унда исталганча иштирокчи ва битта ўйинбоши бўлади. Ўйинбоши чўп билан ерга узун чизик тортади.

– Ана энди бошлаймиз. Ким биринчи бўлиб қалпоғини отади? – дейди ўртабоши.

– Мен отаман, – дейди бир бола.

– Қани бошладик, – дейди ўртабоши.

Иштирокчилар навбати билан чизик устида туриб қалпоғини узоқликка ирғитади. Ўйинбоши қалпоқ қаерга тушган бўлса отган боланинг қўлидан ушлаб ўша жойга олиб бориб қўйиб келади. Қолган болалар ҳам навбати билан қалпоғини отади ва ўз жойларини биринкетин эгаллайдилар. Мана охириги бола қалпоғини отди. Демак, ўйинбоши уни ҳам жойига элтгач кимнинг



ғолиб бўлгани аён бўлади-қолади. Яъни кимнинг қалпоғи энг узоқ масофага тушган бўлса ўша бола ғолибдир. Ўйин шартига кўра ғолиб бола бошқа иштирокчиларга бир қанча талаблар қўйиши мумкин.

Яъни “мени опичиб айлантир”, агар кун иссиғида ўйналса “эчки-бузоққа сув бер”, “помидор-бодринг тер”, “айрон тайёрла”, каби.

Бу ўйин ҳовлида, тоқ сўриси соясида, ҳатто қишки мавсумда ҳам ўйналиши мумкин. Ўйин воситали ўйинлар сирасига киради ва бу восита болалар қалпоғидир. Ўйиннинг аҳамиятли томони шундаки у болаларда илғор бўлишга интилишни тарбиялаб боради.

## Чағалай

*Нукус шаҳридан ёзиб олинди.*

Ўйинда ўн нафаргача бола ва ўйинбоши иштирок этади. Ерга тугиб ташланган белбоғ ташланади. Иштирокчилар ярим доира шаклида туриб оладилар ва қўллари икки томонга кенг ёзиб:

*Оҳ, шағала, шағала  
Жорнинг бўйин жағала  
Сўнда катта болиқ бор  
Бўйнинг чўзгин холиқ бор,*

дея қўшиқ айтадилар.

Иштирокчилардан бири қўллари кенг ёзиб, дўстлари билан бирга қўшиқ айтганча белбоғ атрофида қуш мисоли айлана бошлайди. Мана қулай имконият пайдо бўлганини англагач оёқларини кериб, тиззаларини букмай, белбоғ устига гуёки боши билан шунғийди. Шунғиш жараёнида худди чағалай қуш мисоли тумшуғи билан белбоғни – рамзий балиқни ола билиши керак. Мабода бу пайтда тиззалари букилиб кетса ёки йиқилиб тушса ҳаммаси қайтадан бошланади. Агар у бир уриниш-



да белбоғни кўлга киритса – демак ҳаёт, тирикчилик учун кураша олади.

Ўйин Амударё бўйида яшовчи қорақалпоқлар ҳаётида оммалашган бўлиб, чағалай қушларнинг болаларини овга тайёрлаши ҳақида ҳикоя қилади. У болаларнинг жисмоний соғлом бўлишига ҳисса қўшади, курашувчанликка ўргатади. Ундан ташкари боларда экологик маданиятни шакллантиради.

Бу ўйин ярим ҳаракатли ва воситали ўйиндир. Восита тугиб ташланган белбоғдир.

## Чуррак

*Андижон вилояти Олтинкўл туманидан ёзиб олинди.*

Ўйинда беш-олти нафар бола ва ўйинбоши иштирок этади. Аввало болалар дарахтнинг ингичка, узунлиги бир метр чамалик шохчаларидан ўн бир дона тайёрлаб оладилар. Шохчалардан бештаси кетма-кетликда, арқон шаклида ерга ташланади. Қолган бештаси ҳам худди шундай тартибда ташланиб, иккинчи арқон ҳосил қилинади. Эътибор қилаётган бўлсангиз узунлиги беш метр чамаси йўлак пайдо бўлди. Рамзий “арқон”лар оралиғи йигирма сантиметр бўлиши даркор. Йўлакнинг охирига ўн биринчи чўп ташлаб қўйилади.

Мана энди ўйин бошланади. Болалардан бири ингичка йўлакдан югуриб ўтгач ташлаб қўйилган ўн биринчи чўп олдига боради. Ўнг кўллари билан чап қулоқларини ушлаб, ярим энгашганча етти марта айланади. Ўйинбоши етти дегач бола йўлак ичидан қайтиб ўтиши керак.

Йўлакдан қайтиб ўтиш жараёнида боланинг жисмонан соғломлиги кўриқдан ўтади. Агар у йўлакдан қийналмай, югуриб ўтса соғлом. Мабода боши айланиб, кўнгли айниб, йиқилиб тушса у носоғлом ҳисобланади. Ва бу бола жисмоний ҳаракатини кўпайтириб, ўзини тиклаб олади.



“Чуррак” ўйини ўрдакларнинг ўз болопонини учишга ўргатиш жараёни ҳақидадир. Айланиш чоғи кўзи тинган ўрдак боласи ҳали учишга тайёр эмаслигини англатади. Уни эса онаси тайёрлайди. Ўйинларга кушлар, ҳайвонлар ҳаёти билан боғлиқ жараёнларнинг киритилиши инсон ва табиат ўртасидаги уйғунликни билдиради.

Бу ўйин ярим ҳаракатли ҳамда воситали ўйинлар сирасига киради. Воситалар – таёқларни болаларнинг ўзлари тайёрлаб оладилар.

### **Чўлоқ қарға**

*Самарқанд вилояти Ургут туманидаги Соёғус қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйинда бешта бола ва битта ўйинбоши иштирок этади. Ўйинбоши кўлидаги халачўп билан тўғри чизик тортади. Иштирокчилар навбат билан чизик устида туриб, икки оёқда сакрайдилар. Ким қанча узоқликка сакраса ўша жойга унинг белгиси қўйилади. Ҳамма сакраб бўлгач энг қисқа масофага сакраган бола “чўлоқ қарға” бўлади. Демак бу шарт ҳаётда ҳам танбал, ҳаракати кам болалар орқада юришини эслатади. Энди ўйинбоши каттагина айлана доира чизади. “Чўлоқ қарға” эса доира ичига киради. У бир оёғини кўтариб доира ичида тинмай сакраб туради. Бошқа иштирокчилар эса:

*Чўлоқ қарға чўлоқсан,*

*Ёмонлигиндан мўлтоқсан,*

дея куйлайдилар. Ва “чўлоқ қарға”ни ҳар томондан туртадилар. Ана шу пайт “чўлоқ қарға” чаққонлик билан улардан бирини ушлаб олиши керак. Шарт бўйича “чўлоқ қарға” фақат доира ичида икки оёғини ерга қўйиш ҳуқуқига эга. Болаларни тутиш учун доирадан ташқарига чиқса албатта бир оёқда сакраб қувлаши



керак. Мабодо у доирадан ташқарида ерга оёғини қўйса иштирокчилар шарт қўядилар. Шартлар хилма-хил бўлиб қўшиқ айтиб бериш, рақсга тушиш, бир оёқда сакраш, дўстларини опичлаб югуриш, хуллас ўйнаётган жойингиздаги шароит ва болаларнинг кайфиятига қараб берилган шартларни бажаради.

“Чўлоқ қарға” ўйини ҳаракатли ўйинлар сирасига кириб, болаларнинг жисмонан соғлом бўлишига ҳисса қўшади.

## Чўлоқ қарға

*Қашқадарё вилояти Китоб туманидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда ҳам “чўлоқ қарға”ни шеър айтиш йўли билан танлайдилар. Ўртабоши барча болаларни йиғиб мана бундай шеър айтади:

*Айиқ чиқди ўрмондан,  
Қўлин олди кармондан.  
Гулми, асал оласан,  
Айт, ким билан қоласан?*

Демак, “қоласан” сўзи кимга тўғри келса у четга чикиб туради. Охирида қолган иккита боладан қайси бирига шу сўз тўғри келса у четга чиқади, қолган бола эса “чўлоқ қарға” вазифасини бажаради.

Барча болаларнинг қулоғига ўйинбоши ўз рангини пичирлаб айтиб чиқади. Демак болалар турли ранглар, ўйинбоши “ранг сотувчи”, “чўлоқ қарға” эса “харидор”. Барча “ранг”лар ерга тизилиб ўтирадилар. Шу пайт оқсоқланиб “чўлоқ қарға” келади:

- Тўк, тўк?
- Кимсиз? – сўрайди “ранг сотувчи”.
- Мен “чўлоқ қарға”ман, – жавоб беради у.
- Сизга нима керак?
- Менга қизил “ранг” керак.



– Яхши. “Қизил ранг” бери кел, – чакиради “ранг сотувчи”.

“Қизил ранг” чиқиб келади. Энди у билан “чўлоқ қарға” ўртасида савол-жавоб боради:

- Кеча қаерда эдинг? – сўрайди “чўлоқ қарға”.
- Момомникида эдим, – жавоб беради “қизил ранг”.
- У ерда нима эдинг?
- Олма-анор едим.
- Менга нима учун келтирмадинг?
- Ҳоҳламадим, – дейди “қизил ранг”.
- Ҳап, сеними? – “чўлоқ қарға” “қизил ранг”га ҳамла қилади.

“Қизил ранг” эса қочади. Ўйиннинг шарти шундаки “чўлоқ қарға” “ранг”ни қувлайди. Белгиланган жойгача тутиб ололса “ранг”ни ўз “қўрғон”ига қамаб қўяди. Мабодо тутолмаса “ранг” ўйинда яна иштирок этаверадди.

Бу ўйин воқеабанд, шунинг билан бирга ҳаракатли ўйинлар сирасига киради. У республикамиз вилоятларида турлича кўринишларда учрайди. Айрим вилоятларда, хусусан, Тошкент шаҳрида “ранг сотувчи” ҳар бир “ранг”га нарх белгилайди. У “чўлоқ қарға”дан рамзий пулни олгунча “ранг” қочади. Қолган шартлар айтарли бир хил. Бу ҳам бўлса халқимизнинг ижодкорлиги, топоғонлиги билан боғлиқдир.

“Чўлоқ қарға” ўйини болаларда ижодкорлик, ҳозир-жавоблик, фаоллик каби хислатларни тарбиялайди.

## **Чўлоқ қарға**

*Тошкент шаҳридан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда етти-саккиз нафар болалар иштирок этади. Улардан бири “ранг сотувчи”, иккинчиси “чўлоқ қарға”. Қолган болалар “ранг”лардир.



“Ранг сотувчи” ва “ранг”лар сўзлашиб турганда гўёки эшик тақиллайди.

– Ким у? – деб сўрайди “ранг сотувчи”.

– Мен “чўлоқ қарға”ман, – жавоб беради “қарға”.

– Келинг, “чўлоқ қарға”. Сизга нима керак? – сўрайди “ранг сотувчи”.

– Менга қизил ранг керак, – дейди “чўлоқ қарға”.

– Бизда қизил ранг бор. Фақат у қимматроқ туради, – дейди “ранг сотувчи”.

– Қанча туради? – дейди “чўлоқ қарға”.

– Ўн беш минг, – нарх белгилайди “ранг сотувчи”.

– Оламан, – дейди “чўлоқ қарға”.

“Қарға” нархга рози бўлди. “Ранг сотувчи” кафтини очиб туради. “Чўлоқ қарға” эса унинг кафтига ўн беш марта шапатилайди. Бу вақтда қизил ранг узоқликка қочади. Уни барча ранглар олқишлаб-қўллаб турадилар. “Чўлоқ қарға” эса уни қувлайди. “Ранг” жон ҳолатда қочади. Агар ранг чаққон бўлса қочиб келиб, дўстлари қаторига қўшилади ва ўйинда давом этади. Мабодо уни “чўлоқ қарға” тутиб олса, майдон чеккасидаги рамзий “қўрғон”ига қамаб қўяди.

Барча “ранг”лар “қарға”нинг қўрғонига қамалгач, улар “қарға”га ялина бошлайдилар.

– “Қарғажон”, бизни қўйиб юбора қол, илтимос.

“Қарға” эса:

– Агар сиз соғлом бўлганингизда менинг қўлимга тушмас эдингиз. Шунинг учун жисмоний ҳаракат қилинг. Бугунча сизларни қўйиб юбораман. Аммо ҳар бирингизга шарт айтман. Розимисиз? – деб сўрайди.

– Айтақол, шартларингни бажарамиз, – дейди “ранг”лар.

“Чўлоқ қарға” уларнинг кучига, қувватига, имкониятига қараб турли шартлар айтади. Шартлар хилма хил бўлиб жисмонийгина бўлиб қолмай, адабиёт, санъат, турли фанлардан саволлар ҳам бўлиши мумкин.



Шартни бажарган “ранг” озод бўлади, бажара олмаганлар қайта-қайта ҳаракат қиладилар. Ўйин ана шу ўзига хослиги билан болаларни ҳаракатчанликка, билимлиликка ундайди.

Ўйин ана шу тариқа давом этади. У болаларнинг жисмонан соғлом бўлишига ҳисса қўшадиган, ҳаракатли ва воқеабанд ўйиндир.

### **Касал эчки**

*Андижон вилояти Олтинкўл туманидан ёзиб олинди.*

Ўйинда ўнта бола ва ўйинбоши иштирок этади. Болалар ўйинбоши томонидан икки гуруҳга бўлинади. Масалан ўйинбоши:

– Мен барчангизни санайман. Кимга тоқ сон тўғри келса “Дўстлик” гуруҳи, кимга жуфт сон тўғри келса “Баҳодирлар” гуруҳи аъзоси бўлади, – дейиши мумкин.

Болалар ана шу тариқа икки жамоага бўлинадилар. Бешта бола битта жамоадир. Ҳар бир жамоа узунлиги йигирма беш сантиметр бўлган тўртта ингичка чўплардан тўртбурчак шаклида “қўрғон” ясайдилар. Иккинчи жамоа ҳам худди шундай тартибда “қўрғон”ини тайёрлайди. Энди жамоа аъзоларининг ҳар бири ўзи учун узунлиги бир метр чамалик қаттиқроқ новдадан таёқ тайёрлайдилар. Таёқнинг учи ингичка ва илмоқли бўлиши керак. Бу тайёр бўлгач эски-туски лахтақларни жамлаб ўн бир дона юмшоқ коптокчалар тайёрлайдилар. Коптокчаларнинг бештаси кўк, бештаси қора рангли бўлиб, улар рамзий “қўй”лардир. “Қўй”лар иккала жамоанинг “қўрғон”ига бештадан берилади. Ўн биринчи копток эса қизил рангда бўлиши керак. Ана шу қизил рангдаги копток “касал эчки”дир.

Ҳар иккала жамоа икки тарафга новдадан тайёрланган “қўрғон”ини жойлаштиради. Ўйинбоши эса болалар





тайёр бўлгач қизил коптокни осмонга отади. Иккала жамоа ҳам “қасал эчки”ни рақиб жамоа кўрғонига қамаш учун ҳаракат қиладилар. Мабода бунга эришсалар рақибдан битта “қўй” ютиб оладилар. Ўйинда қайси “қўрғон”да соғлом “қўй”лар кўпайса ўша томон ғолибдир.

“Қасал эчки” ўйини ярим воқеабанд бўлиб, ҳаракатли ва воситали ўйинлар сирасига киради. Воситалар – кўрғон учун тайёрланган дарахт новдалари, қўлдаги таёқлар ва лахтақлардан тайёрланган юмшоқ коптокчалар. Бу ўйин болаларда восита тайёрлаш ва мақсад сари интилиш кўникмасини оширади. Қолаверса, ўйин болаларда ўз она Ватани сарҳадларини ҳимоя қилиш кўникмасини ҳам шакллантиради.

## **Эчки, унинг боласи ва бўрилар**

*Сирғали туманидаги Шоштепа маҳалласидан ёзиб олинди.*

Ўйинда саккизта бола иштирок этади. Уларнинг олтитаси бўри образида, биттаси она эчки ва яна бири унинг боласи ролини бажарадилар. Тасаввур қилинг “она эчки” ва “боласи” ўтлоқда юрган эди. Бирдан “бўри”ларнинг увлаши эшитилади.

– Ув, ув-в-в...

“Она эчки” дарҳол “боласи”ни ҳимоялашга ўтади. “Эчкича” ерга ўтириб олади.

– Сен кўркмагин. Менинг кучли эканлигимни, шохларим узун, тўёқларим зарби қаттиқлигини яхши биласан, – деб “она эчки” эчкича образидаги болага таскин беради.

– Онажон, барибир жуда қаттиқ кўрқяпман. Уларнинг кўплигини қаранг. Яна ҳаммаси очга ўхшайди, – дейди товушлари қалтираб “эчкича” образидаги бола.



“Она эчки” ва “боласи”нинг худудига яқинлашганда “бўри”лар образидаги болалар яна даҳшат солиб увлаб кўядилар. “Она эчки” эса чор тарафдан ташланаётган “бўри”ларга қарши курашади. “Бўри”лар образидаги болалар худдики бўридек тишларини ғижирлатиб, даҳшатли товушда овоз чиқариб қўлларини “эчкича” томон чўзадилар. Эчкича образидаги бола ҳам овозига кўркув тус бериб марайди. Она эчки образидаги бола эса худдики шохлари узун эчкидек шохлари билан “бўри”ларга ҳамла қилади. Ҳайин давомида қайси “бўри”га “она эчки”нинг қўл ёки оёқлари тегса ўша иштирокчи Ҳайиндан чиқади. Шу тариқа “она эчки” ўз худудини, остонасини ҳимоя қилади. Агар у жанг давомида озгина лоқайд бўлса “бўри”лар “эчкича”ни қўлга туширадилар.

Бу Ҳайин воқеабанд ва ҳаракатли Ҳайин бўлиб болаларда ўз Ҳайини, Ватанини ҳимоя қилиш каби юксак фазилатларни шакллантиради. Уни бемалол ҳовлида ҳам Ҳайинаса бўлади.

### ***Бўри, эчки ва унинг болалари***

*Қашқадарё вилояти Қамаши туманидаги Ғиштли қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу Ҳайин воқеабанд ва ҳаракатли Ҳайинлар сирасига қиради. Унда она эчки, унинг болалари ва бўри образлари мавжуд.

Ҳайин учун кенг майдон талаб этилади. Унинг бир чеккасида “бўри”нинг “кўрғон”и жойлашган. Яна бир бурчагида эса болаларига интизор “она эчки” турибди.

– Болаларим, сизларни бағримга босгим келяпти. Мен томонга тезроқ келинглар. Фақат “бўри”дан эҳтиёт бўлинглар, – дейди она эчки образидаги иштирокчи.



– Онажон, биз ҳам сизни соғиндик. Аммо ёвуз “бўри”дан кўрқамиз. Сиз бизга мадад бериб тулинг, – дейди эчкичалар образидаги болалар ва нолиш оҳангида маъраб кўядилар.

“Она эчки” ҳам уларга қараб маърайди. Шу пайт ўйин майдонида очкўз ва ёвуз “бўри” образидаги бола кўринади. У осмонга қараб қаттиқ увлайди.

– Хомхаёлни йиғиштиринглар-р. Мен сизларни битта-битта тутиб “кўрғон”имга қамайман, – дейди “бўри” ва осмонга қараб увлайди.

“Эчкича”лар гўё унинг товушидан кўрққандек қаттиқ “маъраб” юборадилар. Нариги тарафда турган “она эчки” ҳам болаларига қараб “маърайди”. “Эчкича”лар жон ҳолатда “она”си томон интиладилар. Чакқон ва абжир “бўри” эса уларга йўл бермайди. “Эчкича”лар “бўри”нинг чангалига тушмаслик учун югурадилар. Улар ўйин қизиқ бўлиши учун маъраб югурадилар. Бўри образидаги бола эса кўрқинчли овоз чиқаради. Қочиш ва кувиш давом этади. Агар эчки образидаги болалар жисмонан бақувват бўлмасалар дарҳол “бўри”нинг чангалига тушиб қоладилар. Уларни “бўри” ўз “кўрғон”ига қамай бошлайди. Агар болалар жисмонан соғлом бўлсалар қийиб қочиб, “бўри”га тутқич бермай “она эчки” олдига етиб оладилар.

Ўйиннинг шарти шундаки бўри образидаги бола эчки образидаги болани то ушлаб олмагунча қувлайди. Қолган “эчкича”лар эса сакраб, “маъраб” турадилар. “Бўри” болани тутиб “кўрғон”ига қамагач навбатдаги эчки образидаги болани қувади. Шу тариқа ўйин узок давом этади. Айрим соғлом, ҳар доим жисмоний ҳаракатда бўлган болалар “она эчки” олдига эсон-омон етиб оладилар.

Бу ўйин ҳаракатли ўйинлар сирасига кириб, уни ўйнаган болалар ўз соғликларини тиклаб борадилар.



## Оқсоқ бўри ва қўйлар

*Сирғали туманидаги Шоштепа маҳалласидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда етти-саккиз нафар болалар иштирок этадилар. Тасаввур қилинг, бир гала “қўй”лар ўтлоқда юрган эди.

– Оҳ ўтларнинг майинлигини қаранглар, – дейди қўй образидаги болалардан бири.

– Ўтлоқнинг катталигини айтмайсизларми? Мазза қилиб қорнимизни тўйғазамиз, – дейди иккинчи қўй образидаги бола.

Бирдан узоқдан оч бўрининг увлаши эшитилди. Ҳозиргина роҳатланиб ўт чимдиётган “қўйлар” бир сакраб тушадилар.

– Бўри, оч бўри, – дейди улардан бири.

– Энди нима қиламиз? – дейди “ёш кўзичок”.

– Тезроқ қочиш керак, – дейди яна бир “қўй”.

Қўйлар образидаги болалар хурккандек ҳар томонга қочдилар.

– Ҳозир сизларни битта-битта тутиб ейман, – дейди оқсоқ бўри образидаги бола.

У шундай деб, гарчанд “оқсоқ” бўлишига қарамасдан “қўй”ларга шиддат билан ҳужум бошлайди. “Қўй”лар белгиланган жойнинг ўзида “бўри”га тутқич бермасликка ҳаракат қилиб қоча бошлайдилар. Фақат шарт шуки қўй образидаги болалар ҳудуддан чиқиб кетмасликлари керак.

Бўри образидаги бола тез ва чаққон ҳаракат қилиб қўй образидаги болаларни тутиб олишга интилади. Қайси “қўй” тутилса уни доира шаклида чизилган “кўрғон”ига қамаб қўя бошлайди.

Ўйиннинг шarti шундан иборатки болалар белгиланган ҳудуддан чиқмасликлари керак. Агар қайси



бола худуддан чиқиб кетса у “бўри” билан ўрин алмашади.

Бу ўйин ҳаракатли ва воқеабандлиги билан аҳамиятлидир. Ундаги ҳар бир иштирокчи ўз образини қойилмақом қилиб бажариши керак. Бу эса болаларнинг санъатга бўлган қизиқишларини ҳам кучайтиради. Қолаверса, ҳаётда қоқилмаслик, енгилмаслик, жисмоний заиф бўлмаслик учун тинимсиз ҳаракат зарурлигини англайди.

### **Чўпон ва оқсоқ бўри**

*Қашқадарё вилояти Қамаши туманидаги*

*Лангар қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин воқеага асосланади. Шу билан бирга унда воситалар ҳам иштирок этади. Қўй юнгидан тайёрланган коптокчалар қўйлар ҳисобланади. Унда чўпон ва оқсоқ бўри образлари мавжуд. Ўйин мана бу воқеага асосланади.

Кунлардан бир куни “чўпон” “қўй-қўзи”ларини ўтлоқда яйратиб юрган эди. У бир оз толиққач дам олмоқчи бўлди. Чопонини ўтлоққа ёзганча ёнбошлади. Ўзича ҳиргойи қилиб турганда сал нарироқдан оч “бўри”нинг увлаши эшитилди. “Чўпон” дарҳол сергак тортди.

– Ҳой, ким у увлаётган? – сўради “чўпон”.

– Бу мен, оч “бўри”ман, – деб жавоб берди “бўри”.

– Сенга нима керак? – сўради “чўпон”.

– Менга “қўй”ларингни берасан, олди қиш, – деди оч “бўри”.

– Нималар деб валдираяпсан? “Қўй”лар элники. Уларни сенга беролмайман, – деди “чўпон”.

– Эй “чўпон”, менга бирор шарт айт. Агар шартингни бажарсам битта “қўй” меники, бажара олмасам ўз йўлимга кетаман, – деди “бўри”.



“Чўпон” бошини қашлаб ўйланиб қолди. Ва ниҳоят:

– Унда шартим мана бундай. Кўриб турибсан чап томон сайҳонликда “қўй”ларим ўтлаб юрибди. Агар мени чалғитиб ўша томонга ўта олсанг, барча “қўй”лар сеники, – деди чўпон.

– Жуда яхши. Унда бошладик, – деди “бўри” ва осмонга қараб увлаб қўйди.

Шундай қилиб рамзий маънодаги қўйлар, яъни юмшоқ коптокчалар турган томонга бўри образидаги бола интилади. “Чўпон” эса уни ўша томонга ўтказмасликка ҳаракат қилади. Агар бўри образидаги бола чаққон, чопқир, соғлом бўлса рамзий маънодаги қўйларни бирин-бирин қўлга киритади. Агар акси бўлса, ҳеч нарсага эга бўлмайди.

Бу ўйин воқеабанд, воситали шу билан бирга ҳаракатга асосланади. Восита чўпон таёғи ва латта-путта қийқимларидан тайёрланган юмшоқ коптокчалар.

Ўйин болаларда актёрлик маҳоратини шакллантириб қолмай, мақсад сари интилишни ҳам тарбиялайди.

## **Қари бўри**

*Қашқадарё вилояти Қамашчи туманидаги  
Лангар қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда ўн чоғлик болалар иштирок этади. Уни ўртабоши бошқариб боради. Аввало қари “бўри” образи учун болалардан бирини шеър айтиш йўли билан танланади. Ўртабоши:

*Қарри бўри, қайдасан?*

*Қиш бошланди қайтасан?*

*Қуён уйига кетган,*

*Қўзи тўйига кетган,*

деб қўшиқ айтади.

Қўшиқ матнидаги сўнгги сўз кимга тўғри келса у “қари бўри” образини бажаради. Бу бола ихраб, худди



касалманддек инқиллаб-синқиллаб келади-да, ерга чўзилиб ётиб олади. Бошқа болалар унинг кексалиги, касалмандлигини писанда қилгандек атрофида қийкириб, сакраб ўйинга тушадилар. Бировлари қўшиқ айтади, кимдир мазза қилиб кулади. Хуллас, ўйинда иштирок этаётганлар завқланадилар. Аммо шу пайт болалар кекса деб ўйлаган “бўри” ўрнидан турганча, бор овози билан увлаб юборади. Ҳозиргина мазза қилиб ўйнаётган болалар қаттиқ кўркувдан қичкириб юборадилар ва чор тарафга қочадилар. Қари бўри образидаги бола эса уларни қувлайди. Қочаётганлар бор маҳоратини ишга солиб, гоҳ қийиб, гоҳо ён тараф қараб қоча бошлайдилар. “Қари бўри” эса болаларнинг ожизроғини танлайди. Болани ушлаб олгач, унинг қўлидан етаклаб ўртабошининг олдига олиб келади. Бу бола энди “қари бўри” образини бажаради. Ана шу тариқа ўйин узок давом этади.

Бу ўйин ҳаракатли ўйинлар сирасига кириб, болаларда чакқонлик, тезкорлик сифатларининг ошишига ҳисса қўшади.

## Ўйлаб топ

*Қашиқадарё вилояти Қамаши тумани  
Баҳрин қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда ўнтача ўғил бола иштирок этади. Уни ўртабоши бошқариб боради. Аввало болалар гир айлана бўлиб ўтириб оладилар. Ўйинда қайси мавзуни танлашни болаларнинг ўзлари ҳал қиладилар.

– Болалар, ўйинда қайси мавзуни танлаб оламиз? – деб сўрайди ўртабоши.

– Шохли ҳайвонларни, – дейди болалар бараварига.

– Жуда яхши, – дейди ўртабоши. – Унда бошладик. Мен шохли ҳайвонларни санаганимда қарсак чалиб



олқишлаб турасиз. Чалғитиб шохсиз ҳайвонларни ҳам айтаман. Шунда ким олқишлаб юборса ўйиндан чиқади. Шохли ҳайвоннинг номини айтганимда ким олқишлашга кечикса, у ҳам ўйиндан чиқади.

Шундай деб ўртабоши шохли ҳайвонларни санай бошлайди.

– Бошладик, бошладик. Дикқат қилинглар, дикқат хўкиз.

Болалар уни қарсақ чалиб олқишлайдилар.

– Бошладик, бошладик. Дикқат қилинглар, дикқат кўчқор.

Болалар яна олқишлайдилар.

– Бошладик, бошладик. Дикқат қилинглар, дикқат сигир.

Болалар яна олқишлайдилар.

Шу тариқа ўртабоши уларни тўсатдан чалғитади.

– Бошладик, бошладик, дикқат, дикқат антилопа.

Мутлақо кутилмаган ҳайвоннинг номи айтилгани учун айрим болалар олқишлаб юборадилар. Ўйинбоши ана шу болаларни ўйиндан четлаштиради.

Ўйин ана шу тарзда давом этади. Лос, кийик, буғу, тоғ эчкиси каби шохли ҳайвонлар номи ҳам айтилади. Ўйиннинг қизиқ жиҳати шундаки, ўйинбоши болаларни чалғитиш учун туя, арслон, тулки, бўри, маймун, эчкиэмар каби шохсиз ҳайвонларнинг ҳам номини айтади. Қарсақ чалиб юборган бола ўйиндан четлаштирилади.

Бу ўйин болаларни дикқатни жамлашга, қарор чиқаришда аниқ, тезкор фикрлашга ўргатади. Қолаверса, ўйин болаларни ҳайвонот олами билан ҳам таништирилади.





## Мўлжал

*Андижон вилояти Олтинкўл туманидан ёзиб олинди.*

Ўйин қадимги аجدодларимизнинг овга тайёргарлик машқи ҳақида. Ўйинда ўнлаб болалар иштирок этиши мумкин. Иккита бола оқ матога чизилган ёввойи хайвон суратини ёйганча кўтариб туради. Ўйинбоши эса “кекса овчи” бўлиб ўйинни бошқариб боради.

– Қани “овчи”лар, қурол-яроғларингизни ҳозирланг, – дейди ўйинбоши.

Барча “овчи”лар латта-путталарнинг қийқимларидан тайёрланган юмшоқ коптокчаларини тайёрлаб оладилар.

– Менинг коптогим пишиқ тайёрланган, – дейди болалардан бири.

– Менинг коптогим ҳам пишиқ, ҳам чиройли тайёрланган, – дейди иккинчи “овчи”.

Барча овчи образидаги болалар тайёр бўлгач ўйинбоши:

– Бошладик, – деб кўлини пастга туширади.

Иштирокчилар кўлларида биттадан юмшоқ коптокчани тутганча ёввойи хайвон суратини кўтариб турган икки боланинг атрофида айлана бошлайдилар. Айла ниш жараёнида қийқириб, бир оёқда сакраб худдики қадимги ов манзарасидек ҳолатни яратадилар. Ва қулай пайт келганда болалар навбати билан коптокчани сурат томон отадилар. Коптокни ёввойи хайвон сурати томон отаётган “овчи”лар сакрайдилар, югурайдилар, кўллари ни баланд кўтарадилар, хуллас бевосита жисмоний тарбия машқларини бажарадилар. Ким ўз коптокчаси билан матони мўлжалга олса, ўйинда иштирок этаверади. Кимнинг коптокчаси суратга тегмаса, кекса “овчи” уни ўйиндан чиқаради.

– Сиз “ов”ни диққат билан кузатинг, – дейди унга.



Ўйиндан четлатилган иштирокчи бир чеккада ўтириб мохир “овчи”ларнинг мўлжални қандай олаётганлигини кузатади. Мана ниҳоят ҳали “ов” ҳадисини олмаган айтарли барча иштирокчилар ўйиндан четлаштирилди. Охирида энг мохир “овчи” қолди. Демак у голиб бўлди.

Ушбу ўйин воқеабанд, воситали, шу билан бирга ҳаракатли ўйинлар сирасига киради. Восита саналган юмшоқ коптокчалар ва ёввойи ҳайвон сурати чизилган матони йигитларга опа-сингиллари, оналари тайёрлаб беришса нур устига нур.

Ўйиндаги тинимсиз ҳаракат иштирокчиларнинг соғлом, бўйчан, иродали, тиришқоқ бўлиб вояга етишига замин яратади.

## Ўрда ошиқ

*Андижон вилояти Олтинқўл туманидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин ҳам аجدодларимизнинг ов ўйинлари намоишидир. Унда олти нафар бола иштирок этади. Болалар узунлиги йигирма беш сантиметр келадиган тўртта новдани бир-бирига бирлаштириб ўрда тайёрлайдилар. “Ўрда” ичига ҳар бир бола бештадан ўз ёнғоғини солади. Ҳар бир иштирокчи учун “ўрда”дан бир метр узоқликда ёғоч новда ташлаб қўйилган. Бу хавфли худуд, яъни ҳайвонлар билан овчи ўртасидаги тўсиқ деганидир. Ҳар бир бола ўз тўсиғи ёнида ўтириб олади.

– Қани бошладик, – дейди ўйинбоши.

Унинг назорати билан болалар навбати билан қўлларидаги катта мол ошиғи билан ёнғоқларни мўлжалга олишади. Ошиқ текканда ёнғоқлар “ўрда”дан ташқарига учиб чиқа бошлайди. Кимнинг ошиғи мўлжалга аниқ тегса ўз-ўзидан унинг ёнғоқлари кўпая беради.

Эътибор қилган бўлсангиз бу ов манзарасидир. Овчилар ташлаб қўйган новдалар белгиланган худуд.



Ундан ичкарига кирган овчини “ҳалокат” кутади. Ўрда ичидаги ёнғоқлар эса рамзий маънодаги “ёввойи ҳайвон”лардир. Уларни қанчалик моҳирлик ва абжирлик билан ов қилинса шунчалик кишга заҳира йиғилади.

Бу ўйин болаларнинг мўлжалга аниқ олиш қобилиятини ўстиради. Шу билан бирга қадим аждодларимизнинг ҳаёт тарзи билан таништиради.

“Ўрда ошиқ” воситали ўйинлар сирасига ҳам кирди. Ундаги восита мол ошиғи, ёнғоқлар, шунингдек, болалар ўз кўллари билан текислаб тайёрлаган хипчинлардир. Хипчинларни тайёрлаш болаларда меҳнатга муҳаббатни шакллантиради.

## **Соққа ошиқ**

*Бухоро вилояти Шофиркон туманидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда олти нафар бола иштирок этиб, уни ўйинбоши бошқариб боради. Ўйинбоши бўр ёки кўмир билан ерга узун чизиқ тортади. Чизиқнинг узунлиги бир метрдан зиёдроқ бўлиши керак. Чизиқ устига қатор қилиб саккизта ёнғоқ териб кўйилади. Бу ёнғоқларни ўйин иштирокчилари тикадилар. Шундан сўнг ўйинбоши бу чизиқнинг қарама-қарши томонига икки қадам ташлаб у ерга ҳам шундай чизиқ тортади. Бу чизиқни битта жамоа аъзолари, яъни иккита бола эгаллайди. Ўйинбоши ёнғоқлар терилган чизиқдан икки метр тескари томонга одимлаб учинчи чизиқни чизади. Бу жойни рақиб жамоа аъзолари эгаллайдилар. Демак, тасаввур қилинг учта чизик кетма-кет чизилди. Хўш, ўйинни қайси томон бошлайди. Ўйинбоши кўлига кичик тошчани яшириб ҳар икки жамоанинг сардорини ёнига чақиради. Қайси сардор ўйинбошининг кафтидаги тошчани топа олса ўша тараф ўйинни бошлайди.

Ёнғоқларни мўлжалга олиш учун ҳар икки жамоада биттадан мол ошиғи бўлиши керак. Сардор ўз жамоаси



учун чизилган чизик устида туриб ёнғоқларни кўзлай бошлайди. Бу пайт уни жамоадошлари мана бундай тарзда кўллаб турадилар:

*Ур-ҳо, ур, сур-ҳо-сур,  
Ёнғоқларни кўзлаб тур.  
Хато қилманг Норқулбой,  
Ютиб олинг катта той.  
Ур-ҳо, ур, сур-ҳо-сур,  
Ёнғоқларни кўзлаб тур.*

Шундан сўнг ошиқ отилади. Агар у мўлжалга тўғри тегиб, ёнғоқлар чизикдан узокқа сочилиб кетса улар шу жамоаники. Ва ўйинни улар яна давом эттирадилар. Мабодо мўлжал хато кетса рақиб томон ўйинни давом эттиради.

Дўстлари эса:

*Ур-ҳо, ур, сур-ҳо-сур,  
Ёнғоқларни кўзлаб тур.  
Диққат қилинг Омонбой,  
Сизникидир учқур той.  
Ур-ҳо, ур, сур-ҳо-сур,  
Ёнғоқларни кўзлаб тур.*

Бу ўйин аждодларимизнинг овдаги ҳатти-ҳаракатларини ифодалайди. Ўртага терилган ёнғоқлар ёввойи ҳайвонлар. Икки томонга тортилган тўғри чизиклар эса хавфли майдонни эслатувчи ихота чизикларидир. Ундан ичкарига кирган овчини ҳалокат кутган.

Бу ўйин воситали ўйинлар сирасига кириб, ундаги воситалар кичик тошча, ёнғоқлар ва ошиқдир. Ҳар бир бола ўйин учун мўлжалланган ошиқни ўзи истаган рангга бўйяйди. Шу билан ўзининг эстетик дидини ҳам намоён этади.

У болаларда мўлжални аниқ олиш техникасини ривожлантиради ва ҳаётда ҳалол бўлишга ўргатади. Уни бемалол ҳовлида, уй атрофларида ўйнаса бўлади.



## Ёнғоқ

*Тошкент вилояти Чирчиқ шаҳридан ёзиб олинди.*

Ўйин учун болалар чуқурча ковлайдилар. У тайёр бўлгач ҳар бир бола чуқурчага биттадан ёнғоқ ташлайдилар. Кейин ҳар бир бола чуқурча ёнида туриб чўнтакларигадаги заҳира ёнғоқларидан биттадан узоқликка отадилар. Кимнинг ёнғоғи энг узоқ жойга тушса (албатта ҳаддан зиёд узоқлик эмас) у биринчи бўлиб чуқурча ичидаги ёнғоқлар, яъни “ёввойи ҳайвон”ларни мўлжалга олади. Иштирокчи мўлжални беҳато олиб ёнғоғини чуқурчага тушира олса у ердаги тўпланган ёнғоқлар ўша боланикидир.

Қолган болалар яна чуқурчага бир донадан ёнғоқ ташлайдилар. Ва юқорида айтилган тартиб бўйича ўйин давом этади.

Эътибор қилинг, қайсидир иштирокчи навбати етиб келмагани учун мутлақо ёнғоқларидан айрилиши мумкин. Кимдир эса ўз қўйинини ёнғоққа тўлдира олиши ҳам мумкин. Демак, ҳар бир боланинг қандай ютуқ ёки мағлубиятга учраши ўзига боғлиқ. Мўлжални тўғри ололган, эътиборли бола ғолиб бўлади. Бу эса болаларда ўз устида ишлаш, ҳаракатни кучайтиришига сабаб бўлади.

Бу ўйин ҳам бизга тарихда бўлиб ўтган овчилик давридан қолган ёдгорликдир. Эътибор қилган бўлсангиз чуқурча ичидаги ёнғоқлар “ёввойи ҳайвон”лар. Ёнғоқ ташлаётганлар эса “овчи”лардир. Овда ким моҳир ва зукко бўлса, бошқа нарсага чалғимаса ғалаба ўшаники. Бу ўйин ана шу жиҳатлари билан ҳам тарбиявий аҳамиятга эга.

Қолаверса, у болаларда меҳнатга муҳаббатни ҳам тарбиялайди. Чунки болалар ўйин учун танлаган ёнғоқларини турли рангларга бўйядилар. Бу билан ўзларини



нинг эстетик дидини ҳам намоиш этадилар. Ўйин учун чуқурча кавлаш ҳам болаларда меҳнатга муносабатни шакллантиради.

## **Тўрт тош**

*Тошкент шахридан ёзиб олинди.*

Ўйинда беш нафар бола иштирок этади. Улардан бири ўйинбоши. Қолган тўрт нафар бола эса “овчи”лар. Уларнинг ҳар бирида тўрттадан тош бўлиши керак.

Болалар ўйинбоши назоратида чуқурча ковлайдилар. Чуқурча тайёр бўлди. Энди ўйинбоши чуқурчадан уч қадам ташлайди ва ўша жойга таёқ ташлаб қўяди.

– Ҳар бир иштирокчи чуқурчага тўрттала тошини бир вақтда ташлайди. Ким чуқурчага тўртта тошини тушира олса у “саркарда”. Учта тошини тушира олган бола “суворий”. Иккита ва битта тош тушира олган бола “улов”лардир. “Улов”лар “саркарда” ва “суворий”ни елкаларига опичлаб айлантириб келади ёки бўлмасам айтилган шартларни бажаради, – дейди ўйинбоши.

Болалар ғирромлик қилмасдан, таёқдан ичкарига ўтмасдан навбати билан тошларини чуқурча томонга ирғитади.

Ўйинбоши, иштирокчилар ва ўйинни томоша қилиб турган болалар ўзаро келишиб “улов”ларга шарт айтадилар.

– Менинг шартим “улов”лар муздайгина сув олиб келсин, – дейди “саркарда” ва “суворий”.

Агар болалар истасалар шартлар учун жисмоний талабларни қўядилар. Бунда улов образидаги болалар, икки оёқда сакраш, бир оёқда ҳаққалаш, умбалок отиш, ўтириб-туриш кабиларни бажаради. Чуқурчага тош отишда моҳирлик кўрсата олмаган икки бола барча шартларни бажаради. Ўйин ана шу тариқа давом этади.



У болаларда мўлжални аниқ олиш маҳоратини шакллантиради.

## Ганг

*Қаиқадарё вилояти Қамашу туманидаги Баҳрин қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйин воситали ва ҳаракатли ўйинлар сирасига киради. Унда беш нафар бола иштирок этади. Улардан бири ўртабоши вазифасини бажаради. У ўйинда ғиромлик бўлмаслигига ҳаракат қилади. Ўйинда ёнғоқ ва тошлар воситадир. Ҳар бир иштирокчида бештадан ёнғоқ бўлиши керак.

Ўртабоши аввал катта айлана чизади. Унинг ичига кичик айлана ҳам чизади. Кичик айлананинг ичига тўртта иштирокчи келтирган йигирмата ёнғоқни қўяди. Ва айланадан уч қадам санаб таёқ ёрдамида ерга чизик чизади. Ва иштирокчиларни чизик ёнига чорлайди. Болалар навбати билан чизикқа оёқ қўйганча қўлларидаги тош билан айлана ичида турган ёнғоқларни мўлжалга олиши керак. Мўлжаллаб отилган тош ёнғоқларга тегиб, ёнғоқлар айланадан чиқиб кетса, иштирокчи бола уларни қўлга киритади. Демак, отилган тоши қанчалик ёнғоққа қўп тегса, иштирокчи шунча қўп ёнғоқни қўлга киритади. Ким мўлжални тўғри ололмаса, иштирокчилар томонидан айтилган шартни бажаради. Шартлар болаларнинг кайфияти, ҳавонинг иссиқ ёки салқинлигига қараб турлича бўлади. Улар жисмоний, маънавий ёки турли фанлардан саволлар ҳам бўлиши мумкин. Барча шартлар мағлуб бола томонидан бажарилади. Шу билан у ўзининг бошқа имкониятини намоён этади. Ўйиннинг тартибига кўра мағлуб бола барча айтилган шартларни бажаргач қайтадан болалар навбати билан тош отадилар. Навбатдан ортиқча тош отиш мумкин эмас.



Бу ўйин болаларда мўлжални аниқ олиш маҳоратини тоблайди уларда жамоавийликни шакллантиради.

### **Тош отар**

*Самарқанд вилояти Ургут туманидан ёзиб олинди.*

Ўйинда саккиз нафар бола иштирок этади. Кўпчиликнинг талаби билан битта бола ўртабоши бўлади. У қўлидаги таёқ билан ерга чизик чизади. Ўйинни ким бошлаши ўйинбошининг ижодкорлигига боғлиқ. У болалар ўртасида санок ўтказиши мумкин.

– Болалар ҳозир сизларни навбати билан санайман. Санокдаги охирги жуфт сон кимга тўғри келса, ўйинни ўша бошлайди, – деб эълон қилади.

Мана санок ўтказилди. Айтайлик Каримга сўнгги жуфт сон тўғри келди. У ўртабоши томонидан чизилган чизик устида туриб тошини узоққа отади. Иштирокчи болалардан қайси бири истаса, ўртабоши билан келишиб биринчи бола отган тошни ўзининг тоши билан мўлжалга олади. Агар тошни силжитолса, биринчи тошнинг эгаси уни опичлаб айлантиради. Мабодо тошни силжита олмаса мағлуб бўлган бола Каримни опичлаб айлантириб келади.

Ўйин ана шу тариқа давом этади. У ўғил болаларнинг жисмонан бақувват бўлишига ёрдам беради.

### **Тўп отар**

*Булунғур туманидан ёзиб олинди.*

Ўйинда ўн нафар бола иштирок этади. Восита эса тўп, яъни копток. Ўртабоши ҳар бир болага бирор-бир шаҳарнинг номини қўйиб чиқади. Барча иштирокчилар бир чизик устида саф тортиб турадилар. Ўртабоши улардан ўн метрча узоқликда туради. Ва қўлидаги коптокни осмонга отиб:





– Қарши, – деб қичқиради.

Қайси болага шу шаҳар номи берилган бўлса у югуриб келиб коптокни тутиб олиши керак. Унгача барча иштирокчилар тарқалиб қочадилар. “Қарши” номидаги бола коптокни тутиб олган заҳоти:

– Тўхта, – деб буюради.

Барча болалар таққа тўхтайдилар. “Қарши” номидаги бола исталган болага қараб:

– Бухоро, сенгача беш кадам, – дейди.

Қолган болалар уни олқишлаб турадилар. “Қарши” номидаги бола эса турган жойидан “Бухоро” номини олган болага қараб қадам ташлайди. Агар унинг қадами бешта қадамдан кам ёки кўп чикса болаларнинг шартларини бажаради. Шартлар турлича бўлиб болаларнинг кайфияти, ўйин ўйналаётган жойнинг табиатига қараб белгиланади. У қандай шарт айтмасин хато қилган иштирокчи бажаришга мажбур.

Ўйин ана шу тариқа давом этади. У болаларда тезкорлик ва аниқ мўлжалга олиш хусусиятини шакллантиради.

## Қармоқча

*Бухоро вилояти Шофиркон туманидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда беш-олти нафар бола ва битта ўртабоши иштирок этади. Ўйин учун бир ёки бир ярим метр чамалик ингичка арқон ва қипиқ тўлдирилган кичик қопча керак бўлади. Қопчани оналар тикиб берсалар янада яхши. Унинг катта-кичиклиги энига ва бўйига йигирма сантиметрдан ошмаслиги керак. Фақат уни тикишда пишиқ-пухта бўлиш талаб этилади. Чунки қопчага қипиқ тўлдирилгач, у ёрилиб кетиши мумкин. Қипиқ тўлдирилган қопча арқоннинг учига яхшилаб тикилади. У рамзий маънодаги “қармоқ”дир.



“Қармоқча” ўйини балиқ ови манзарасидир. Хўш, “овчи” қандай танланади? Ўйинбоши адолат нуқтаи назаридан мана бундай шеър ўқийди:

*Қўлга олинг қармоқча,  
Қармоқчада балиқча.  
Балиқчани тутволинг,  
Эрта тонгдан шомгача.  
Қармоқча ҳо, қармоқча,  
Қармоқ тўла балиқча.*

Демак, сўнги “балиқча” сўзи тўғри келган болалар бирин-сирин четга чиқиб туради. Охирида қолган иккита боланинг қайси бирига “балиқча” сўзи тўғри келса у четга чиқади, қолган бола эса овчи ролини бажаради. Хўш, “ов” қандай ўтказилади? Аввало болалар гир айлана бўлиб турадилар. “Овчи” эса ўртага ярим чўк тушиб туради. Энди болалар бараварига қўшиқ куйлайдилар:

*Балиқчамиз балиқжон,  
Бизни тутинг овчижон.  
Тута олмай қолсангиз,  
Бизлар қочамиз чаққон.*

Улар шундай деб турган жойларида икки оёқлаб сакрайдилар. “Овчи” эса ингичка арқоннинг учига бойланган “қармоқ”чани болаларнинг оёғи остида ер бағирлатиб айлантираверади. Болалар тиним билмай сакраб турадилар. Сакраш вақти “қармоқча” кимнинг оёғига уралиб колса у “овчи” вазифасини бажаради.

– Қани “балиқ”жон, “қармоқ”қа тушдингиз. Энди ўрин алмашамиз, – дейди овчи образидаги бола.

– Биз розимиз. Овчи бўлсак овчи-да, – дейди сакраш чоғи хатоликка йўл қўйган бола.

Бу ўйин ярим воқеабанд, воситали ва ҳаракатли ўйиндир. Воқеабандлиги бу ерда овчи ва балиқлар образлари мавжуд. Воситалар эса ингичка арқон ва



қипиқ тўлдирилган қопча. У болаларнинг соғлиғини тиклашга, ҳаракатларини фаоллаштиришга хизмат қилади. Шу билан бирга қопчани буви, она ёки опасингилларнинг тикиб бериши ўзаро меҳр-муҳаббатни ҳам юксалтиради.

## Қулоқ чўзма

*Бухоро вилояти Шофиркон туманидан ёзиб олинди*

Ўғил болалар ўйинлари орасида ҳаракатли турлари талайгинадир. Улар болаларни жисмонан бақувват бўлишига ҳисса қўшади.

“Қулоқ чўзма” ўйини ана шулар жумласига киради. Бу ўйин ҳаракатли бўлиш билан бирга воситали ҳам саналади. Ўйинда восита сифатида тош тугилган рўмолчадан фойдаланилади.

Ўйинни даврабоши бошқариб боради. У аввало ерга узун чизик тортади. Чизик устида туриб тош тугилган рўмолчани узоққа ирғитади. Айрим жойларда бундай пайт қўшиқ ҳам куйлайдилар:

*Чўзма, чўзма, чўзма-ё,*

*Қулогимни чўзма-ё.*

*Қулогим оғрийди-ё,*

*Тагин уни узма-ё...*

Болалар қўшиқ остида рўмолча томонга юғурдилар. Рўмолчани ким қўлга киритса, жон-жаҳди билан даврабошига элтиб беришга ҳаракат қилади. Аммо бунга иштирокчилар йўл қўймайдилар. Улар жон ҳолатда рўмолчани қўлга киритган боланинг қулоғидан чўза бошлайдилар. Қулоғи орғиган бола рўмолчани узоқроққа ирғитиб юборади ва болалар уни қўйиб юбордилар. Ана шу тариқа ким рўмолчани даврабошига элтиб бермоқчи бўлса, қулоқ чўзиш синовига дош бера олиши керак.



Узоқ давом этадиган қочиш, қувишдан сўнг ниҳоят болалардан кимдир рўмолчани даврабоши белгилаган жойга элтиб беради. Даврабоши ғолибга:

– Шартингни айт, Азизжон, – дейди.

Азизжон болаларга ўзига ёққан шартни айтади. Шартлар турлича бўлиб, жисмоний, маънавий, адабиёт ёки санъатдан бўлиши мумкин. Улар қандай бўлмасин болалар ўзаро келишиб бажарадилар. Ўйин ана шу тариқа узоқ давом этади.

“Қулоқ чўзма” ўйини ҳаракатли ва воситали ўйинлар сирасига киради. Восита бу тош тугилган рўмолча. Ўйин давомида болаларнинг тинимсиз югуриши эса ҳаракатдир. Ўйин иштирокчиларнинг жисмоний қуввати ошишига, маънан юксалишига, билмаганларини билиб олишига ҳисса қўшади.

## Чертмак

*Тошкент шаҳридан ёзиб олинди.*

Ўйинда ўғил болалар икки жамоага бўлинади. Ҳар бир жамоанинг ўз ўртабошиси бор. Улар ўйинда ҳалолликни назорат қилиб туради. Энди икки гуруҳ иштирокчилари бир-бирларига қараганча ўтириб оладилар. Уларнинг орасидаги масофа узоқлиги уч, тўрт метр чамаси бўлади. Биринчи жамоа ўртабошиси рақиб жамоадан бирорта боланинг кўзини қўллари билан маҳкам бекитадида, ўз жамоасидан бирорта болани имлаб чақиради. Чақирилган бола секин қадам ташлаб келиб кўзи бекитилган боланинг бошига чертади. У ўз жойига бориб ўтиргач, барча болалар:

*Чертмак, чертмак,*

*Тополмасанг эрмак,*

деб қўйлаб турадилар.

Ана энди кўзи очилган иштирокчи диққат билан рақиб жамоа аъзоларини кузатади. Ва уни ким черт-



ганини топишга ҳаракат қилади. Агар тополмаса, рақиб жамоага қўшиб олинади. Ўйинда ким чертганини шивирлаб айтиш мумкин эмас. Агар ким бу тартибни бузса ўйиндан четлаштирилади.

Ана шу тартибда ўйин давом этади. Ўйин яқунланганда қайси жамоада иштирокчи кўпайган бўлса, ана шу жамоа ғолиб ҳисобланади. Рақиб жамоа эса уларнинг айтган шартларини бажаради.

Ўйин болаларда зийраклик хусусиятини шакллантиради.

## Гулдир-гуп

*Самарқанд вилояти Булунгур туманидан ёзиб олинди.*

Ўйинда ўн бир нафар бола иштирок этади. Уни ўйинбоши бошқариб боради. Болалар тенг иккига бўлиниб, икки гуруҳни ташкил қиладилар. Барча болалар ўтириб олгач ўйинбоши:

– Гулдир гуп, ўрага сичқон тушди. Ўйинни Рустамнинг жамоаси бошлайди, – дейди ўртабоши.

Жамоа сардори Рустам эса бирорта ҳазилкаш болага имо-ишора қилади.

– Онови, Байман қишлоқлик Нортожи бор-ку, – дейди унинг гуруҳидан бирорта бола.

Ўзлари кутмаган ҳолда рақиб жамоа аъзолари унга ағрайиб қараб турадилар. Гап ташлаган бола эса худди нон чайнаётгандек оғзини кулгили қимирлатиб туради. Бола ўз қиёфасини турли куйга солиб қийшайтиради. Рақиб жамоа аъзоларидан бирортаси унинг бу қилиқларига чидолмай кулиб юборади.

– Ана сен кулиб юбординг Ашур. Энди бизнинг жамоага ўтасан, – дейди Рустам.

Ашур ноилож Рустамнинг гуруҳига қўшилади. Энди навбат Жалолнинг гуруҳига келди. Жалол ҳам бирорта қизиқчироқ болага изн беради.



– Бизарди қишлоқда Тиркаш деган учта одам бор. Биттасининг трактири бор, биттасининг ховлисига шафтоли кўп экилган, биттаси ҳар доим пиёда юради. Уларни бир-биридан ажратиш учун ҳар хил лақаблар қўйилган. Масалан, Трактир Тиркаш, Шафтоли Тиркаш, Пиёда Тиркаш деб, – дейди Жалолнинг жамоадоши.

Унинг бу гапига нариги гуруҳдан кимдир албатта кулиб юборади. Жамоа сардори Жалол ўша кулган болани ўзининг сафига қўшиб олади.

Ўйин ана шундай давом этади. Ҳар икки гуруҳнинг болалари рақиб жамоа болаларини имо-ишоралар, турли қилиқлар кўрсатиб кулдиришга, гапиртиришга ҳаракат қилади. Ўйин сўнгида қайси жамоада иштирокчилар кўпайган бўлса, ўша жамоа ғолибдир. Ютқизган жамоа ғолиб жамоанинг айтган шартларини бажаради. Бу шартлар турлича бўлиб, болалар ўз кайфиятларига кўра айтадилар.

Бу ўйин болаларда ўзини тутиш маданиятини оширади.

## ***Жуфтпар***

*Тошкент шаҳридан ёзиб олинди.*

Бу ўйин қадимдан чўпон-чўлиқлар, подачилар томонидан ўйналган. Подачилар қирда мол-ҳол боқиб зерикади. Шундан ҳам қўй-қўзилардан узоққа кетмай ўйналган. “Тўп”, “Податўпи”, “Жуфтпар” ўйинлари молбоқар, қўйчивон ва подачиларнинг кашфиёти саналади.

Ўйин учун қўй терисидан кесиб олиниб, унга кўрғошин маҳкамланади. Жуфтпарни болалар турли ҳаракатлар билан ўнг оёқда тепадилар. Бу ҳаракатлар шу даражада мураккабки, бунинг учун болалардан



жисмоний қувват талаб қилинади. Ўйин ўғил болаларнинг ҳаракатли ҳамда воситали ўйинлари сирасига киради. Тепиш учун қўй терисидан тайёрланган жуфтпар воситадир. Ҳаракатлилиги эса ўйин давомида болалар тиним билмай ҳаракатланадилар.

У болаларда уддабурронлик, чаққонлик хислатларини шакллантиради.

## **Жойингни топ**

*Тошкент шаҳри Сирғали туманидаги  
Шоштепа маҳалласидан ёзиб олинди.*

Ўйинда бешта бола иштирок этади. Улар энг аввало эни, бўйи беш метр келадиган тўртбурчак чизиб оладилар. Тўртбурчак ичига қоровулни танлаш учун ўртабоши қуйидаги тартибда санок ўтказади:

*Оппо, ҳоппо, пиш.*

*Оппо, ҳоппо, пиш.*

Кимга “пиш” сўзи тўғри келса, бир чеккага чиқа бошлайди. Охирги қолган бола ўйин “қоровул”идир. Энди тўртта бола тўртта бурчакни эгаллайди. “Қоровул” эса тўртбурчак ўртасида туради. Энди болалар бараварига:

*Оппо, ҳоппо, пиш,*

*Оппо, ҳоппо, пиш,*

деб қўшиқ қуйлайдилар.

Қўшиқ қуйланаётганда “қоровул” зийрак туриши керак. Чунки тўртта бурчакни эгаллаган иштирокчилар қўшиқ айтиш давомида бир-бирлари билан ўрин алмашадилар. Бу алмашиш шу даражада тез бўладики, “қоровул” ундан-да чаққон бўлиб, бирорта бурчакни эгаллаши керак. Агар “қоровул” чиндан ҳам чаққон бўлса, ўртада кўп сарсон бўлмайди. Агар у ҳаракати танбал ёки бошқа иштирокчиларни кузата олиш



қобилияти паст бўлса, узоқ вақтгача “қоровул” бўлиб қолиб кетади.

Ўйин ҳаракатли ўйинлар сирасига киради. Гарчанд чизилган майдон унчалик катта бўлмаса-да болалар ўйин давомида тиним билмай ҳаракат қиладилар. Шу билан ўзларининг соғлиқларини мустаҳкамлаб борадилар.

## Ҳайкал

*Наманган вилояти Янгиқўрғон туманидан ёзиб олинди.*

Ўйинда ўнтacha бола иштирок этади. Ундаги қувловчини аниқлаш учун турлича тарзда санок ўтказилади. Ўйинбоши:

*Қани энди осмондан туш,*

*Асли сенинг калланг бўш,*

каби кулгили сўзлар билан болаларни санайди. “Бўш” сўзи кимга тўғри келса, бир чеккага чиқиб туради. Энг охирида қолган бола “қоровул”дир. У барча болалар ўйинга тайёр бўлгач:

*Ҳамма бола ал,*

*Қимирлаган кал,*

дейиши билан барча болалар қандай турган бўлса, шун дайлигича қотиб қолади. Эътибор қилинг, қайсидир бола бир оёғини ердан узиб, қайси бири қўлларини олдинга чўзиб, яна бири гўёки чой узатаётган киши бўлиб ҳайкалдек қотиб қолган. “Қоровул” уларнинг атрофида айланиб юради, турли қилиқлар билан уларни кулдиришга ҳаракат қилади.

– Мен Наримон кал бўламан. Бошимда яна битта қуёш бор. Ишонмасанг мана қара, – деган кулгили гаплар айтиб “қоровул” ҳар бир боланинг олдига боради.

Аммо болалар тошдек қотиб туравердилар. Агар улардан бирортасининг юзида табассум пайдо бўлса, у ўша заҳоти қочишга тушади. “Қоровул” эса уни қув-





лайди. Қочаётган бола ўйиндаги бошқа дўстлари сал дам олиши учун узоқроққа қочади. Бу вақтда ўйиндаги бошқа иштирокчилар ўтириб, ҳатто ўтлоққа бир оз ётиб дам олишлари ҳам мумкин. Мабодо “қоровул” қочаётган болани белгиланган худудда тутиб олса, ўрин алмашадилар.

Айтайлик, барча болалар қилт этмай қотиб турибди, “қоровул”нинг гаплари уларни кулдирмаяпти. Шундай пайт “қоровул” нари кетганда болалар унинг кўзини шамғалат қилиб ҳаракатларини ўзгартириб олишлари мумкин. Фақат бунга “қоровул”нинг кўзи тушмаслиги керак. Мабодо у кўриб қолса, ҳалиги бола белгиланган томон қочади. “Қоровул” уни манзилгача тутиб олса, ўша бола билан ўрин алмашадилар. Мабодо “қоровул” қувлаб тутолмаса, бола яна “ҳайкал” бўлиб ўйинда иштирок этаверади.

Бу ўйин болаларнинг жисмонан соғлом бўлишига ҳиссадор бўлибгина қолмай, актёрлик қобилиятларининг ўсишига ҳам ёрдам беради. Чунки биров олдингга келиб турли “хунар”лар кўрсатиб турганда кулмаслик, ўзини тута билиш катта маҳорат талаб қилади. Демак, бу болаларга санъатдан ҳам сабоқ беради.

## ***Подшо-вазир***

*Қашқадарё вилояти Қамашу туманидаги  
Бадахшон қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда беш нафар бола иштирок этади. Улардан бири ўйинбоши вазифасини бажаради.

– Қани, болалар “Подшо-вазир” ўйинини бошлаймизми?

– Бошлаймиз.

– Бўлмаса, биринчи бўлиб “подшо”ни аниқлаб оламиз. Мана бу топишмоқнинг жавобини ким топса,



ўша подшо бўлади. “Тап-тап этади, тагидан каврон ўтади”. Жавобини ким айтади?

Болалар жавоб топиш учун ҳаракат қиладилар:

– Қор, – дейди бири.

– Нотўғри.

Қисқаси, болаларнинг ҳар турли жавоблари эшитилади. Ниҳоят улардан бири тўғри жавобни айтади.

– Элак.

– Жуда тўғри. Демак, сен ўйинда “подшо”сан. Энди Вазирни аниқлаймиз. “Тег десанг тегмайди, тегма десанг тегади”. Топинглар, – дейди ўртабоши.

Қайси бола топишмоққа жавоб топса, у ўйин давомида “вазир” бўлади. Шу тариқа миршаб ва ўғри образлари ижрочилари ҳам аниқланади.

Шундан сўнг ўйин бошланади. Ўйин майдонида “подшо” билан “вазир” суҳбатлашиб турадилар. Шу пайт “миршаб” “ўғри”нинг кўлидан маҳкам ушлаб уларнинг олдига олиб келади.

– Подшоҳи олам, мана бу нобакор ўғрини тутдим, – дейди у образга кириб.

– Менинг мамлакатимда ким бундай ишга кўл урди? Айт-чи, “миршаб” у нимани ўғирлабди?

“Миршаб” жавоб беради:

– Ўтинчининг нон пули учун жамлаган ўтинини ўғирлабди. Айтинг, “подшоҳим” бунга не жазо кўра-миз?

“Подшо” бир пас ўйлашиб туради. Ва “вазир”дан сўрайди:

– Хўш, “вазир” жаноблари, “ўғри”га нима жазо кўллаймиз?

“Вазир” ҳам образга кириб жавоб беради:

– “Ўғри” ўтинчининг ўтинини битта чўпига ҳам хиёнат қилмай қайтариб берсин. Кечирим сўрасин. Ва бир оёқда ҳақкалаб шаҳар айлансин, – дейди у.



“Подшо”га бу қарор маъкул келади. “Миршаб” эса фармоннинг бажарилишини назорат қилади.

Воқеага асосланган бу ўйин давомида мана шу тартиб давом этади. Болалар галма-гал образларини алмаштириб турадилар.

“Подшо-вазир” ўйинининг аҳамиятли томони шундаки, энг аввало болалар топишмоққа жавоб топиш орқали ўз зехнларини чархлаб борадилар. Образларга кириш орқали актёрлик маҳоратларини оширадилар. Образларни бажариш жамиятда инсон сифатида шаклланишларига ёрдам беради. Берилган бир неча дақиқалик имконият чоғида болаларнинг феъл-атвори, тарбияси ҳам назоратдан ўтади. Бу ўйин болаларда адолатли бўлиш ҳиссини ҳам тарбиялайди. Шу билан бирга “ўғри”га берилган жазода кўпроқ жисмоний ҳаракатлар акс этади. Бу эса болаларнинг ҳар томонлама соғлом бўлишига ҳисса қўшади.

## **Подшо-вазир**

*Самарқанд вилояти Ургут туманидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда ҳам беш нафар бола иштирок этади. Ўйин учун тўртта тош, чуқурча ковлаш учун таёқ керак бўлади, холос. Энг аввало ўртабоши болалар ёрдамида чуқурча ковлайди. Чуқурча тайёр бўлгач икки қадам нарироқда чизик тортилади. Болалар навбати билан ана шу чизикда туриб, қўлларидаги тўрт дона тошни чуқурчага қараб отадилар. Шарт шуки, тошни отиш чоғи бола ярим эгилиб туриши керак. Мана биринчи бола тошларни отди. Унинг ҳар тўртта тоши чуқурчага тушди. Демак, у “подшо”. Навбатдаги бола учта тошни чуқурчага туширди. Демак, у “вазир”. Ўйинда иккита тоши тушган бола от, битта тоши тушган бола эшак образини бажаради.



Ўйинбоши ҳар бир боланинг нечта тоши чуқурчага тушганини ва унинг образини баланд овозда эълон қилиб боради. Мана ҳар бир боланинг бажарадиган образи аниқ бўлди. Демак, подшо образидаги болани От образидаги бола опичлаб айлантириб келади. Вазир образидаги болани эса Эшак образидаги бола опичлаб айлантириб келади.

Бу ўйин ярим воқеабанд, шу билан бирга воситали, ҳаракатли ўйинлар сирасига киради. Ўйинда асосий воситалар тўрт дона тош ва таёқчадир. Ҳаракатлилиги шундаки, кичик образларни бажараётганлар “подшо” ва “вазир”нинг кўрсатмасига биноан турли жисмоний шартларни ҳам бажаришлари мумкин.

Ўйиннинг аҳамиятли томони, у болаларда мўлжални аниқ олиш қобилиятини шакллантириб боради.

## **Подшо-вазир**

*Самарқанд вилояти Булунғур туманидан ёзиб олинди.*

Ўйинда тўққиз нафар бола иштирок этади. Улардан бири одамбошилиқ вазифасини бажаради. У мавқеига кўра “подшоҳ” вазифасидаги шахсдир. “Подшоҳ” болалардан истаганига:

– Қурбақа бўл, – деб топшириқ беради.

Бола “подшоҳ” томонга “қурбақа” бўлиб сакраб кела бошлайди.

“Подшоҳ” болага:

– Тўхта, – дейди.

Подшоҳ бошқа болага қараб:

– Қумурсқадай бўлиб тўрт қадам, – дейди.

Иккинчи бола қумурсқадай бўлиб тўрт қадам юради. Шу тариқа “подшоҳ” барча болаларга бирор-бир ҳашорат ёки ҳайвон сингари юришни топширади. Ана шу тариқа барча болалар “подшоҳ” томон унинг бўйруғига кўра интиладилар. Иштирокчилардан ким бирин-



чи бўлиб “подшоҳ” олдига етиб келса, у “подшоҳ” билан ўрин алмашади.

Бу ўйин болаларда зийракликни оширади.

## Яхши ота

*Қашқадарё вилояти Қамашчи туманидаги Бадахшон қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин воқеага асосланади. Унда иккита – ота ва бола образлари бор.

Ота образидаги иштирокчи тол хивичдан тайёрланган отини минганча кириб келади. Беринокда фарзанд образини бажарадиган иштирокчи уни кузатиб туради.

– Ассалому алайкум, отажон. Яхши келдингизми? Хуржунингизни менга беринг, – дейди фарзанд образидаги бола.

– Ваалайкум ассалом, ўғлим. Ўзинг яхши ўтирибсанми? Мана хуржунни илиб қўй. Кейин менга яхтайгина чалоп олиб кел, – дейди “ота”.

Фарзанд образидаги бола югуриб нари боради-да, гўёки косада яхтаккина чалоп келтиради. “Ота” ҳам худди уни мириқиб ичгандек бўлади.

– Баракалла, ўғлим, катта йигит бўлгин, – алқайди “ота” “ўғли”ни.

“Ўғил” сал тисарилиб қараб туради.

– Хўш, ўғлим бугун нима ишлар қилдинг? Онангга ёрдам бердингми? Қандай китоблар ўқидинг? – деб сўрайди “ота”.

Ўғил саволларга тўлиқ жавоб беради.

– Тарихдан беш баҳо олдим. Ўқитувчим “отангга раҳмат”, деди. Дарсларимни тайёрлаб бўлиб ҳовлидаги помидор-бодрингга сув қуйдим. Сабзини ҳам ўтаб қўйдим. Кейин ўтириб китоб ўқидим, – дейди бола.

Ўйиннинг давомида бола қайси асарни ўқигани, ундаги воқеаларни “ота”сига сўзлаб беради. “Ота” эса



“Ўғли”га турли саволлар беради. “Бола” “ота”сининг барча саволларига жавоб беради.

– Ўғлим, катта бўлганимда тарих ўқитувчиси бўламан дейсан. Ўқитувчи қандай бўлиши керак? – сўрайди “ота”.

Бола жавоб беради:

– Ўқитувчи билимли, тартиб-интизомли, катталарни ҳурмат қиладиган бўлиши керак. Бундан кейин ҳамма нарсадан хабардор бўлиши, ўқувчиларнинг ҳамма саволларига тўлиқ жавоб бера олиши керак, – жавоб беради “ўғил”.

“Ота” “ўғил”нинг гапларига қўшимча қилади:

– Ўқитувчи кузатувчан, синчков ҳам бўлиши керак, “ўғлим”. Ота-онасини ҳурмат қилиши, ана шу томони билан атрофидагиларга ўрناق ҳам бўлиши керак, – дейди “ота”.

Шу тариқа ота ва ўғил образидаги бола ўртасида узоқ вақт суҳбат бўлади. Ўйин давомида отанинг бола жавобини тўлдириб бориши, унинг интилишлари билан қизиқиши акс этади. Ана шу жараёнда “ота”нинг фазилатли инсон эканлигини англаш мумкин.

Ўйин бир неча вариантда ўйналади. Бу вариантда ота боланинг билимига қизиқса, бошқа вариантда уни меҳнатга ўргатади. Вариантларни болалар ўз кузатувлари асосида ўзгартириб боради.

Бу ўйин ўғил болаларни ҳаётга тайёрлаши билан аҳамиятлидир.

## ***Ташлама таёқ***

*Қашқадарё вилояти Шаҳрисабз шаҳридан ёзиб олинди.*

Ўйинда етти-саккиз нафар болалар иштирок этадилар. Ўйинни ўйинбоши бошқариб боради. У энг аввало ҳар бир болага рақам белгилаб чиқади. Ва қўлидаги бир метр узунликдаги таёғини ушлаганча ўртада туриб



олади. Болалар бир-бирларининг кўлларидан ушлаганча шеър айтиб унинг атрофида айлана бошлайдилар.

Болалар:

*Ташлама таёқ, ташлама,  
Бир балони бошлама.  
Бир балони бошлаб сен,  
Кўнглимизни гашлама.*

Шеър тугаши билан болалар диққатларини жам қилиб ўртабошидан кўзларини узмай айлана бошлайдилар. Ўртабоши:

– Диққат, саккиз – дейди-да, таёқни кўлидан ташлаб юборади.

Сон айтилиши билан саккиз рақами белгиланган бола жон ҳолатда таёқни тутиб қолишга интилади. Агар бола таёқнинг қулашига йўл қўймай тутиб қолса, у ўйинда иштирок этаверади. Мабодо ушлаганга улгурмай, таёқ қулаб тушса, ўйинбошининг шартини бажаришга мажбур. Ўйинбоши хоҳласа ўзи, хоҳласа болалар билан келишиб болага шарт айтади. Ўйин қаерда, қандай шароитда, қандай об-ҳавода ўйналаётганига қараб шартлар айтилади. Масалан, “сув келтир”, “чай дамла”, “мени опичлаб айлантир”, каби. Агар болалар кўй боқиб юриб ўйнаётган бўлса:

– Бор, қўйларимни қайтариб кел, – каби шарт айтилади.

Шартни қабул қилган бола эса албатта уни бажариши керак.

Бу ўйинни эрталабдан кечгача ўйнаса бўлади. Ўйинда восита сифатида таёқ ишлатилади. У ярим ҳаракатли ўйинлар сирасига киради. Аҳамиятли томони эса болаларда чаққонлик, абжирлик каби қатор хусусиятларни тарбиялайди. Ўйинни нафақат ҳовлида балки кенгликларда, қир-адирларда ҳам ўйнаса бўлади.



## Қадама таёқ

*Тошкент вилояти Чирчиқ шаҳридан ёзиб олинди.*

Ўйинда беш-ўн нафар бола иштирок этади.

Ўртабоши барча болалар жам бўлгач ўртага чизик тортади. Болалар чизик устида туриб ўз кўлларидаги узунлиги бир метр келадиган таёқни бошлари устида баланд кўтарганча, орқага улоқтирадилар.

Назоратчи бўлган ўртабоши ҳар бир боланинг таёғи қанча узоқликка тушганини кўлидаги қоғозга ёзиб боради. Барча болалар таёқларини улоқтиргач кимнинг таёғи энг яқин масофага тушгани маълум бўлади. Демак, ана шу бола ўйинда тўлиқ иштирок этолмайди. Яъни унинг таёғи ўйинбоши томонидан ерга қоқиб кўйилади.

Бошқа болалар бу ердан ўн беш метр узоқликда чизилган чизик устида туриб ўз таёқлари билан қоқилган таёқни мўлжалга оладилар. Ким мўлжални аниқ олса, яъни ерга қоқилган таёқни қулатса, олқишлайдилар. Таёғи қоқилган бола эса жазо сифатида қулаб тушган таёқни яна қайтадан ўрнаштириш билан ўйин охиригача шуғулланади.

Бу ўйин чўпон-чўлиқлар, подачилар, молбоқарлар ўйини бўлиб мўлжални аниқ олишга ўргатади. Чўпонлар ҳаётига, отарга ҳамиша бўрилар раҳна солиб турганлигидан “Қадама таёқ” ўйини табиий равишда кашф этилган. Ўйинни кенгликларда ўйнаса бўлади. Албатта бунда хавфсизликка риоя қилишни унутмаслик керак.





## Таёқ тенди

Тошкент шаҳри Сирғали туманидан ёзиб олинди.

Ўйинда етти нафар бола иштирок этади. Улардан бири ўйинбоши вазифасини бажаради. Қолган болалар уч кишидан иборат икки гуруҳга бўлинадилар.

Ўртабоши каттагина айлана чизади. Айлананинг ўртасига эса узунлиги бир метрча келадиган таёқни яхшилаб ўрнаштирадилар. Ўйинни қайси гуруҳ бошлаши ўйинбошининг топқирлигига боғлиқ. У исталган топширикни бериб буни аниқлай олса бўлади.

Мана биринчи гуруҳ ўйин бошлайдиган бўлди. Бу гуруҳнинг аъзоларидан бири айлана ичига кириб таёқни кўриқлай бошлайди. Рақиб гуруҳ аъзолари жон ҳолатда таёқни тепиб кулатишга ҳаракат қиладилар. Таёқни куриқлаётган бола эса бунга қўллари ва оёқлари ёрдамида йўл қўймаслиги керак. Мана, айтайлик таёқ тепиб йиқитилди. Ўртабоши ўйиннинг неча дақиқада тугаганлигини белгилаб қўяди. Демак, таёқни куриқлаш нариги гуруҳга топширилади. То таёқ тепиб йиқитилгунча ҳаракат давом этади. Таёқ йиқитилгач ўртабоши қанча вақт сарфланганини ўлчайди. Ва қайси гуруҳ таёқни қисқа фурсатда йиқита олган бўлса, уни ғолиб деб эълон қилади. Мағлуб гуруҳ ғолиб гуруҳнинг айтган барча шартларини бажарадилар. Шартлар ўйин ўйналаётган вазиятга қараб танланади. Айтайлик, қирда ўйналаётган бўлса, “чорвани боқиб кел”, “қўйларга сув бер”, каби.

Бу ўйин ҳаракатли ҳамда воситали ўйинлар сирасига киради. Восита сифатида биргина таёқ ишлатилади. Ўйинда тинимсиз жисмоний ҳаракат бажарилади. Бу эса болаларнинг соғлиғини мустаҳкамлайди.



## Таёқлар жанги

*Жиззах вилояти Фориш туманидан ёзиб олинди.*

Ўйинда уч нафар бола иштирок этади. Улардан бири ўртабоши. Қолган иккитаси эса “жангчи”.

Энг аввало ўйин учун узунлиги бир ярим метр келадиган иккита таёқ танлаб олинади. Таёқлар қалиндан ўрта ва силлиқ бўлиши керак. Иккита бола ана шу таёқлари ёрдамида кураш санъатини намоиш этадилар. Яъни рақибни фақат таёқ ёрдамида энгишга ҳаракат қиладилар. Таёқларни бир-бирига тақаб кимнинг кучли эканлигини билиб оладилар. Кучли бола мувозанатини сақлай олади. Кучсиз бола эса мувозанатини йўқотади. Ўйинни кузатсангиз унда миллий кураш, самбо, дзюдонинг элементлари қоришганлигини сезасиз. Шуни унутмаслик керакки, ўйин давомида болалар бир-бирларини таёқ билан урмайдилар. Рақибнинг жароҳат олишига ҳам йўл қўймайдилар.

Бу ўйин жуда кўҳна ва қадимийдир. Қадимда ота-боболаримиз ўз оstonаларини ёвдан таёқ ёрдамида асраганлар. Кейинчалик, Амир Темур ҳам ўз жангчиларининг маҳоратини таёқлар ёрдамида ошириб борган. Бу ўйин жанг санъатига ҳам киради.

Ўйин жисмоний ҳаракатга асосланган. Шу билан бирга воситали ўйин саналади. Ундаги асосий восита саналган таёқларни болаларнинг ўзлари тайёрлаб оладилар.

## Пода тўпи

*Самарқанд вилояти Булунғур туманидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда ўнга яқин болалар иштирок этади. Ўйин воситали, ярим ҳаракатли ўйинлар сирасига киради. Унда восита сифатида чўпон таёқлари ва қўй юнгидан



тайёрланган юмшоқ копток керак бўлади. Ҳар бир бола ўзи учун бир метрдан ошиқроқ узунликдаги таёқ тайёрлаб олади. Таёқ дарахтнинг пастроқ томонидаги шохидан тайёрланиб, аввало пўсти шилиб ташланади. Энди болалар қўй юнгини йиғиб коптокча ясайдилар. Ва ўйин белгиланган худудда чуқурча кавлайдилар.

Ўйинни ўртабоши бошқариб боради. У:

– Қани, болалар келинлар “Пода тўпи” ўйнаймиз,  
– деб дўстларини ўртага чорлайди.

Болалар баланд овозда қўшиқ куйлайдилар:

*Тўп тайёр пода тўпга,*

*Пода тўпга.*

*Кел берманга кел,*

*Кел берманга кел.*

Шундан сўнг ўртабоши тўпни осмонга ўйнатиб-ўйнатиб ерга ташлайди. Барча болалар мана бундай қўшиқ айтиб, қўлларидаги таёқ билан тўпни белгиланган манзилга қаратиб юмалата бошлайдилар.

*Говмишимиз тўллагидан тўп ясайин,  
тўп ясайин,*

*Шойи ипдан чашиб-чашиб тўр босайин,  
тўр босайин.*

*Ерга урсам тўп-тўп этиб ўчиб кетсин,  
ўчиб кетсин,*

*Осмондаги оймомони қучиб келсин,  
қучиб келсин.*

*Тўп тайёр пода тўпга, пода тўпга,  
Тўп тайёр пода тўпга, пода тўпга.*

*Кел, навбатга кел, кел, навбатга кел,*

*Тол таёқ, толман таёқ,*

*Эга, эга, эга бошини еган,*

*Хут қўйруқ, қулоғи жийриқ,*

*Беш эчки боққан, чорвасини боққан,*

*Ола ўтов тиккан, оқ қўйруқ ошаган,*



*Минглар яшаган, ҳай...  
Қурага кирма подачи,  
Поданг берроқ ҳайда-чи.  
Ҳайдамайман подамни,  
Югиртирма одамни,  
Қўрага кирма подачи,  
Подангни берироқ ҳайда-чи.  
Эпчил бўлсанг кўрамиз,  
Бир қайтариб ҳайда-чи.  
Қўрага кирма подачи,  
Подангни берроқ ҳайдачи,  
Гир-р-р, ҳай...*

Энди болалар навбати билан тўпни таёқлари билан туртиб юмалата бошлайдилар. Болалар тўпни юмалатишда ҳудуддан чиқиб кетишига йўл қўймаслиги керак. Ниҳоят, иштирокчилардан бири тўпчани думалатиб чуқурчага киритади. Ана шу бола ғолиб саналади. Навбатдаги ўйинда у ўртабошилиқ қилади.

## **Ўн икки чўп**

*Тошкент шаҳар Сирғали тумани  
Шоштепа маҳалласидан ёзиб олинди.*

Ўйинда ўн бир нафар бола иштирок этади. Уни ўртабоши бошқариб боради. У болалар ўртасида шеър айтиб санок ўтказилади.

*Афил-дафил доминион,  
Ўртага тушиди Омон.*

Қайси болага “Омон” атамаси тўғри келса, у чеккага чиқади. Ва шеър токи иккита бола қолгунча айтилаверади. Мана ниҳоят иккита бола қолди. Шеър яна қайтадан айтилади. Ва улардан қайси бирига “Омон” атамаси тўғри келса, у чеккага чиқади ва қолган бола чўпларни қўриқловчи бўлади.



Болалар бир хил катталиқда узунлиги йигирма сантиметрлик ўн иккита чўп тайёрлаб оладилар. Ва яна бир дона бир метр узунлиқдаги чўпни тайёрлайдилар. Чўпларнинг пўсти шилиниб, текис ҳолатга келтирилади. Мана барча воситалар тайёрлаб олинди. Энди ўртача катталиқдаги тошни чизилган айлана ичига жойлаштирадилар. Тош устига бир метр узунлиқдаги чўп ташлаб қўйилади. Қолган ўн иккита чўп эса унинг устига ўрнатилади.

Мана кўрикчи ўз жойини эгаллади. Яъни у чўпларни ташқи ҳужумдан ҳимоя қилиши керак. У оёқларини кериб олганча кичик айлана ичида тинимсиз ҳаракат қилади. Қолган болалар эса уни чалғитишга уринадилар.

Ана шу тариқа ўртада тинимсиз ҳаракат юзага келади. Кўрикчи жонҳолатда чўпларни ҳимоя қилади. Ҳимоя чоғи унинг қўли кимга тегса, ўша бола ўйиндан чиқади.

Болалар эса қандай бўлмасин кўрикчини чалғитиб узун чўпни оёқлари билан тепишга ҳаракат қиладилар. Айтайлик, мана битта бола чўпни тепди. Унинг устига қўйилган ўн иккита чўп ҳар томонга сочилиб кетди. Кўрикчи айлананинг ичига ҳеч кимни киритмасликка ва шу билан бирга сочилган чўпларни яна ўз жойига қўйишга улгуриши керак. У бир вақтнинг ўзида ҳам айланани ҳимоя қилади, ҳам чўпларни тўплайди. Агар ўйин иштирокчиларидан бирортаси айлана ичига кириб олса, демак у кўрикчи бўлади.

Ўйин болаларни тезкор ҳаракат қилишга ўргатади. Бундан ташқари у болаларни жамоа бўлиб бирор нарса тайёрлашга, яъни меҳнатга ўргатади.



## Чиллак

*Қашқадарё вилояти Қамаши туманидаги Ғиштли қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйинда беш-олти нафар болалар иштирок этади. Уни ўйинбоши назорат қилиб боради.

Ўйин учун кенг майдон талаб этилади. Болалар узунлиги ярим метрлик кичик таёқ ва кичикроқ чўп тайёрлаб оладилар. Таёқ ва чўп тез синиб кетмаслиги учун тол шохидан тайёрлайдилар. Шундан сўнг чуқурча ковлайдилар. Чуқурчанинг устига кичик чўп ташлаб қўйилади. Иштирокчи қўлидаги кичик таёқ билан чўпнинг бир томонини мўлжаллаб уради. Чўп узоқликка отилиб кетади. Уни белгиланган бола тутиб олиши керак. Агар тутиб ололмаса, болаларнинг шартини бажаради. Айрим вилоятларда чўпни тутиб олган боладан сўрайдилар:

– Чуқурчагача неча қадам?

– Ўн беш қадам, – деб тахминан жавоб беради чўпни ушлаб олган бола.

– Унда сананг, – дейди болалар.

Бола қўлидаги чўпни ушлаб чуқурчагача қадамлаб санаб келади. Агар саноқ ўн бешдан ошса, у шарт бажаради.

Болалар унга узоқликдан “зувиллаб кел”, “бир оёқда сакраб кел”, “икки оёқда ҳақкалаб кел”, “қурбақадек юриб кел” каби исталган шартни айтишлари мумкин.

Ўйин ана шу тариқа узоқ давом этади. У болаларнинг жисмонан соғлом бўлишларига ҳисса қўшади. “Чиллак” ҳаракатли ҳамда воситали ўйин турига киради. Ўйинда восита сифатида чўплар ишлатилади.



## Чўнка-шувок

*Жиззах вилояти Фориш туманидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда тўққиз нафар болалар иштирок этишади. Энг аввало улар ўзларига ўртабоши танлаб оладилар. Ўртабоши ўйин давомида адолатни назорат қилиб боради. Қолган болалар икки гуруҳга бўлинадилар. Ўртабоши қайси гуруҳнинг ўйин бошлашини турли хил шарт орқали аниқлаши мумкин. Кўпинча, ўртабоши қўлларига тош беркитиб сардорларнинг топишини талаб қилади. Қайси гуруҳ сардори тошни топса, ўша томон ўйин бошлайди. Демак, ўйинни ким бошлаши аниқланди. Энди болалар ерга каттагина айлана чизадилар. Айлананинг ўртасига эса чўнка, яъни йўғон таёқни ўрнатадилар. Шу атрофда ўсадиган шувок ўсимлигидан териб келишиб ип ёрдамида чўнкага боғлайдилар. Ўйинни бошлаётган гуруҳнинг битта аъзоси чўнка-шувокни рақиб гуруҳдан ҳимоя қилиши керак. У чўнкага узунлиги икки метр келадиган арқонни боғлаб олганча унинг атрофида тинмай айланиб, қоровуллик қилади. Шувокни олишга интилаётган рақиб гуруҳ аъзоларидан қайси бирига “қоровул”нинг қўли ёки оёғи тегиб кетса ўша бола ўйиндан чиқади.

Мана битта бола ўйиндан чикди. Демак, рақиб жамоанинг кучи биттага камайди. Аммо барибир болалар ғалаба сари интилаверадилар. Улар “қоровул”нинг кўзини шамғалат қилиб олган шувокларини ўртабошига олиб келиб берадилар.

Ўртабоши бу шувокни эҳтиётлаб сақлаб туриши керак. Мана чўнкага боғланган шувок тугади. Шунда ўртабоши вақтни белгилаб қўяди.

Энди иккинчи гуруҳ шувок учун жанг олиб борадилар. Ўйин юқоридаги тартибда давом этади. Фақат ким ғолиб бўлганини гуруҳларнинг белгиланган вақт даво-



мида қанча шувоқни қўлга киритганига қараб аниқланади. Ғолиб гуруҳни мағлуб бўлган гуруҳ от бўлиб айлантириши, турли шартларини бажариши керак.

Ўйиннинг аҳамиятли томони шундаки, болалар тинимсиз жисмоний ҳаракатда бўладилар. Бу билан ўз соғлиқларини тиклаб оладилар. Ўйинда восита сифатида чўнка, шувоқ, арқон ва айлана чизиш учун тош керак бўлади. Бу ўйинни исталган жойда ўйнаса бўлади.

## **Чўпон таёқ**

*Жиззах вилоятининг Фориш туманидан ёзиб олинди.*

Ўйинда беш нафар бола иштирок этади. Восита сифатида тўртта болада биттадан таёқ, битта болада копток бўлиши керак. Ана энди жой тайёрланади. Бунинг учун ҳар бир бурчак ораси беш метрдан бўлган тўғри тўртбурчак тайёрланади. Ҳар бир бурчакда белги сифатида белбоғ ташлаб қўйилади.

Тўртта бола тўрт бурчакни эгаллайди. Улар чаққонлик билан жойларини алмаштириб турадилар. Ўртада турган чўпон эса болаларнинг ўз бурчагини алмаштириш жараёнида коптоги билан ўзига қулай болани мўлжалга олади. Бола эса қўлидаги таёғи билан коптокни қайтариши, ўзига тегмаслигига ҳаракат қилиши керак.

Агар чўпоннинг коптоги қайси болага тегса, улар ўрин алмашадилар. Болалар чаққон бўлиб чўпоннинг коптогидан қоча олса, ўйин узоқ давом этади.

Бу ўйин воситали ва ҳаракатли ўйинлар сирасига киради. У болаларда тезкорлик, чаққонлик каби сифатларни шакллантиради. Ўйинда восита сифатида битта копток, тўртта таёқ ва белбоғлардан фойдаланилади.





## Қоровул

*Самарқанд вилояти Ургут туманидан ёзиб олинди.*

Ўйинда етти нафар бола иштирок этади. Уларни ўйинбоши бошқариб боради. Болалар таёқ ёрдамида каттагина айлана чизадилар. У энг аввало мана бу тартибда санок ўтказади.

– Бир, икки, уч, пуч.

Қайси болага “пуч” сўзи тўғри келса, ўйинбоши уни айлана ичига етаклаб олиб бориб қўяди. Санок яна давом этади. “Пуч” сўзи тўғри келган учта бола айлана ичига киргач ўйинбошининг кўрсатмасига биноан, тик турган куйи бошларини ерга эгиб, қўллари билан бир-бирларини ушлаб, занжир ҳолатида турадилар. Энди ўртабоши қоровул образини бажаради. Болаларнинг мустаҳкам жойлашганини кўрган “қоровул” қўлидаги таёғи билан учлик атрофида айлана бошлайди.

Айлана ташқарисида қолган уч нафар бола эса “қоровул”нинг қўлига тушмасдан тик турган жонли “учбурчак” устига сакрайдилар. Яъни болалардан бирининг елкасига миниб оладилар. Агар сакраётган болалардан қайси бирига “қоровул”нинг қўли тегиб кетса ўша бола ўйиндан четлаштирилади. Демак, мана битта бола жонли “учбурчак” устида. Энди “қоровул” унинг оёқлари ердан қанча баландда турганини қўлидаги таёғи ёрдамида ўлчайди. Агар боланинг оёғи таёқ узунлигидан кўра ерга яқинроқ турган бўлса, ўйиндан четлаштирилади. Мабодо оёғини баландроқда ушлаб турган бўлса, унда ўйинда иштирок этаверади. Айтайлик, “учбурчак” устида ўтирган бола пастга тушмоқчи. У қандай туриши керак? Шарт шуки, бола оёқларини чўзганча айлана ташқарисига сакраб туриши керак. Мабодо айлана ичига туриб қолса, шартлар орқали жазоланади. Шартларда турли жисмоний ҳаракатлар



бажариш, “қоровул”нинг барча топшириқларини бажариш керак бўлади.

Бу ўйин болаларнинг жисмоний томондан бақувват бўлишларига ҳисса қўшади. Шунингдек, у воситали ўйинлар сирасига киради. Восита сифатида таёқ тайёрланади.

## **Хамир-патир**

*Тошкент вилояти Паркент тумани*

*Суқоқ қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйинда исталганча бола иштирок этиши мумкин. Аввало уни адолатли бошқариб бориш учун ўртабоши танланади. У санок ўтказади.

– Бир, икки, уч, пуч.

Кимга “пуч” чўзи тўғри келса, четга чиқиб туради. Мана охирида иккита бола қолди. Санок давомида улардан қайси бирига “пуч” сўзи тўғри келса у четга чиқади. Қолган бола эса жонли харрак вазифасини бажаради. Яъни қўллари билан тиззаларини ушлаб, ярим эгилиб туради.

Ўйиннинг шартига кўра ўйинбоши эълон қилади:

– Хамир!

Демак, болалар жонли харрак устидан сакраб ўтаётиб қўллари билан унинг елкасига хамир муштлаётгандек ҳаракатни кўрсатиши ва шу билан бирга “хамир” деб овоз чиқариб сакрашлари керак. Агар қайси бола “хамир муштлаш” ҳаракатини қўллари билан ифодалай олмаса ёки “хамир” сўзини айтишни унутса, жонли харракка шерик бўлади. Энди “харрак” узайиб боради.

Энди ўйинбоши шартни ўзгартиради:

– Санчки!

Демак, болалар тирноқларини жонли “харрак” елкасига санчиб ўта бошлайдилар. Ва шу билан бирга



ҳар бир бола сакраётиб “санчки” сўзини айтиб ўтади. Ким талабни унутса, жонли “харрак” ёнига энгашиб туриб олади. Жонли “харрак” эса узайиб кетаверади. Шу тариқа, айтарли барча болалар жонли “харрак”ка айланадилар. Ўйин охиригача харраклардан сакраб ўтолган бола ғолиб саналади.

Энди ўйинбоши:

– Қани ғолиб, болаларга қандай шарт айтасиз? – деб сўрайди.

Ғолиб ўзи истаган шартни болаларга айтади. Болалар у айтган барча шартларни бажарадилар.

## Оқ суяк

*Сурхондарё вилояти Бойсун туманидан ёзиб олинди.*

Ўйинда фақат ўғил болалар иштирок этадилар. Уларнинг неча киши бўлишининг аҳамияти йўқ.

Ўртабоши иштирокчиларнинг тескари қараб ўтиришини назорат қилади. Барча болалар суяк отиладиган томонга тескари бўлиб ўтириб олгач ўйин бошланади.

Ўйинбоши:

– Хўш, болалар ўйинни бошлаймизми? – деб сўрайди.

– Бошлаймиз, – жавоб беради болалар.

– Мана, қўлимда молнинг катта суяги. Уни қирга қараб отайми?

Болалар баравар жавоб берадилар:

– Йўқ, йўқ.

– Жарга қараб отайми?

Иштирокчилар кичкирадилар:

– Йўқ, йўқ.

Ўртабоши эса уларнинг сабрини синашда давом этади.

– Ойга қараб отайми?



– Йўқ, йўқ.

Ўртабоши яна сўрайди:

– Сойга қараб отайми?

Болалар кичкирадилар:

– Ҳа-а-а-а...

Иштирокчилар бошларини ерга эгиб турадилар.

Ўйинбоши:

– Мана, сойга суякни отдим. Қани излаймиз! – деб кичкиради.

Шундан сўнггина болалар ўзларига тескари томонга отилган суякни излаб югуриб кетадилар. Ўйиннинг яна бир шарти борки, суякни топган бола уни ўртабошига эсон-омон етказиб ҳам келиши керак. Бошқа иштирокчилар суякни олиб қўйиш учун болани қувлайдилар. Бола эса бор чаққонлигини ишга солиб суякни ўйинбошига келтириб бериши керак.

Бу ўйин ҳаракатли ва воситали ўйинлар сирасига киради. Шу билан бирга болаларда сезгирликни ҳам юксалтиради. Чунки болалар суякнинг қаерга тушганини унинг овозидан тахмин қилиб топишлари керак бўлади. Восита сифатида эса молнинг суяги ишлатилади.

## Оқ суяк

*Қашқадарё вилояти Қамашидаги  
Бадахшон қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйин ой ёғду сочган тун пайтида, ёз оқшомларида ўйналади. Бу ўйинда қишлоқнинг ўғил ва қиз болалари баравар иштирок этадилар. Улар аввало тенг иккига бўлинадилар. Ўйинни ўртабоши бошқариб боради.

Биринчи гуруҳ белгиланган жойда турадилар. Улар бемалол суяк отиладиган томонга қараб туришлари мумкин. Чунки қоронғулик бўлгани учун барибир суяк айнан қаерга тушганини кўриш анча мушкул.



– Хўш, болалар, ўйинни бошлаймизми? – сўрайди ўртабоши.

Болалар жавоб берадилар:

– Ҳа.

– Сизларга қоронғилик халақит бермайдими? – сўрайди ўртабоши.

– Йўқ, – қичкиради болалар.

Ўйинбоши яна давом этади:

– Қоронғида бўри, тулки ё шоқол бўлиши мумкин. Қўрқмайсизларми?

– Болалар яна жавоб берадилар:

– Сираям қўрқмаймиз.

– Тиканлар орасида илон бўлиши мумкин. Чақиб олишидан қўрқмайсизларми?

Болалар жавоб берадилар:

– Илон бизлардан қўрқсин. Отаверинг, суякни.

Шундан сўнг ўртабоши қулочини кенг ёзиб суякни узоқликка ирғитади:

– Қани, изланглар бўлмаса, – деб фармон беради у.

Гуруҳ сардори уларни тўплаб суякнинг тушганини билдирувчи овоз қаёқдан келганини сўраб-суриштиради. Чунки қоронғилиқда суякнинг ўзи кўринмайди. Фақат овоз орқалигина уни топиш мумкин. Тахмин белгилангач ўғил-қиз аралаш гуруҳ аъзолари суякни топиш учун югуриб кетадилар. Улар суякни топиш учун барча имкониятларини ишга соладилар. Демак, бу ўйин болаларнинг сезгирлигини, овозни ажратиш қобилиятини ўстиради.

Ўртабоши бу гуруҳнинг суякни топиш учун қанча вақт сарфлаганини ўлчаб туради. Навбат нариги гуруҳга келганда улар суякни топиш учун қанча вақт сарфлагани ҳисобланади. Ва ғолиб маълум бўлади.

Аҳамиятли томони шундаки ўйин ёз оқшомлари, қоронғи тунда ўйналади. Бу эса болаларнинг довурак-



лигини ҳам оширади. У ҳаракатли ҳамда восита ўйинлар сирасига киради. Восита сифатида қорамолнинг суяги танланади.

## Чавандозлар

*Тошкент шаҳридан ёзиб олинди.*

Ўйинда исталганча болалар иштирок этишлари мумкин. Уни одатдагидек ўйинбоши бошқариб боради. Болалар икки гуруҳга бўлинадилар. Ҳар бир гуруҳ кимларни от, кимларни суворий қилиб белгилашни ўзи ҳал қилади. Одатда бақувватроқ болалар от бўладилар. Мана ҳар иккала гуруҳ отланиб бўлди. Энди даврабоши кўлидаги эскироқ жандани узокликка ирғитади. Ва:

– Ол, – деб фармон беради.

Ҳар иккала гуруҳ “улок” вазифасини бажараётган жанда томонга “от кўядилар”. Ўйиннинг шарти шуки “от” устидаги “суворий” “улов”дан тушмай жандани кўлга киритиши ва белгиланган манзилга элтиши керак. Уни ўз гуруҳидагилар ҳимоя қилиши мумкин. Яъни рақиб гуруҳ суворий кўлидаги жандани олиб кўймаслиги учун ҳимоялаши мумкин.

Ўйиннинг аҳамиятли томони болалар жисмоний ҳаракат билан банд бўладилар. Қолаверса, кўпқари чоғидагидек ҳалол бўлишга ҳаракат қиладилар. Бу эса уларнинг кейинчалик ҳаётда ҳам ҳалол бўлишларига замин яратади.

“Чавандозлар” ҳаракатли ҳамда восита ўйинлар сирасига киради. Унда восита сифатида эски жанда ишлатилади.



## Эшак минди

*Жиззах вилояти Фориш туманидан ёзиб олинди.*

Ўйинда ўн бир нафар бола иштирок этади. Улардан бири одамбоши. Яъни ўйин давомида адолат, ҳалолликни назорат қилиб туради. Одамбошининг назоратида болалар икки жамоага бўлинадилар. Тартиб шундаки, барча бақувват болалар бир жамоага тушиб қолмаслиги керак. Ҳар икки жамоа куч жиҳатдан бири-биридан кам бўлмаслиги керак. Одамбоши ўйинни қайси жамоа бошлашини ўзи ҳал қилади. У ҳар икки жамоанинг сардорини олдига чақиради. Ўзи уларга кўрсатмай кафтига тош бекитади. Жамоа сардорларидан қай бири тошни топса, ана ўша жамоа ўйинни бошлайди. Яъни одамбоши кафтидаги тошни топган жамоа суворийлар, тополмаган жамоа уловлар бўлади.

– Мана ўйин бошланди, – дейди одамбоши. – “Улов”лар устига “суворий”лар сакраб чиқсин. Эҳтиёт бўлинглар. Бошладик.

У шундай дегач уловлар гуруҳи паравоз шаклида бир-бирларининг белларидан кучганча энгашиб туради. Суворийлар гуруҳи эса навбати билан, узоқдан югуриб келиб уларнинг устига сакрайди. Агар “суворий” сакраш чоғида кўполлик қилса ўйиндан четлаштирилади. Барча “суворий”лар уловлар гуруҳи устига сакраб бўлгач, одамбошининг ишораси билан паравоз шаклида юра бошлайдилар. Шарт шуки, улар “паравоз”ни узмасдан одамбоши белгилаган манзилгача “суворий”ларни кўтариб бориши керак. Агар манзилга етмасдан “улов”лар ажралиб кетса, йиқилиб тушсалар ўйин қайтадан бошланади. Мабодо, улар манзилга эсон-омон етсалар, энди жамоалар ўрин алмашадилар. Яъни уловлар гуруҳи энди суворийлар, суворийлар эса уловлар гуруҳига айланади. Ўйин ана шу тариқа давом этади.



Бу ўйин болаларда ўзаро ҳамкорликни, жисмоний чиниқишни тарбиялайди.

### **Калла кўпқари**

*Қашиқадарё вилояти Қамаши туманидаги Ғиштли қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйинда исталганча болалар иштирок этадилар. Шарт шуки, ҳар бир боланинг ўз эшаги бўлиши керак. Улар уловларига миниб тахт бўлиб турадилар.

Ўйинбоши улоқ ўрнида бирор эски жандани ўртага ташлайди. Ва:

– Ол, ҳалолнинг бўлсин, – деб буюради.

Болалар худди катталар кўпқари пайти ўзларини қандай тутсалар, худди шундай ҳаракатда бўладилар. Яъни “улоқ”ни олишга ҳаракат қиладилар.

Қайси бола “улоқ”ни қўлга киритса, белгиланган манзилга чаққонроқ етказиши ҳам керак.

Ўйиннинг аҳамиятли томони шундаки, болалар энг аввало бу ўйин ёрдамида чапдастлик, чаққонлик, баландликдан туриб эгилиш машқларини бажарадилар. Мана шу ҳаракатлар орқали ўз жисмоний соғликларини тиклаб борадилар. Кейинчалик, бу ўйин уларнинг катта кўпқарига киришига замин ҳозирлаб беради.

### **Чавандоз ва эгарчи**

*Қашиқадарё вилояти Қамаши туманидаги Бадахшон қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин воқеабанд бўлиб, уни тўртта бола жам бўлиб ўйнаса бўлади. Уларнинг бири “эгарчи”, иккитаси унинг “ўғил”лари, тўртинчи бола эса “чавандоз”. “Эгарчи” ва ўғиллари рамзий маънода гўёки эгар ясаётган хунармандрлардек ўйнаб ўтирадилар. Шу пайт уларнинг олдида қовоқлари уйилган, жиддий “чавандоз” келади:





- Ассалому алайкум, уста?
- Ваалайкум ассалом. Келинг, чавандоз, хизмат?
- Менга тут дарахтининг шохидан ясалган, мустаҳкам эгар керак, – дейди “чавандоз”.
- Жуда яхши, – дейди “эгарчи”. – Мана ўғилларим Алдар билан Эгри жуда яхши уста бўлиб етишишди. Кўнгилдагидай ясаб берамиз. Хўш, сизга қачонга керак?
- Ўн кундан кейин, – дейди “чавандоз”.
- Ўн кун жуда кўп, биз буни уч кунда бажарамиз, – дейди “эгарчи”.
- Жуда яхши. Унда уч кундан сўнг келаман. Эгарнинг қисмларини бирлаштираётганда молнинг қуритилган пайини сепишни унутманг. Кейин эгарнинг қошига олқорнинг олти ой сувда ивитилган шохидан безак беринглар, – “чавандоз” уларга тайинлаб гапирди.
- Ҳаммаси сиз айтгандай бўлади, – “эгарчи” “чавандоз”ни ишонтириб жўнатади.
- У кетгач “эгарчи” ва “ўғил”лари ўртасида суҳбат бошланади:
  - “Ота”, “чавандоз” эгар тут дарахтининг ёғочидан бўлсин, деди. Бизда тут ёғочи йўқ-ку? – дейди “ўғил”лардан бири.
  - Э, эгар тайёр бўлгач яхшилаб бўяймиз билинмай кетади. “Чавандоз”ни шу билан қачон кўрамиз, – дейди “ота”.
  - “Ота”, бизда қуритилган мол пайи йўқ-ку, уни нима қиламиз? – сўрайди иккинчи “ўғил”.
  - Э, қуйдирилган кепакни мой аралаштириб сепиб кўямиз, билиб ўтирибдими? – дейди яна “ота”.
  - Ота, бизда олқорнинг шохи ҳам йўқ, қаердан оламиз? – сўрайди яна “ўғил”лардан бири.



– Қорамол шохидан фойдаланамиз. Фақат буни ҳеч кимга айтманглар, – тайинлайди “эгарчи”.

Сухбат тугагач “чавандоз” кириб келади:

– Қани “уста”, эгар тайёрми?

– Албатта. Биз сўзимизнинг устидан чиқамиз, – “эгарчи” шундай деб “чавандоз”га эгарни тутади.

“Чавандоз” “эгар”ни кўриб суюниб кетади:

– Яшанг уста. Ҳаммаси мен айтгандай бўлдимми?

– Худди шундай.

“Чавандоз” “уста”га эгарнинг ҳақини тўлайди:

– Эгар мустаҳкам бўлса сизникига кўп “чавандоз” дўстларимни олиб келаман, – дейди у.

– Бемалол, биз шу ердამиз, – “эгарчи” кўлини қовуштирганча “чавандоз”ни кузатади.

“Чавандоз” кетгач ота-болалар қаҳ-қаҳ уриб куладилар:

– Мана боладик. Кўрдингларми, ўғилларим алдаганимизни “чавандоз” билмади, биз эса пулли бўлдик, – хурсанд бўлади “эгарчи”.

Улар хурсанд бўлиб ўйинга тушадилар. Шу пайт бирдан кўлида ёғоч бўлакларини кўтариб “чавандоз” кириб келади:

– Қани, “эгарчи”? Ҳали сенларми, мени алдайдиган? – у важоҳат билан “эгарчи”га ташланади.

– Нима бўлди? Нима шовқин? – “эгарчи” ўзини хотиржам тутишга ҳаракат қилади.

– Кўпкарида эгар тўртга бўлиниб кетиб, шарманда бўлдим. Сенлар тут ёғочидан тайёрламабсан, молнинг қуритилган пайини сепмабсан. Олқор шохи деганинг ҳам қорамолнинг шохи экан. Тўхта дейман, – “чавандоз” “эгарчи” ва унинг “ўғил”ларини қувлайди.

Улар қочадилар. Ниҳоят “чавандоз” уларни тутиб олиб жазолайди. “Эгарчи” бошқа эгар ясаб беришга



ваъда беради. Ва “чавандоз”ни елкасида миндириб сайр қилдиради.

Бу ўйин воқеабанд ўйиндир. Унинг мазмун-моҳияти алдаш, ёлғон гапнинг умри қисқалигини изоҳлаш. Ва ишга виждонан ёндашмаган хунарманднинг ҳоли вой бўлишини таъкидлашдир. Ўйин иштирокчилари эса барча образларни артистона маҳорат билан ижро этадилар. Демак, бу ўйин болаларда тўғрисиўз, ҳалол бўлишни тарбиялабгина қолмай, санъатга бўлган меҳр-ни ҳам юксалтиради. Яна шуниси муҳимки, уни бемалол ота ва болалар ўйнаса бўлади.

## ***Хўрозлар жанги***

*Тошкент шаҳридан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда уч нафар бола иштирок этади. Улардан бири ўртабоши. Қолган иккитаси эса жангчи хўрозлар. Ўйин учун айлана чизилади. Иккита “жангчи хўроз” айлана ичига кириб, бир оёқда ҳақкалаб бир-бирларини елкалари билан туртадилар. Ўйин давомида болалар гўёки жангари хўрозлардек товуш чиқарадилар. Рақибга томон бўйнилларини чўзиб қичқирадилар. Қайси бола жисмонан бақувват бўлса рақибини айланадан туртиб чиқариб юборади.

Бу ўйинда ғирромликка йўл қўйиб бўлмайди. Ўйин-боши бунини назорат қилиб туради.

## ***Ер олар***

*Қарши шаҳридаги Ҳарамжўй қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйин айнан баҳор пайтлари ўйналади. Унда бир вақтнинг ўзида учта ўғил бола иштирок этади. Улардан бири ўртабоши. У ўйин чоғида ҳалолликни назорат қилиб туради.



Ўртабоши кафтига тош бекитади. Иштирокчилар эса тош қайси кафтга беркитилганини топиши керак. Ким уни топса ўйинни бошлайди.

– Қани болалар, аввал ер олар учун айлана чизамиз, – дейди у.

Болалар қўлларига тош олиб кенг қилиб айлана чизадилар. Ўртабоши айлананинг ўртасидан чизик тортади.

Ўртабоши қўлига тош бекитади. Ким уни топса, ўша одам ўйин бошлайди.

– Кафтимдаги тошни Абдуазиз топди. Демак, ўйинни у бошлайди, – деб эълон қилади ўртабоши.

Абдуазиз оёқларини кериб олиб, айлананинг чизигини босмасдан, қадини тик тутганча ўйинга чоғланади.

– Паккичам учди, айланани кучди, – деб шеър айтганча кичкина пичоқчасини айлананинг ўзи истаган жойига отади.

Шарт шуки, паккича ерга қадалиши керак. Агар қадалмаса, иккинчи бола ана шу тартибда ўйинни давом эттиради. Айтайлик, Абдуазизнинг паккичаси ерга қадалди. Шунда ўртабоши назорати остида Абдуазиз айланани пичоқча қадалган йўналиши бўйлаб иккига бўлади. Бўлиш чоғида Абдуазиз айлананинг чизигини босмаслиги, унинг ичига кирмаслиги керак. Ер бўлингач Абдуазиз ўзининг белгиланган худудига кириб олишга ҳаққи бор.

– Бўлингач айлананинг катта қисми Абдуазизники. Энди ўйинни Ботир давом эттиради, – дейди ўртабоши.

Иккинчи бола Ботир ҳам оёқларини кериб олганча паккичасини юқоридан пастга қаратиб қадади. Унинг пичоғи қаерга санчилса, ўртабоши йўналиш бўйлаб чизик тортади. Пичоқча нотўғри қадалган бўлса, ўз-ўзидан Ботирнинг худуди кичрайиб қолади. Ўйин токи икки иштирокчидан биттасининг ери бир оёқда туриб



бўлмайдиган даражага етгунча давом этади. Гоҳида болалар:

– Бир оёқда бўлса ҳам ўйнайман, – дейдилар.

Шундай ҳолатда ўртабоши ва ерини кенгайтириб олган бола бир қарорга келадилар. Улар рози бўлсалар худуди камайиб кетган бола ўйинни давом эттиради. Мабодо ўртабоши ва ғолиб бола бунга рози бўлмасалар мағлуб бола уларни опичлаб айлантиради.

Ўйин болаларда қаддини тик тутиш, мўлжални аниқ олиш, ғалаба учун интилишни шакллантиради.

## **Елкада кураш**

*Наманган вилояти Янгиқўрғон тумани  
Исковат қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйинда тўққизта бола иштирок этади. Улардан бири ўртабоши. Қолган болалар икки гуруҳга бўлинади. Ўртабоши ҳар икки гуруҳнинг сардорини ёнига чақириб бирор бир топишмоқ айтади. Масалан,

– Бир қушим бор ажабгина, думлари гажақкина, – дейди ўртабоши.

Топишмоқнинг жавобини қайси гуруҳ сардори топса, ана шу гуруҳ ўйинни бошлайди. Яъни гуруҳ сардорларининг кузатуви остида жисмоний бақувват болалар гуруҳ учун улов, бошқалар эса суворий бўладилар. Ҳар икки гуруҳнинг “суворий”лари “улов”ларига миниб олади.

– Қани бошланглар, – дейди ўртабоши.

Ҳар икки гуруҳнинг аъзолари майдонга тушади. “Суворий”лар ўз “улов”ларида рақиб жамоа билан елкада курашга киришади. Яъни рақиб жамоа “суворий”сини елкаси билан туртиб “улов”дан йиқитишга ҳаракат қилади. Қайсики бола “улов”дан йиқилиб тушса, ўйиндан четлашади. Демак, бир вақтнинг ўзида иккита бола ўйиндан чиқади.



Ана шу тариқа ўйин болалар то толиқиб қолгунча давом этади. Бу ўйин болаларда жисмоний қувватнинг, ботирлик, жасурлик хислатларининг ошишига ҳисса қўшади.

## Чучмомо

*Сурхондарё вилояти Бойсун туманидан ёзиб олинди.*

Ўйинда қиз болалар билан бирга ўғил болалар ҳам иштирок этишлари мумкин. Аввало болалар адолатни назорат қилиш учун ўйинбоши танлаб оладилар. Шундан сўнг иштирокчилар икки гуруҳга бўлинадилар. Ҳар бир гуруҳнинг ўз сардори бор.

Ўйинбоши ҳар иккала сардорни олдига чақириб топишмоқ айтади ёки кафтига тош беркитади. Қайси сардор топса, ўйинни ўша томон бошлайди. Айтайик, мана тош топилди. Энди ҳар иккала гуруҳ орада ўтгиз метрча масофа қолдириб бир қатор бўлиб турадилар.

Ўйинни бошлайдиган гуруҳ аъзоси қўлидаги чучмомони кўз-кўз қилганча рақиб гуруҳ томонга турли муқомлар, ҳазил ҳаракатлар билан яқинлаша бошлайди. Унинг жамоадошлари:

*Чучмоможон, чучмомо,*

*Гўзалликка ўч, момо.*

*Қизлар сени тақмаса,*

*Ҳуснинг бекор, пўч момо,*

дея қўшиқ айтиб турадилар.

Чучмомо олиб бораётган йигит рақиб гуруҳдан бирор-бир қизга чучмомони туттади. Аммо қиз уни дарров олмайди. Ерга қараб уялиб туради. Мана ниҳоят, қиз гулни қабул қилди. Шарт шулки, чучмомо элтган йигит дарҳол ўз гуруҳи томон қочиши керак. Чунки, рақиб гуруҳ йигитлари уни қувлашга шай бўлиб турадилар. Мабодо, улар чучмомо элтган болани



ушлаб олсалар, гуруҳларига қўшиб оладилар. Бордию, у чакқонлик қилиб, тутқич бермаса, гулни қабул қилган қизни ўртабоши харидор тарафга олиб бориб беради.

Ўйин ана шу тарзда давом этади. Ўйин ҳаракатли, шу билан бирга воситали ўйинлар сирасига киради. Восита сифатида чучмомодан фойдаланадилар.

### **Кўк қани?**

*Қарши шаҳридаги Ҳарамжўй қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин баҳор бошланиши билан бир неча ўғил болаларнинг келишуви асосида ўйналади. Унга битта болани ўртабоши қилиб тайинлайдилар. Айтайлик, бешта бола ўйинга киришди. Улар ўйин бошланган дақиқанинг ўзида чўнтақларига исталган ўт-ўланнинг баргларида солиб оладилар.

– Кўк қани, дейилганда топиб беролмаган бола сўраган дўстига битта олма ёки чақа беради, – дейди ўртабоши.

Болалар ана шу келишув асосида тарқаладилар.

Айтайлик, ўйиндаги иштирокчи Абдуғани яшайдиган уйнинг дарвозаси кечқурун тақиллаб қолди. Абдуғани ҳеч нарсани ўйламай дарвозани очди. Қараса “кўк қани” ўйинидаги дўсти Асрор турибди.

– Абдуғани, кўк қани? – сўрайди Асрор.

Ана шу пайт Абдуғани чўнтагидан исталган ўт баргидан чиқариб кўрсатиши керак. Агар унинг ёнида ўт бўлмаса, кўйлагининг рангими, тугмасими кўк бўлиши керак. Абдуғани ана шу кўк рангни кўрсата олмаса, Асрорга олма ёки келишилган чакани бериши керак. Мабодо Абдуғани бу ерда ҳеч қандай гувоҳ йўқ, деб ғирромлик қирмоқчи бўлса, Асрор уни ўртабошининг олдига етаклаб боради. Ўртабоши эса масалага ойдинлик киритади.



Ўйинда иштирок этаётганлар қаерда, қандай шароитда бўлмасин чўнтақларида ўтнинг баргидан олиб юришлари керак. Акс ҳолда юткизиб қўядилар. Ўйин баҳор бошланишидан адоғигача давом этади.

“Кўк қани?” ўйини болаларда зийрак ва масъулиятли бўлишни тарбиялайди.

## **Чим-чим**

*Қарши шаҳридаги Ҳарамжўй қишлоғидан ёзиб олинди*

Бу ўйин айна баҳор пайтида, қир-адирларда ўйналади. Ҳар бир бола ердан лойи билан чим ковлаб олади. Унда саккиз нафар бола икки жамоага бўлинадилар. Уларни ўртабоши назорат қилиб туради.

Болалар ўзаро келишиб оладилар. Айтайлик, ўйин учун қушлар мавзуси танланади. Ўйинни қайси жамоа бошлаши эса ўртабошининг кафтига беркитилган чўпни қайси сардор топишига боғлиқ. Мана ниҳоят ўйин бошланди. Ўйинни бошлаган жамоадан битта бола:

– Чумчук, – дейди.

Рақиб жамоадан битта иштирокчи чумчук каби чуғурлаб, унинг сакраб-сакраб юришларини кўрсатиб беради. Агар бу нариги жамоага маъқул келса, яхши. Мабодо маъқул келмаса:

– Чим-чим, – деб бақирадилар ва иштирокчилардан бири чумчук образини тўғри ифодалай олмаган болани чим билан уради.

Бундай ҳолатда ўйинни яна дастлаб бошлаган жамоа давом эттиради. Улар рақиб томонга қараб:

– Бургут, – дейдилар.

Рақиб жамоа ўзаро келишиб битта аъзосига топшириқ беради. У бургутнинг қандай учиши, атрофга қандай қараши, ҳатто ўлжасини қандай овлашини тўғри кўрсатиб бериши керак. Агар унинг бургутни ифодалаши рақиб томонга ёқса, чим билан калтакланмайди.





Ўйин ана шу тариқа давом этади. Гоҳида унда бош мавзу қилиб ёввойи ҳайвонлар, ҳатто қишлоқдошлар мавзуси ҳам танланади. Яъни бирорта қишлоқдошнинг исми айтилади. Иштирокчи эса ўша ҳамқишлоғининг юриш-туришини, қилиқларини ишонарли қилиб кўрсатиб бериши керак.

Бу ўйин болаларда атрофдаги ва табиатдаги ҳодисаларга нисбатан кузатувчан бўлишни ўргатади.

## Сир олиш

*Қариш шаҳридаги Ҳарамжўй қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйинда беш нафар бола иштирок этади. Уни ўртабоши бошқариб боради. Айтайлик Ҳасан ва Ҳусан, Тоҳир ва Зоҳид иштирокчи. Ўртабошининг назорати остида Ҳасан ва Ҳусан бир тарафга, Тоҳир ва Зоҳид иккинчи тарафга кетадилар. Улар ўзаро пичирлашиб битта сўзга келишиб оладилар. Ҳасан ва Ҳусан “арслон” сўзини, Тоҳир ва Зоҳид эса “учбурчак” сўзини танлади дейлик. Фақат улар қандай сўзни танлаганларини атрофдагилардан сир тутадилар.

Ҳар тўртта иштирокчи ўртабошининг олдига етиб келади. Ўртабоши эса иштирокчиларнинг куч-қуввати, гавдасига қараб:

– Хўш, Ҳасан, Ҳусан дўстларингизнинг сирини билолдингизми? – деб сўрайди.

– Йўқ, билолмадик, – жавоб беради Ҳасан ва Ҳусан.

– Унда сирини олинглар, – дейди ўртабоши.

Ҳасан ёки Ҳусан келишиб қай бири ким билан олишишни маслаҳатлашадилар.

– Мен Тоҳир билан олишаман. Чунки унинг кучи менинг кучим билан баравар, – дейди Ҳасан.

– Тўғри, мен эса Зоҳид билан олишаман, – дейди Ҳусан.



Болалар шу тариқа олиш-кураш бошлайдилар. Ҳасан билан Ҳусан рақиб томоннинг сирини билишга интилса, Тоҳир билан Зоҳид уларнинг сирини билишга интилади. Олишиш чоғи ҳар икки бола:

– Сирингни айт, – дейдилар.

Ким ожиз бўлса, дарҳол сирини айтиб қўяди. Бу ўйин болаларда ўз сирини бошқалардан сақлай билиш масъулиятини тарбиялабгина қолмай, уларнинг жисмонан кучли бўлишига замин яратади.

### ***Асир-асир***

*Қарши шахридаги Ҳарамжўй қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин ҳам ўғил болаларнинг мард, шижоатли, жасур бўлиб вояга етишига хизмат қилади. Ўйинда ўн бир нафар бола иштирок этади. Уни ўртабоши бошқариб боради.

– Келинлар, болалар аввал икки гуруҳга бўлиниб оламиз, – дейди у.

Шундай деб:

*Ўсма али жонона,*

*Бувам каби омона,*

*Чилдир чуман час,*

деб шеър ўқийди.

Охирги сўз кимга тўғри келса, ўша бола ўнг томонга ўтади. Ва токи болалардан беш нафари танлангунча шеър айтиш давом этади. Мана ниҳоят болалар икки жамоага бўлиндилар.

– Мана бу айлана қалъа. Қайси гуруҳнинг болалари қалъага ҳеч кимнинг кўзига кўринмай келса, ўша томон ғолиб бўлади. Агар қайси бирингизнинг бошингиз, кийимингиз кўриниб қолса, қўлга тушган ҳисобланасиз ва ўйиндан чиқасиз. Сизлар ҳув чолдевор томонга сизлар эса жарлик томонга бекининглар, – дейди ўртабоши.



Икки жамоа икки томонга югуриб кетади.

– Ўйин бошланди, – деб товуш беради ўртабоши.

Ҳар икки гуруҳнинг болалари ўртабошининг кўзига кўринмай “қалъа”га етиб келишга интилади. Қайси гуруҳдан болалар кўпроқ етиб келса, ўша томон ғолиб бўлади. Ғолиб жамоа мағлуб жамоа болаларига ўз шартларини айтадилар. Бир оёқда ҳақкалаш, зувиллаб югуриш, опичлаб айлангириш каби шартлар айтилади. Мағлуб жамоа бу шартларни адо этадилар.

Бу ўйин болаларда чакқонлик ва масъулият ҳиссини тарбиялайди.

## Уруш-уруш

*Қариши шахридаги Ҳарамжўй қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин ҳам ўғил болаларда кўрқувни енгиш, жасур бўлиш хислатини тарбиялайди. Ўйинда ўн битта бола иштирок этади. Улардан бири ўртабошилик вази-фасини бажаради. У болаларни кучига қараб тенг икки жамоага бўлади.

– Сизлар ўнг томонда, сизлар эса чап томонда бўласиз. Ҳар икки жамоа ўз ҳудудини ҳимоя қилиши керак. Мана бу чизик чегара, рақиб томон чегарадан ўтишига йўл қўйманг. Ҳар бир жамоа чегарадан беш метргача узоқликка кетиши мумкин. Ундан узоқлаган иштирокчи ўйиндан чиқади, – дейди ўртабоши.

У шундай деб кўлидаги тугилган белбоғни ўнг томондаги жамоага отади. Ўнг томондаги жамоа ушбу восита билан рақиб жамоадан бирор болани мўлжалга олади. Белбоғ теккан рақиб жамоа иштирокчиси ўйиндан чиқади. Мабодо тегмаса, белбоғни отган бола ўйиндан чиқади. Шу тариқа жамоалардаги болалар сони камайиб боради. Охирги натижага қараб ким ғолиб бўлганлиги маълум бўлади.



Бу ўйин ўғил болаларда ўз оstonаси, мамлакати худудини ҳимоя қилиш масъулиятини шакллантиради.

## **Бўрон**

*Наманган вилояти Янгиқўрғон тумани*

*Исковат қишлоғидан ёзиб олинди.*

“Бўрон” воситали, ҳаракатли, шу билан жанговар ўйин ҳисобланади. Унда чўплардан тўртбурчак қўрғон қурилади. Ўйинда ўн битта бола иштирок этиб уни ўйинбоши бошқариб боради. Унинг назорати остида болалар икки жамоага бўлинадилар. Айтайлик, оқ либосдагилар бир томон, кўк либосдагилар иккинчи томон.

Чўплардан қурилган “қўрғон” эса ўртабошига яқин жойда жойлаштирилади. Ўртабоши ҳар икки жамоани огоҳлантириб қўлидаги тугилган белбоғни уларнинг ўртасига ташлайди.

Ҳар икки жамоа иштирокчилари шиддат билан белбоғга ташланадилар. Кимки уни қўлга киритсаю “қўрғон”га элтишига кўзи етмаса, жамоадошига ирғитади. Ўз ўрнида у ҳам қулайроқ турган жамоадошига узатади. Рақиб жамоа эса тугилган белбоғни қўлга киритиш учун жон-жаҳди билан курашади.

Ўйин жуда шиддатли бўлиб, болалардан кучли жисмоний тайёргарликни талаб қилади. Қайси жамоа аъзоси белбоғни “қўрғон”га олиб келса ўша томон ғолиб бўлади. Ғолиб жамоанинг барча шартларини мағлуб жамоа аъзолари бажарадилар.

Бу ўйин ўғил болаларда жанговарлик хислатларини тарбиялаши билан аҳамиятлидир.



## **Қалъани эгаллаш**

*Қариши шахридаги Ҳарамжўй қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйинда тўққиз нафар бола иштирок этади. Болалар тўрттадан икки гуруҳга бўлинадилар. Тўққизинчи бола ўртабошилиқ вазифасини бажаради.

Болалар текис ерга эни тўрт, бўйи тўрт метр келадиган тўртбурчак чизадилар. Тўртбурчак тайёр бўлгач ўртабоши ҳар икки гуруҳнинг сардорини олдига чорлайди.

– Кафтимда тош бекитилган. Ким топса, шунинг жамоаси “қалъа”га киради, – дейди ўртабоши.

Жамоалар сардорлари тош унинг қайси кафтига бекитилганлигини топишга уринадилар. Қайси сардор топса, унинг жамоаси “қалъа” ҳимоячиси бўлади. Ҳимоячи гуруҳ тўртбурчак ичига кириб оладилар. Рақиб гуруҳ эса уларга куч ишлатиб “қалъа” ичига кириб олишга уринадилар. “Қалъа” ичидагилар уларни куч билан ташқарига итарадилар. Ана шу тариқа кучлар тўқнаш келади. Агар “қалъа” ичидагилар кучли бўлса, рақиб томонни енгадилар ва “қалъа”ни омон сақлайдилар. Мабодо акси бўлса, рақиб томон “қалъа” ичига кириб олади.

Бу ўйин остонани, она Ватанни ҳимоя қилиш ғоясига асосланади.

## **Дук урди**

*Қамаши туманидаги Бадахшон қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин воқеага асосланади. Унда учта образ мавжуд. Бу бобо, унинг невараси ва ёши кекса дук урувчи отахон образлари. Кунлардан бир куни “бобо” “невара”сига:



– Тойчоғим, қорин сочинг ўсиб қолибди. Уни киш-лоғимизнинг энг кекса отахонига олдириб ташлаймиз. Қани, кетдик, – дейди.

– Хўп бўлади, “бобожон”, – дейди невара образидаги бола.

Улар гўё кекса отахонни кетаётгандек гаплашиб кетадилар.

– Дук уришларидан кўркмайсанми, бўтам? – сўрайди “бобо”.

– Йўқ, “бобо”жон, – дейди “невара”.

– Кўлоғингни кесиб олишидан кўркмайсанми? – сўрайди яна “бобо”.

– Йўқ “бобожон”, – дейди “невара”.

Шу тариқа “бобо” билан “невара” у ёқ бу ёқдан узоқ суҳбатлашадилар. Бунда кишлоқда содир бўлаётган янгиликлар, кимнинг нима қилаётганлиги мавзу қилиб олинади. Улар ниҳоят манзилга етадилар.

– Ассалому алайкум, “отахон”, – дейди “бобо”.

– Ваалайкум ассалом, “биродар”. Келинг, қайси шамоллар ўчирди? – сўрайди “кекса отахон”.

– Шу десангиз тўнғич ўғлимнинг ўғилчасининг қорин сочини сиз олиб қўясиз, деб ният қилган эдик. Шунинг учун уйингизга келдик, – дейди “бобо”.

– Жуда яхши-да, – қувонади “кекса отахон”. Ва гўёки қўлига қайчи олгандек болани ёнига ўтирғизади.

– Хўш, полвон, отанг иш буюрса нима дейсан? – сўрайди “невара”дан.

– Хўп бўлади, дейман, – жавоб беради “невара”.

– Онанг иш буюрса нима дейсан? – сўрайди “кекса отахон”.

– Хўп бўлади, дейман, – жавоб беради “невара”.

– Катта бўлсанг нима қиласан? – сўрайди “отахон”.

– Аввал мактабга бораман, сўнг катта ўқишларда ўқийман, – жавоб беради “невара”.

– Катта бўлиб ким бўласан? – сўрайди яна.



– Яхши одам бўламан, – жавоб беради “невара”.

Ана шу тариқа болага яхши фазилатлар эгаси бўлиш уқтирилади. Ва ниҳоят, кекса отахон образидаги бобо гўёки бола бошининг ўнг томонидаги сочга дук, яъни қайчи уради. Унга яхши дуолар айтади.

Бу воқеабанд ўйин болаларнинг одоб-ахлоқли бўлишига ҳисса қўшади.

## Сартарош

*Наманган вилояти Янгиқўрғон тумани*

*Исковат қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйин воқеага асосланади. Ўйинни бир нечта болалар ўйнаса бўлади. Унда икки нафар бола иштирок этиб, бири сартарош, иккинчиси мижоз.

Сартарош образидаги бола ҳиргойи қилади.

*Сарвиравон ҳа-ҳа,*

*Оромижон ҳа-ҳа...*

У гўё елкасида сочик, қўлидаги ўткир қайчини ўйнатаётгандек турли муқомлар қилади.

– Эҳ, бирор сахий мижоз келсайди. Сочини тартибга солиб, соқолини чиройли қилиб қиртишлаб кўярдим. Ўзиям кулинг ўргулсин сартарошман-да, – деб ўзига ўзи гапирди.

Шу тоб гўёки эшик очилиб “мижоз” кириб келади.

– Ассалому алайкум, – қўлини кўксига қўйиб салом беради “мижоз”.

– Ваалайкум ассалом, келсинлар. Сочингизни қалта қиламизми, соқол-мўйловни қиртишлаймизми? – сўрайди “сартарош”.

– Сочининг ўсган жойларини оласиз, – дейди “мижоз”.

– Э, бу қандай соч олиш? Соч олганда ҳамма томон бирдек олинади. Бошнинг бир томони олиниб, иккинчи томони қолдирилмайди, – дейди “сартарош”.



Улар ўз феъл-атворларидан келиб чиқиб тортишадилар. Ахийри “сартарош” “мижоз” айтгандек сочининг айрим жойларини олади. Нарх тўланиш масаласида ҳам улар анча тортишадилар. Ниҳоят “мижоз” ўзи билганидек тўлаб чиқиб кетади.

Болалар навбати билан “сартарошхона”га кирадилар. Ҳар бир бола ва “сартарош” ўртасида бири-бирига ўхшамаган суҳбатлар бўлиб ўтади. Ўйин ана шу жиҳати билан қизиқдир.

Бу ўйин болаларда вазиятга қараб гап топа билиш, яхши суҳбатдош бўлиш маданиятини шакллантиради.

## **Сичқон-мушук**

*Наманган вилояти Янгиқўрғон тумани*

*Исковат қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ҳаракатли ўйин ҳисобланадиган “Сичқон ва мушук”да ўндан ортиқ болалар иштирок этадилар. Уни ўйинбоши бошқариб боради. У сичқон ва мушук образидаги болани шеър айтиш йўли билан аниқлайди.

*Мушукчамиз жуда пачоқ,*

*Сичқончамиз жуда қочоқ.*

Шу тариқа ўртабоши қайси болага “қочоқ” сўзи тўғри келса, уни чеккага чиқаради. Охири қолган иккита боланинг бири сичқон, бири мушук. Аммо уларни белгилаш ҳам юқорида айтилган шеър асосида танланади. Кимга “қочоқ” сўзи тўғри келса, у – сичқон, иккинчи бола мушук. Асосий образлар аниқ бўлгач барча болалар айлана бўлиб ерга ўтириб оладилар.

Ўртабоши бошланди ишорасини бергач, сичқон образидаги бола бор кўчи билан қочади, “мушук” эса уни қувлаб кетади. Айлана шаклида ўтирган болалар уларни қўллаб-қувватлаб туради. Агар “сичқон” кучли ва чаққон бўлса, узок вақт қочиб, сўнгра айлана бўлиб





ўтирган болалар гуруҳига кириб олади. Бунда “мушук” образидаги бола ўйиндан чиқади. Мабодо “мушук” кучли ва чакқон бўлса, уни тутиб олади. Бундай ҳолатда сичқон образидаги бола ўйиндан чиқади.

Демак, улардан биттаси қолди. У айлана бўлиб ўтирган болалар ичидан танлайди. Қочиш ва қувлаш ана шу тариқа барча болалар билан кечади.

Бу ўйинни эрталабдан кечгача ўйнаса бўлади. У болаларда тезкорлик, чакқонликни оширади, уларнинг кучига куч қўшилишига сабабчи бўлади.

## **Қозон қоровул**

*Тошкент шаҳаридаги Файзиобод маҳалласидан  
ёзиб олинди.*

Бу ўйинда саккиз нафар бола иштирок этади. Иштирокчиларнинг келишувига кўра улардан иккитаси жамоа сардорлари этиб белгиланади. Икки сардор иштирокчилардан четроққа чиқиб ўзларига сўз танлаб оладилар. Айтайлик, бир сардор ўзига “гилос” сўзини, иккинчиси “олма” сўзини танлади.

Шундан сўнг улар болалар олдига келиб:

– Қани бир айланиб келинглар. Кимга гилос, кимга олма? – деб топшириқ берадилар.

Олти нафар иштирокчи иккитадан бўлиб айланиб келади. Ана шу айланиб келиш чоғида қай бири олма, қай бири гилос сўзини танлашини келишиб оладилар. Шундан сўнг иштирокчилардан иккитаси, айтайлик Бахтиёр билан Беҳзод сардорлар олдига келади.

– Кимга олма, кимга гилос? – сўрайди сардорлар.

Беҳзод:

– Менга олма, – дейди.

Сардорлардан қай бири “олма” сўзини танлаб олган бўлса, Беҳзод ўша томонга ўтади.



Бахтиёр:

– Менга гилос, – дейди.

Ўз навбатида Бахтиёр қайси сардор “гилос” сўзини танлаган бўлса, ўша томонга ўтади. Ана шу тариқа жамоалар шакллантирилади. Шундан сўнг икки жамоа ўртадан чизиқ тортади. Ва бир-бирини огоҳлантирган ҳолда саккиз нафар иштирокчининг ҳар бири рақиб жамоадан қўшимча куч тортиб олишни бошлайди. Ҳар икки томон ҳам бутун кувватини ишга солиб рўпарасида турган рақиб жамоа аъзосини ўзи томонга тортиб олишга интилади. Ким кучсиз, ожиз бўлса чизиқнинг нариги томонига тортиб олинади. Бундай ҳолатда қайси жамоада бешта, иккинчисида учта иштирокчи ҳам бўлиб қолиши мумкин. Гоҳо эса ҳар икки жамоада тўрттадан иштирокчи қолиши ҳам мумкин.

Бу куч синашиш тугагач эни икки метр, узунлиги ҳам икки метр келадиган бурчак чизадилар. Тўғри тўртбурчакнинг чап томондаги биринчи қирраси Бахтиёрга, ўнг томондаги иккинчиси қирраси Бехзодга тегишли деб белгиланади. Ана шу қирра чеккасига айлана чизилиб, уни рамзий маънода “қозон” деб атайдилар. Ҳар икки жамоа рақиб томоннинг худуди саналган айлана, яъни “қозон”га кириб олишга интилади. Бу осон эмас. Рақиб жамоа бир вақтнинг ўзида ҳам ўз “қозон”ини ҳимоя қилади, ҳам бирор аъзосини нариги томон айланасини ишғол қилишга интилади.

Ўйин давомида икки жамоа ҳам ўз рақибини айланадан суриб чиқаришга ҳаракат қилади. Ана шу пайт болаларнинг жисмоний кучи тўқнашади.

Қайси жамоа аъзоси рақиб “қозон”ига оёқ босиб “қозон” деб қичқирса, ўша томон ғолиб бўлади. Ўйин болаларнинг жисмоний куввати ошишга хизмат қилади.



## ҚИЗ БОЛАЛАР ЎЙИНЛАРИ

### *Арқон ташлаш*

*Тошкент шаҳри Сирғали тумани  
Шоштепа маҳалласидан ёзиб олинди.*

Ўйинда исталганча қизлар иштирок этиши мумкин. Буни ҳам даврабоши қиз бошқариб боради. Иштирокчилардан икки нафари қалин арқонни айлантриб турадилар. Ва айлантриш давомида қўшиқ айтадилар:

*Бир бой бобо бор эди,  
Унинг ўғли бор эди.  
Каландимог бойвачча,  
Гулмирага зор эди.*

Демак, ўйинда иштирок этаётган Гулмира исмли қиз арқоннинг айланишига мослаб сакрай бошлайди. Мабодо оёқлари арқонга ўралиб қолса, у арқонни айлантриради.

Мана иккинчи қиз даврага тушди. Қизлар:

*Бир бой бобо бор эди,  
Отдай ўғли бор эди.  
Отдан тушмас бойвачча,  
Салимага зор эди.*

Салима ҳам арқоннинг йўналишига мослаб сакрай бошлайди. Мабодо толиқиб қолиб сакролмаса, ўйиндан чиқади. Даврага эса Мадина чиқади. Қизлар:

*Бир бой бобо бор эди,  
Тойдай ўғли бор эди.  
Оқ саллал бойвачча,  
Мадинага зор эди,*

деб қўшиқ айтадилар.

Ўйин қизларнинг жисмоний қуввати ошишига хизмат қилади. Қизларни жамоавий ҳаракат қилишларига



ундайди. Бундан ташқари уларда ижодкорлик, вазиятга қараб тез қўшиқ тўқиш маҳоратини ҳам оширади.

Ўйин ана шу тарзда давом этади. Бу ўйин баҳорнинг кириб келиши билан кўкаламзорларда, кенгликларда ўйналади. У қизларнинг ҳар томонлама жисмонан бақувват бўлишига ҳисса қўшади.

## Ҳаппак

*Қаишқадарё вилояти Қамашу туманидаги  
Бадахшон қишлоғидан ёзиб олинди.*

Кўплаб ўйинлар қаторида тош ўйинларининг ўрни бўлакча. Бу ўйинлар асосан ҳовлида қизлар томонидан ўйналган. У воситали ўйинлар сирасига киради. Ўйин учун дарз етмаган, катталиги айтарли бир хил тошлар танлаб олинади. Ҳар бир қизда бундай тошлар бештадан бўлади.

Бешта тош ёрдамида ўйналадиган бу ўйин республикамизнинг жанубий вилоятларида “Ҳаппак” деб аталса, водий тарафларида “Бакки”, “Чекимотош”, “Тўппатош”, Тошкент вилоятининг айрим қишлоқларида “Қарғоч”, деб юритилади. Тошлар ёрдамида ўйналадиган “Лаппар”, “Қирқтош”, “Юзтош” ўйинларидан шартлари, мазмун-моҳияти билан фарқ қилади.

Ўйинни ўртабоши қиз бошқариб боради. Унинг ташаббуси билан қизлар икки гуруҳга бўлинадилар. Масалан:

*Али, бали жонона,  
Сочларида райҳона,*

деб қўшиқ айтади.

Қайси қизга “райҳона” сўзи тўғри келса, ўнг тарафга ўта бошлайди. Шу тариқа саккизта қиз икки гуруҳга ажралади.



–Ўйинни ким бошлашини белгилаб оламиз. Мана мен кафтларимга тош бекитаман. Уни қайси гуруҳ топса, ўша томон ўйинни бошлайди, – дейди.

Ўйинбоши кафтидаги тошни иккала гуруҳ сардорлари топишга ҳаракат қиладилар. Уларнинг қайси топса, ўйинни ўша томон бошлайди.

Ўйин шартларини қизларнинг ўзлари ўйлаб топадилар. “Тандир”, “куви”, “уй”, “кўприк”, “девор”, “қайчи”, “тошбақа” шартларида ерга ташланган тошларни айнан шартга ҳамоҳанг илиб олиш керак. Яъни битта тош ўнг қўл бармоқларида илиб олинади. Чап қўл бармоқлари орқали эса тандир, куви, уй, кўприк, девор, қайчи, тошбақага ўхшаш шакл ясалади. Ўнг қўл бармоқлари орқали ана шу шаклга ягона тош ташланади. Мабодо иштирокчи шартни бажара олмаса мағлуб бўлади.

Ўйинни бошлаган қизга дугоналари:

– Қизларсора, энди куви, – дейди.

Қиз чап қўли жимжилоғини ерга қўйиб, бош бармоқ ва кўрсаткич бармоғини бир-бирига туташтириб куви шаклига келтиради. Ва “куви” ичига ягона тошни туширади. Ана шу тариқа то қизнинг ўнг қўлидаги тош тушиб кетмагунча ёки айтилган шартни бажара олмай қолгунча ўйнайверади. Шунда қизга рақиб жамоа қизлари шарт айтадилар. Масалан:

– Бизга қўшиқ айтиб беринг, – дейишади.

– Майли, фақат менга жўр бўлинглар, – дейди қиз.

Барча қизлар биргалашиб қўшиқ айтадилар:

*Тариқ кўкдан бўзаси,*

*Жуда ширин мазаси,*

*Олтин тупроқ косасиё*

*Тилла гулдан кўзаси.*

Шундан сўнг кейинги жамоадан бирорта қиз ўйин бошлайди. Агар у ҳам ютқизса, яна шарт бўйича биргалашиб қўшиқ айтадилар:



*Баҳор келди ёз келди,  
Турна келди, гоз келди.  
Олма, ўрик гуллади,  
Говмушимиз туллади.  
Туллагани бўлди соз,  
Тўпни ўйнаб кўнгил ёз...*

Шуниси аҳамиятлики, республикамиз вилоятларида ўйиннинг тартибида айтарли фарқ йўқ. Балки қизлар ўз ижодкорлиги боис унга янгидан-янги шартларни киритиб борадилар.

“Ҳаппак” олтига тош воситасида ўйналади. Ўнг қўлдаги битта бошқарувчи тош қолган бешта шеригини битта-биттадан “қўрғон”га қамайди. Қўрғон – чап қўл бармоқлари ёрдамида ҳосил бўлади.

Аҳамият беринг, “Ҳаппак”да эпчиллик, чаққонликларини намойиш этадилар. Ҳар бир бармоқ орасига биттадан тош жойлаштирилади. Вазифа бажарилгач ўйин сакратиш, камаш каби турли шартлар бўйича давом этади. Ўйин сизнинг руҳий жиҳатдан хотиржам, босиқ бўлишингизга ёрдам беради. Ўйин давомида қизлар қўшиқлар ҳам ижро этадилар.

## **Сополтош**

*Тошкент шаҳридан ёзиб олинди.*

Бу ўйинни ўғил ва қиз болалар аралаш ўйнаса ҳам бўлади. Унда ўртабоши ва бешта иштирокчи бўлади. Ўйинда асосий восита тошлардир. Ўртабоши тош билан доира чизади. Доиранинг ўртасига еттига силлиқ тошлар устма-уст қўйилади. Онабоши доирадан етти қадам ташлаб, ўша жойга чўп ташлаб қўяди.

Ўйинни ким бошлаши мана бу шеър айтиш билан аниқланади. Онабоши:



*Адина бадина қакона,  
Қизлар ўзи ҳайрона.  
Чум-чум чуман част.*

Охирги “част” сўзи қайси иштирокчига тўғри келса, ўйинни у бошлайди. У онабоши томонидан ташлаб қўйилган чўпнинг олдида туриб қўлидаги тош билан доира ичидаги тошларни мўлжалга олади. Иштирокчига уч марта имконият берилади. Ана шу имкониятдан у фойдалана олса, ўйинда иштирок этаверади, агар тошларни мўлжалга ололмаса, ўйиндан четлаштирилади. Қолган иштирокчилар ҳам навбати билан тош отадилар. Ким бир отишда бер неча тошни доирадан чиқарса, қизлар томонидан йиғилган барча ширинликлар унга берилади.

Ўйин қизларга мўлжални аниқ олишни ўргатиши билан аҳамиятлидир.

### ***Жамбил-жамбил***

*Қарши шахридаги Ҳарамжўй қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйинда беш нафар қизлар иштирок этади. Уни онабоши қиз назорат қилиб боради. Қизлар тош ёрдамида айлана чизадилар. Айлананинг ичига бешта тош устмауст тахланади. Бунинг учун тошлар ялпоқ бўлиши керак.

– Ана энди тош қоровулни аниқлаймиз, – дейди ўртабоши. – Мен саноқ ўтказаман. Кимга тўққиз сони тўғри келса, у тош қоровул бўлади.

Қизлар рози бўлгач онабоши қиз ўзини ҳисобга олмаган ҳолда саноқ бошлайди. Қайси қизга тўққиз сони тўғри келса у “тош қоровул” бўлади.

Шундан сўнг ўйин бошланади. “Тош қоровул” доиранинг ичидаги тошларни кўриқлаб туради. Иштирокчи қизлардан бири унча катта бўлмаган тўп билан



тошларни мўлжалга олади. Агар “тош қоровул” коптокни ушлаб олса, копток отган қиз билан ўрин алмашадилар. Мабодо копток тошларга тегиб, тошлар ҳар тарафга отилиб кетса, “тош қоровул” уларни чаққонлик билан устма-уст териши керак. Териб бўлган заҳоти:

– Жамбил, жамбил, – деб кичкиради.

Ана шундай ҳолатда у коптокни отган қиз билан жой алмашади. Мабодо у тошларни териб улгурмасая қизлар “тош қоровул”ни копток билан урса, у ўз жойида қолади.

Бу ўйин қизларда чаққонлик хусусиятини шакллантиради.

## Чертмак

*Тошкент шахридан ёзиб олинди.*

Ўйинда бешта қиз иштирок этади. Уларнинг бири онабоши бўлиб, тартиб-интизомни, ҳалолликни назорат қилади. Қизлар бўр ёки кўмир парчаси билан эни икки қарич, баландлиги бир ярим қарич келадиган ўнта катак чизади. Катакларнинг энг охиригиси Қуёш ва Ой катаги дейилади.

Ўйинни ким бошлаши онабоши томонидан қуйидаги шеър айтиб белгиланади.

*Эинки, беинки ўқ, камон,  
Афил, дафил доминон.  
Шаҳарларга бормайман,  
Пошнаи туфли киймайман.  
Тоглар йўли сирпанчиқ,  
Келинойим қизганчиқ.*

“Қизганчиқ” сўзи кимга тўғри келса, ўйинни ана шу қиз бошлайди. Демак, ўйин бошланди. Қиз қўлидаги тошни мўлжаллаб биринчи катакка ташлайди. Ва бир оёқда сакраб тошни оёғи билан иккинчи катакка ўтка-





зади. Агар унинг тоши Қуёш катагига тушса, жони куйган ҳисобланади ва ўйиндан чиқади. Мабодо Ой катагига тушса, имконияти иккитага кўпаяди. Мабодо тош катакка тушмай ташқарига чиқиб кетса ҳам қиз ўйиндан чиқади. Ва ўйинни навбатдаги қиз давом эттиради.

## **Зина**

*Тошкент шахридан ёзиб олинди*

Ўйинда олти нафар қиз иштирок этади. Улардан бири онабоши, қолган қизлар иштирокчилардир.

Улар бир хил катталиқда ўнта зинани кетмакетликда чизадилар. Ўн биринчи катак эса дам олиш бурчаги, деб аталади. Онабоши:

*Осмон тўла қалдироқ,  
Араваси шалдироқ,  
Манави қизни қаранглар,  
Ҳаммадан ҳам пилдироқ.*

Бу ўйинда ҳам “пилдироқ” сўзи кимга тўғри келса, ўйинни у бошлайди. Ўйинда шарт шуки иштирокчи ўз тошини биринчи катакка ташлайди ва бир оёқда сакраганча тошни иккинчи оёғи билан туртиб, тартиб билан юқорига интилади. У ўйин давомида тошни катакларга тартиб билан тушириши шарт. Ўнта катакка ҳам тош кўнгилдагидай тушса, иштирокчи ўн биринчи катакда дам олади ва энди тошни пастдаги катакларга қараб ҳаракатлантиради.

Ўйин қизларда мўлжални аниқ олишни ўргатади.

## **Олиб қочар**

*Жиззах вилояти Фориш туманидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда етти нафар қизлар иштирок этади. Улардан бири “қоровул” вазифасини бажаради. “Қоровул”



қиз ўрғача айлана чизади. Бу унинг худуди. Айлана-нинг ичидаги кичикроқ айланага эса тухум катталигида ўнта тош қўйилган. “Қоровул” қизнинг вазифаси ана шу тошларни дугоналаридан қўриқлаш. У чўккалаб ўтирганча атрофида айланаётган дугоналаридан тошларни ҳимоя қилади. Қизлар ҳам жон ҳолатда тошларни олиб қочишга ҳаракат қиладилар. Агар “қоровул” қизнинг қўли қайси иштирокчига тегса, ўша иштирокчи ўйиндан чиқади.

Бу ўйин қизларни тезкорликка, чаққонликка ўрғатади. Қизлар ўзаро келишган ҳолда қоровуллик вазифасини бажарадилар.

## ***Дурра отар***

*Қарши туманидаги Чорагил қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйинлар орасида ватанпарварлик, элпарварлик, остонани ҳимоя қилиш каби юксак фазилатларни тарбиялайдиганлари талайгинадир.

Ушбу ўйинда етти нафар қиз иштирок этади. Келинг, воқеани ҳикоя қиламиз. Бир катта боғда “она” ва унинг учта “қизи” яшайди. Кунлардан бир куни боғга уч нафар “ўғри”лар ҳужум қилади. “Ўғри” қизлар лахтақлардан тайёрланган юмшоқ коптокчани рўмолчага боғлаб она ва қизлари яшаётган боғ томон отади. “Боғ эгалари” отилган тугунни чаққонлик билан ушлаб оладилар. Демак рўмолни отган “ўғри” ўйиндан чиқади. Энди қизлар рўмолни “ўғри”лар томон отишади. Агар “ўғри”лар ҳам рўмолни ушлаб ололса, “она”нинг “қиз”ларидан бири ўйиндан чиқади.

Мана ниҳоят учала “ўғри” ҳам ўйиндан чиқди. “Она”нинг катта “қизи” уларни ушлаб келтиради. Ва:

– “Она”жон, биз боғимизга ҳужум қилган “ўғри”ларни тутдик. Уларга не жазо кўрасиз? – деб сўрайди.



– Уларнинг ҳар бирига беш даррадан урилсин. Ва эслатилсинки, бировнинг мулкига қайтиб кўз олайтиришмасин, – дейди.

Қиз бояги рўмол билан “ўғри”ларни беш даррадан уради.

Энди агар ўйин давомида онанинг қизлари рўмолни тутиб ололмай енгилса, боққа “ўғри”лар ҳукмронлик қилади.

Ўйин болаларда ҳар ким ўз остонасини, ўз боғини, ўз сарҳадини химоя қилиш туйғусини оширади. Шунингдек, рўмолга тугилган юмшоқ коптокча буви-лар, она ёрдамида тайёрланиши билан ҳам аҳамиятли.

## **Қиз ва қушлар**

*Қарши туманидаги Чорағил қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин ҳам онанинг ўз қизини ҳаётга тайёрлаши ҳақида. Ўйинда ўнтача қиз иштирок этади. Воқеа мана бундай. Бир куни бозорга кетаётган “она” тугунча тўла юмшоқ коптокчаларни жой-жойига қўйишни “қизи”га топширади. “Қиз” эса топширикни бажармай ҳовлидаги “қушлар” билан суҳбатга берилиб кетади.

“Она”нинг бозордан қайтаётганини кўрган “қушлар” уни чалғитишга ҳаракат қиладилар. Улардан бири “она”га:

– Келинг, беш тош ўйнаймиз, – деб таклиф қилади.

“Она” у билан беш тош ўйнайди. “Қизи” томон интилганда иккинчи “қуш”:

– Келинг, арқон тортар ўйнаймиз, – дейди.

Она у билан ҳам ўйнайди. Хуллас ўйиндаги сак-кизта “қуш” образини бажараётган қизлар “она” билан куч синашиш, арқон сакраш, чиллак каби қатор халқ ўйинларидан мусобақалашадилар. Бу вақтгача “қиз” “она”нинг топшириқларини бажариб улгуради.



– Она қизим, момо қизим, баракалла, – деб “она” “қизи”ни алқайди.

Ва яна бозорга кетаётиб тугун тўла тошларни беради:

– Мана бу тошларни жой-жойига қўйгин, – деб тайинлайди.

Она қайтиб келганини кўрган “қушлар” – қизлар уни энди бошқа халқ ўйинлари билан чалғитишга ҳаракат қиладилар. Ниҳоят “қиз” “она”нинг иккинчи топшириғини ҳам уддалайди. Шунда “қуш”лар:

– Сен биз билан дўст бўлиб қолгин, – деб қизга таклиф қиладилар.

“Қиз” ва “она”си рози бўлади. Қизлар – “қушлар”нинг ҳар бири қизга ўз билган халқ ўйинларини қайтадан кўрсатиб берадилар.

Бу ўйин тўлиқ воқеабанддир. Ундаги она, қиз ва қушлар образларининг мукамал ижро этилиши болаларда санъатга бўлган меҳрни уйғотади. “Қуш”лар образидаги қизларнинг турли халқ ўйинларини намоиш этиши эса миллий меросимизни тарғибот қилишдир.

## **Бургут келди**

*Нукус шаҳридан ёзиб олинди.*

Ўйинда беш-олти нафар қиз ва битта ўғил бола иштирок этади. Қизларнинг бақувват ва кучлироғи она товук образини бажаради. У сафнинг олдида туради. Қолган қизлар эса унинг белидан занжир шаклида маҳкам қучиб оладилар.

Шу пайт “қанот”ларини ёзганча бургут образидаги ўғил бола пайдо бўлади. У атрофда ваҳима солиб “уча” бошлайди, бургутдек ҳар хил товушлар чиқаради. “Она товук” эса:

– Бургут келди, қочинлар, бургут келди қочинлар, – деганча жон-жаҳди билан болаларини ҳимоя



қилиш учун икки қўлини баланд кўтариб олиб, “бургут”ни ҳайдашга ҳаракат қилади.

Унинг белидан кучиб олган “жўжа”лари “она”нинг ҳаракатига мос равишда айлана бошлайдилар. Яъни “она” қайси тарафга ҳаракат қилса, “жўжа”лар ҳам паравоз шаклида шундай ҳаракат қиладилар. Аммо “бургут” кўркмас, жасур, кучли ва чаққон. У “она”нинг орқасида турган “жўжа”ларнинг энг охиргисини ушлаб олишга ҳаракат қилади. Мана у “жўжа”лардан бирининг елкасидан ушлади. Демак мана шу “жўжа”ни “бургут” қўлидан ушлаб бир чеккага олиб бориб қўяди.

Аммо “она товук” тушкунликка тушмайди. Яна “бола”ларини “бургут” келгани, эҳтиёт бўлиш кераклигини айтиб огоҳлантирганча ўйинни давом эттиради.

Ўйин барча қизлар “бургут”нинг қўлига тушиб, она товук ёлғиз қолгунча давом этади. Ва ниҳоят “она товук” билан “бургут” ўртасида яккама-якка жанг бошланади. Ким рақибнинг елкасидан ушлаб олса, у ғолиб саналади. Барибир бу ерда “бургут” ғолиб бўлди. Чунки “она товук” битта ўзи шундай рақиб билан олишишга кучи етмайди. Демак, “она товук” ҳамда унинг барча “жўжа”лари “бургут” уясига қамалади.

Бу ўйин воқеабанд шу билан бирга болаларда ватанпарварлик туйғуларини шакллантиради. Ҳар бир инсон ўз остонасини ташқи таъсирлардан ҳимоя қилиши керак. Бунинг учун “она товук” ҳамда унинг “жўжа”лари кучли, жисмоний бақувват бўлишлари керак эди. Ўйинни кузатиб бугуннинг долзарб масалаларидан бири “ўз уйингни ўзинг асра” шиори хотирга тушади.

Демак, болалар бу ўйинни ўйнаб ўз она Ватанларини ҳимоя қилиш учун қандай бўлиш кераклигини англаб етадилар. “Бургут келди” ўйинини ўғил болалар ҳам бемалол ўйнаса бўлади.



## Лайлак келди

Қарши шаҳридаги Ҳарамжой қишлоғидан ёзиб олинди.

Бу ўйинда беш-олти нафар қиз иштирок этади. Улар бир-бирларининг қўлларидан ушлашиб, гир айлана бўлиб турадилар. Онабоши эса қизларни қуйидаги шеър билан санаб лайлакнинг онасини аниқлайди:

*Лайлагим лайлак,  
Тухуми лак-лак.  
Қаранг бола очибди,  
Тут бўлибди каллак.*

Демак “каллак” сўзи қайси қизга тўғри келса, у четга чиқаверади. Энг охирида қолган иккита қизнинг қай бирига “каллак” сўзи тўғри келса у четга чиқади, қолган қиз эса “она лайлак” ролини бажаради.

У қизлар қайтадан доира шаклида туриб олгач ўртага тушади ва ўзига хос тарзда санок ўтказади:

*Лайлак келди,  
Тухум қўйди.  
Бола очиб,  
Эркалаб сўйди.*

Сўйди сўзи кимга тўғри келса, у кафтини очиб туради. “Она лайлак”:

– Лайлак нечта туғибди? – деб сўрайди.

Кафтини очиб турган қиз:

– Бешта, – деб жавоб беради.

“Она лайлак” унинг кафтига тўрт марта шапатилайди. Охирги бешинчи шапатини уриб улгурса, у ғолиб, мабодо қиз кафтларини ўз вақтида ёпиб улгурса, демак у ғолибдир. Ўйиннинг энг мураккаб жойи ҳам ана шу пайтда юз кўрсатади. Она лайлак образидаги қиз дугонасининг кафтига шапатила олмай қийналади.

Агар “она лайлак” ғолиб бўлса, шапатини қабул қилган қиз ўйиндан четлаштирилади. Ёки аксинча, бу қиз ғолиб бўлиб она лайлак образини бажаради.



Бу ўйин қизларда эҳтиёткорлик хусусиятининг шаклланишида хизмат қилади. “Она лайлак” барча қизларни шу тартибда ўйиндан четлаштира олса, унинг айтган барча шартлари бажарилади.

## ***Пир этди***

*Самарқанд вилояти Ургут туманидан ёзиб олинди*

Ўйинда саккиз нафар қиз иштирок этади. Ўйинни ўртабоши бошқариб боради. У давранинг ўртасига чиқиб:

– Қизлар, чумчуқ пир этди, – дейди.

Барча иштирокчилар “пир этди, пир этди” деб такрорлайдилар. Ўйинбоши уларни чалғитиш учун бир неча марта “каптар”, “мусича” каби қушларнинг номини айтади. Қизлар эса:

– Пир этди, пир этди, – деб такрорлайдилар.

Қизлар кутмаган бир ҳолатда ўртабоши:

– Балик, – дейди.

Қизлардан бирортаси шошилиб “пир этди” деса, ўйиндан чиқади. Ўйин ана шу тарзда давом этади. Ўйинбоши турли хил қушларнинг номини айтади. Қизлар “пир этди” деб турадилар. Яна тўсатдан бирорта ҳайвон номи айтилса, адашган қиз ўйиндан чиқади.

Ўйин иштирокчиларда зийраклик хусусиятини шакллантиради.

## ***Қушим боши***

*Тошкент шаҳридан ёзиб олинди*

Ўйинда саккиз нафар қиз иштирок этади. Уни иккита ўртабоши қиз бошқариб боради. Иштирокчилар давра бўлиб ўтириб оладилар. Ўртабоши қиз қўлидаги қийикнинг учига бармоғини буклаб, бирор қушнинг



боши, танаси шаклини кўрсатади. Ва иккала ўртабоши ўзларига маъкул келган бирор қушни танлайдилар ва унга шеър айтиб таъриф берадилар. Айтайлик, қизлар мусичага мана бундай таъриф берадилар:

*Қушим боши кичикгина,  
Қушчагинам беозоргина,  
Қадамлари майдагина.*

Қолган иштирокчилар шеър қандай қушга нисбатан айтилганини топиши керак.

– Бедана, – дейди иштирокчилар.

– Тўғри, – дейди ўртабоши.

Ва яна шеър айтади:

*Қушим боши каттагина,  
Қарашлари ўткиргина,  
Учишлари дадилгина.*

Қизлар бирпас ўйланиб қоладилар. Улардан бири:

– Бургут, – дейди.

– Тўғри, – дейди ўртабоши.

Ўйин давомида шеърдаги таърифга мос келмаган қушни айтган иштирокчи ўйиндан чиқади.

– Яна шеър айтаман. Диккат қилинглар, – дейди ўртабоши. Ва:

*Қушим боши майдагина,  
Қанотлари чипоргина,  
Ўзи чаққон, абжиргина.*

Қизлар ўйланиб турадилар. Улардан бири:

– Қалдирғоч, – дейди.

Шу тарика бургут, чумчук, каклик, қарға, қалдирғоч каби қатор қушларга шеърый йўл билан таъриф берилади.

Бу ўйин қизларда тезкорлик билан шеърый матн тузиш ва матннинг мазмунини тез англашни ўргатади. Ўйинда восита сифатида рўмол ёки қийикча иштирок этади.





## **Ким кучли?**

*Қарши туманидаги Чорагил қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин қизлар, шу билан бирга ўғил болалар учун ҳам мос келади. Аввало ўйин учун лахтаклардан ўн дона юмшоқ коптокчалар ясалади. Улар ранг-баранг бўлса болаларнинг кўзини қувнатади. Ўйинбоши бешта юмшоқ коптокчани айтайлик Шарқ тарафга, яна бештасини унинг рўпарасига териб қўяди. Коптоқлар орасидаги масофа тўрт метр бўлиши керак. Ўйинбоши ўртага узун чизик чизади. Ана шу чизик ёнида иккита қиз бир-бирига орқа ўгириб тик туради. Ўйинбоши учи тугилган арқонни иккаласининг белидан ўтказди.

Ўйинбоши қўлини баланд кўтариб туширганда белларига арқон боғланган иккала қиз ҳам ерга тиз чўкканча коптоқлар томон эмаклайди. Демак битта қиз Шарқ тарафдаги, яна бири Ғарб тарафдаги коптоқлар томон интилади. Шуниси аҳамиятлики, эмаклаш давомида рақибингизни ҳам судраб кета, олишингиз керак. Бунинг учун сиз кучли, жисмонан бақувват бўлишингиз талаб этилади. Агар ким ожиз бўлса, иштирокчилар олдида изза бўлади.

Қизлар бу ўйинни ҳовлида, сўриток соясида бемалол ўйнай оладилар. Коптоқчаларни тайёрлашга эса бувилари, оналари, опалари ёрдам беришлари мумкин. Унутмангки, қизларга ғолиблик учун курашиш кераклигини ва ҳаётда ҳам ғолиб бўлишнинг мароқли эканлигини сингдира олиш зарур.



## Латта копток

Тошкент шаҳридаги Қоратош маҳалласидан ёзиб олинди.

Ўйинда исталганча ва исталган ёшдаги қизлар иштирок этиши мумкин. Аввало бувилар ва оналар ёрдамида ҳар бир иштирокчи қиз учун лахтаклардан юмшоқ коптокчалар тайёрланади. Коптокчалар қопламаси сарик, кўк, яшил, оқ матолардан тайёрланса. киши кўзини кувнатади.

Энди қизлар ўртага ким тушишини қуйидагича аниқлайдилар:

*Қизга қизиқ билгани,  
Олмаси бор қиз қани?*

“Қани” сўзи қайси қизга тўғри келса, у чеккага чиқа бошлайди. Ва энг охирида қолган қиз ерга чўк тушиб ўтиради. Ўйинбоши унинг бошига битта олма кўйиб қўяди. Қолган қизлар айлана бўлиб турадилар. Энди ҳар битта иштирокчи:

*Шошилмай юзта сана,  
Олмаси бор қиз мана,*

деганча ўз қўлидаги коптокчаси билан қизнинг бошидаги олмани мўлжалга олади.

Бу ўйинда шарт шуки, бошида олмаси бор қиз билан мўлжалга олаётган қиз ўртасидаги масофа икки метрдан кам бўлмаслиги керак. Ҳар бир қиз олмани бир мартадан мўлжалга олиш ҳуқуқига эга. Мўлжалда у адашдими, навбатдаги қиз олма учун курашади. Айтайлик, олма тезда мўлжалга олинди. Шундай ҳолатда ўйин яна давом этади.

Бу ўйинни бемалол ҳовлида опа-сингиллар биргалликда ўйнасалар бўлади. У қизларнинг бичиш-тикишга маҳоратларини оширади ва масофани тўғри танлай олиш, мўлжалда адашмаслик, руҳий хотиржамликка ўргатади.



## Ўртага тушар

*Қашқадарё вилояти Қамаши туманидаги  
Бадахшон қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда етти, саккиз нафар қизлар иштирок этадилар. Уни ўйинбоши бошқариб боради.

Қизлар айлана бўлганча коптокни бир-бирларига ҳаволатиб узатиб ўйнайдилар. Қайси қиз коптокни дугонасига етказа олмаса, у ўртага тушади. Ўртага тушган қиз коптокнинг йўналишини диққат билан кузатиши керак. Чунки копток ўйнаётган қизлар исталган пайт копток билан урадилар. Ана шу дақиқада қиз коптокни илиб олиши керак. Илиб олса коптокни отган қиз эса ўртага тушади.

Бу ўйин қизларда чакқонликни оширади, уларда серҳаракатлилиқни тарбиялайди.

## Топдим-топмадим

*Қарши шаҳридаги Ҳарамжой қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда ўнтача қиз иштирок этиши мумкин. Онабоши ўйинни бошлайдиган қизни мана бундай тартибда аниқлайди:

*Ким кўринса чопмадим,  
Тилла узукни топмадим.*

Шу тахлитда қизлар санокдан ўтади. Яъни қайси қизга “топмадим” сўзи тўғри келса, у бир чеккага чиқиб туради. Охирида иккита қиз қолганда “топмадим” сўзи кимга тўғри келса, у чеккага чиқади, қолган қиз эса ўйинни бошлайди. У иккита қўлини қовуштириб олади. Ташланадиган узук ана шу ёпиқ кафтнинг ичида. Бошқа қизлар қатор бўлиб турадилар. Қиз уларнинг кўзига қараб:



*Қуёнчадай чополдим,  
Тилла узукни тополдим.  
Тилла узук қайдадир  
Кафтингизда пайдодир,*

деганча кафтларини қизларнинг ярим очилган кафтларига енгил уриб ўта бошлайди. Ўйин давомида қизлар шу даражада сеҳрлангандек бўладиларки, узук ўз кафтида пайдо бўлганини сезмай қолади. Ниҳоят, барча қизлар кафтларини очиб қарайдилар. Узук кимнинг кафтида бўлса, уни ташлаган қизнинг олдига келади. Улар чеккароққа чиқиб бирор-бир топишмоқли саволга келишиб оладилар. Ва биргалашиб қизларга савол беришади.

Масалан:

– “Хамса” кимнинг асари? У нечта дostonдан иборат?

– Қамашидаги Ҳазрати Лангар ота зиёратгоҳининг тарихини биласизми?

– Шаҳрисабздаги Оқсаройни ким қурдирган?

– Тошкентнинг болалиги деб қайси хароба тилга олинапти?

– Тошкент қачон ва нима сабабдан Ислом маданияти пойтахти дейилган?

Мана шу каби саволларнинг бири айтилади. Қайси қиз жавоб топса, у узук солувчи бўлади. Агар мабодо ҳеч ким тўғри жавобни тополмаса, барча қизлар бирор қўшиқ айтиб бериши, рақсга тушиши мумкин.

Бу ўйин қизларнинг интеллектуал салоҳияти ошишига хизмат қилади.

## Сандал-сандал

Қамаши туманидаги Ғиштли қишлоғидан ёзиб олинди.

Одатда айнан киш фаслида, куннинг совуғида ўйинлар билан машғул бўлиш мураккаблашади. Бундай пайтда танча, яъни сандал атрофида бошқотирма ўйинлар ўйналади.

Бу ўйин бошқотирмага асосланган. Уни истаса опасингил, ака-укалар кўплашиб ўйнайдилар.

– Битта бошқотирма айтаман. Ким топса мукофот олади. Қишлоғимиздаги симёғочда ўнта қалдирғоч қўниб турган эди. Валижон шундай уйдан чиқдию. уларга қараб тош отди. Симёғочда нечта қалдирғоч қолди?

– Тош нечта қалдирғочга теккан эди? – сўрайди сингил.

– Битта қалдирғочга, – жавоб берди ака.

– Тўққизта қолди, ака, – деди сингил.

– Йўқ менимча саккизта қолган. Қалдирғочнинг ёнидаги куш ҳам қўрқиб учиб кетган, – деди укаси.

– Менимча битта ҳам қалдирғоч қолмаган. Чунки уларнинг ҳаммаси қўрқиб, учиб кетган, – деди опа.

– Тўппа-тўғри. Чунки ростдан ҳам кушлар кўтарилган шовқиндан баравар қўрқиб кетишади. Мана сизга битта олма, – дейди ака. – Яна битта бошқотирма. Олма дарахтининг энг баланд шохида ўн бешта олма бор эди. Салим чиқиб шохни силқитди. Шохда нечта беҳи қолди?

– Беш-олтита қолган бўлса керак, – деди сингил.

– Ҳаммаси тушиб кетган, – гапга қўшилди ука.

– Олмада беҳи мева бўлмайди, – деди опа.

– Баракалла. Мана сизга яна битта олма, – деди ака. – Ростдан ҳам олма дарахтида олма, беҳи дарахтида беҳи пишади. Бу бошқотирмалар одамни яхшилаб ўйлашга ўргатади. Шунинг учун саволни эшитганда диқ-



қат билан жавоб беринглар. Мана яна битта бошқотирма. Бир коса қумда бир миллион дона заррача бор. Ундан ярим пиёла олиб қўйилса, косада нечта қум зарраси қолади.

– Миллиондан камроқ, – деди сингил.

– Саккиз юз мингта бўлса керак, – деди ука.

– Қум заррасини санаб бўлмайди, – деди опа.

– Тўппа-тўғри. Агар мен косада қумнинг оғирлигини айтиб, пиёлага олингач қанча грамм қолди, десам бошқа гап эди. Ростдан ҳам қум заррасини санаб бўлмайди, – деди ака.

– Ўйинни яна давом эттирамиз. Катта ўрик дарахти бор эди. Унинг бир шохида ўнта олма, иккинчи шохида учта шафтоли, учинчи шохида бешта шотут бор эди. Дарахтни Али бир силкитган эди, ҳамма мевалар дув этиб тўкилди. Жами нечта мева тўкилди? – сўради ака.

– Ўн саккизта мева тўкилади, – деди ука билан сингил шошилиб.

– Йўқ, бир дарахтда турли мевалар пишмайди, – деди опа.

– Тўппа-тўғри. Ростдан ҳам бир дарахтда бир неча хил мева пишмайди. Мана бу олма яна сизга, – деди ака.

Ана шундай бошқотирма ўйинлар болаларнинг берилган саволни диққат билан тинглашга, ўйлаб жавоб беришга ўргатади.

## Сўзма-сўз

*Қашқадарё вилояти Қамашу тумани Баҳрин қишлоғидан ёзиб олинди.*

Қиш фаслида кўпроқ бошқотирма ўйинлар ўйналади. Бу ўйин ҳам бошқотирмага асосланади. Уни оилада ака-укалар, опа-сингиллар ўйнаса бўлади. Ўйинда восита сифатида қоғоз, қалам ишлатилади.



– Ҳозир сизларга бир нечта сўз айтаман. Шундан тезда гап тузасизлар. Ким биринчи бўлиб гап тузса, ўшанга совға бор. Демак бошладик. Мактабнинг, йил, синфига, бораман, мен, бу, биринчи. Ёзиб олдингларми? Унда бошладик, – дейди опа.

Барча бараварига сўзлардан гап тузишга тушиб кетади. Ниҳоят кимдир биринчи бўлиб улгурди.

– Мен топдим, – дейди у.

– Қани, ўқи-чи, – дейди ака.

– Мен бу йил мактабнинг биринчи синфига бораман, – дейди улгурган одам.

– Баракалла, мана бу анор сенга, – дейди опа. – Яна диққат қилинг. Ёзинг энди. Каналлар, ўралган, билан, қишлоғимиз, икки, бизнинг, дарё, ариқлар, томондан. Қани тез ёзинглар, – дейди опа.

Ўйинда қатнашаётганлар апил-тапил ёзишга тушиб кетадилар. Ниҳоят гап тузишга мохир иштирокчи улгурди.

– Бизнинг қишлоғимиз икки томондан дарё, ариқлар, каналлар билан ўралган, – жавоб беради у.

– Баракалла. Мана бу анор сенга, – дейди опа.

Ўйин ана шу тариқа давом этади. Унда ниҳоятда мураккаб гап тузиш ҳам белгиланади. Бу эса болаларнинг она тили ва адабиётидан билимлари пухта бўлишига туртки бўлади.

## ***Тапир-тупур қалдирғоч***

*Тошкент шаҳрининг Файзиобод маҳалласидан ёзиб олинди*

Ўйинда ўн нафар қизлар иштирок этади. Улар айлана бўлиб ўтириб оладилар. Ўртабоши эса кафтларига узук солганча қизларнинг атрофида айланади. Ва ҳар бир қизнинг кафтига кафтларини тегизиб:



*Тапир-тупур қалдирғоч,  
Ола қанотингни оч.  
Қирғий келди қиёдан,  
Чаққон бўлиб тезроқ қоч,*

деб қўшиқ куйлайди. Бу қўшиққа қизлар маҳлиё бўладилар. Ва ўртабоши кимнинг кафтига узук ташлаганини билмай қоладилар. Бу пайтда қизлар кафтларини ерга урганча ўртабоши куйлаган қўшиқни куйлай бошлайдилар.

*Тапир-тупур қалдирғоч,  
Ола қанотингни оч.  
Қирғий келди қиёдан,  
Чаққон бўлиб тезроқ қоч.*

Ана шу жараёнда узук кимнинг кафтида эканлиги маълум бўлади. Барча иштирокчилар диққатларини жам қилган ҳолда, қўшиқ куйлаб турадилар. Ўртабоши ҳам худди ҳеч нарса билан иши йўқдек атрофда айланиб қўшиқ куйлаб юради. Ва тўсатдан кафтларига узук ташланган қизнинг қўлларидан тортиб даврадан узиб олишга ҳаракат қилади. Агар ўртабоши бақувват ва тезкор бўлса, қизни даврадан ажратиб олади. Мабодо иштирокчилар узукли қизнинг этақларидан тортиб қолса, ўйин қайтадан давом этади.

Айтайлик, ўртабоши қизни дугоналари сафидан ажратиб олди. Энди улар барча қизларнинг оёқ кийимлари қўйилган жойга борадилар. Исталган бир пой оёқ кийимни олиб:

– Кимники? – деб сўрайдилар.

Қизлар таваккалига:

– Наргизанинг ковуши, – дейишади.

Ана шу оёқ кийимни сиғадими, йўқми, каттами, кичикми Наргиза отлиғ иштирокчи кийиб олади. Бундай пайт кимгадир икки пой оёқ кийим, кимгадир ранги турли тусдаги оёқ кийим тушади. Бу эса қизларнинг кулгусига сабаб бўлади.





Бу ўйин қизларни зийрак, чаккон, кучли бўлиб вояга етишига ёрдам беради.

## **Қадамба-қадам**

*Қашқадарё вилояти Қамаши туманидаги  
Бадахшон қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйинда олти нафар қиз иштирок этади. Улардан бири онабоши бўлиб, ҳалолликни назорат қилади. Ўйин катта доира майдонида бўлиб ўтади. Бешта қиз доиранинг ўртасида бошларини ерга эгиб ўтириб оладилар. Онабоши:

– Қизлар, диққат, беш карра беш? – дейди.

Қизлар бир овоздан:

– Йигирма беш, – дейдилар ва доиранинг хоҳлаган тарафига югуриб бориб туриб оладилар.

Улар бирдан бешгача бўлган рақамларни танлаб оладилар. Ким бир рақамини танлаган бўлса, икки рақамини танлаган дугонасига қараб:

– Мен сенга уч қадам ташлаб етиб оламан, – дейди.

Шарт шуки, бир рақам эгаси учинчи қадамни ташлаганда икки рақам эгасининг оёғини босиши керак. Икки рақам рақам эгаси эса бир рақам эгаси учинчи қадамни ташлаётганда икки оёқлари орасини очиб олиши мумкин. Шундай ҳолатда ҳам биринчи рақам эгаси иккинчи рақам эгасининг оёғини босса, иккинчи рақам эгаси ўйиндан чиқади. Агар биринчи рақам эгаси унинг оёғини боса олмаса, ўзи ўйиндан чиқади.

Ўйин ана шу тарзда давом этади. Охирида қолган қиз ғолибдир. У дугоналарига истаган шартларни айтади. Мағлуб қизлар унинг айтган шартларини бажаришлари шарт. Бу ўйин қизларда мўлжални тўғри олишни ўргатади.



## **Кўз бойланди**

*Самарқанд вилояти Ургут туманидан ёзиб олинди.*

Ўйинда олти нафар қизлар иштирок этади. Улардан бири онабоши, бири она, қолган тўрт нафари унинг “фарзанд”ларидир. Онабоши “она” турган ҳудудга белги қўяди. Бу белги тош, рўмол ҳам бўлиши мумкин. Иштирокчилар ҳудудни яхшилаб кўриб оладилар, неча қадамлигини тахмин қиладилар. Шундан сўнг “она” уларнинг барчасининг кўзини рўмол билан боғлайди. Ва болаларига илон, куён, чумчук, қарға, деб ном қўяди.

Онабоши болаларнинг фикрини чалғитиш учун ҳар хил кулгили гаплар айтади. Ва тўсатдан:

– Илон, – дейди.

Ўйиннинг шarti шуки илон образидаги қиз:

– Мумкинми? – дейиши керак.

Онабоши:

– Мумкин, – дейди.

Шундан сўнг илон образидаги қиз илондек судралиб онабоши қўйган белги томон ўрмалайди. Агар у “мумкинми?” дейишни унутса ўйиндан чиқади.

У манзилга етгач ўйин бошқа иштирокчилар билан давом этади.

Бу ўйин мазмун, моҳиятига кўра қизларга хушёрлик, зийракликни ўргатади. Қолаверса, табиатда яшайдиган қушлар, ҳайвонлар, жониворларнинг ҳатти-ҳаракати, қадам ташлашини ҳам билиб оладилар.

## **Олди-солди**

*Самарқанд вилояти Булунғур туманидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин ҳам “Топдим-топмадим” ўйинига ўхшаб кетади. Унда узук ўрнига тош, бирор бир ўсимлик танланиши ҳам мумкин. Онабоши қиз мана бундай тартибда тош солувчи қизни танлайди:



*Бир, икки, уч, дедим,  
Ёнгоқ ичи пуч, дедим.  
Тош кафтингга тушганда  
Орқасидан уч, дедим.*

Демак, сўнги “дедим” сўзи қайси қизга тўғри келса, у четга чиқади. Охирида иккита қиз қолганда бу шеър такрорланади ва “дедим” сўзи қайси қизга тўғри келса у четга чиқади, кейинги қиз эса тош солувчи бўлади. У кафтлари орасига тош, узук ёки бирор бир ўсимлик баргини солиб шеър бошлайди. Бу пайт барча иштирокчи қизлар кафтларини ярим очиб турадилар. Тош солувчи қиз:

*Солай, солай, кимга солай,  
Қорни семиз бойга солай.  
Бойдан менга нима наф бор?  
Ошиб, тошган сойга солай,*

дейдию, тошни дугонасининг кафтига ташлаганча белгиланган манзил томон чопади. Айтайлик, манзил қилиб ҳовлидаги бирорта дарахт танланиши мумкин. Шарт шуки, қочаётган қиз дарахтни айланиб ортга қайтиши, қувлаётган қиз ҳам аввал дарахтни айланиб сўнг дугонасига етиб олишга ҳаракат қилиши керак. Ана шу вақт мобайнида қизни тутолмаса у дугоналарининг айтган шартини бажаради. Тутиб олса қочган қиз шартни бажаради. Масалан, “ҳовлини супуриб ташла”, “ошхона деразасини арт”, “чой қўйиб кел”, “совуқ сув келтир”, каби шартларни бажаради. Шартларни бажаргач у тош солувчи ролини ўтайди.

Кўп ҳолда қизлар қўшиқ айтадилар, ютқизган қиз эса ўйинга тушади.

*Яйраб, яйраб ўйнаймиз,  
Қувнаб, қувнаб ўйнаймиз.  
Бой буванинг эчкисидай,  
Сакраб, сакраб ўйнаймиз.*



“Олди-солди” ўйини воситали, шу билан бирга ҳаракатли ўйинлар сирасига киради. Бу ерда восита тош, узук ёки ўсимлик барги ҳисобланади. Шу билан бирга қизлар югуриш билан шуғулланадилар ва ўз соғликларини тиклайдилар.

## **Занжир**

*Тошкент шаҳридан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда ўнлаб қизлар иштирок этишлари мумкин. Ўйинни онабоши бошқариб боради. Онабоши қиз ўйин ҳудудидан йигирма қадамча нарида шайланиб туради. Қолган қизлар сачраб қочадилар. Онабоши улардан биттасини тутуди ва улар қўл ушлашиб бошқаларни қувлайдилар. Қувлаш жараёнида ҳар иккаласи бир вақтнинг ўзида иккита қизни тутиб олишлари мумкин. Шунда қувлаш занжир ҳолатида давом этади. Тасаввур қилинг, етти-саккиз қиз бир-бирининг қўлидан ушлаганча бошқаларни қувлаб тутишга ҳаракат қиладилар. Шарт шуки, занжир узилиб кетмаслиги яъни улар қўлларини қўйиб юбормасликлари керак. Барча қизлар ушлангач охирида ушланган қиз онабоши ўрнини эгаллаб ўйин давом этади.

“Занжир” ўйини тўлиқ ҳаракатли ўйинлар сирасига киради. Мазмун моҳиятига кўра у бирдамлик, аҳиллик-ка чорловчи ўйиндир. Яъни инсон қанчалик бирлашса, шунчалик кучли бўлишига ишорадир. Бу ўйинни бемалол ҳовлида, боғ кўчаларда ўйнаса бўлади. У қизларнинг соғлигини тиклашга бевосита хизмат қилади.



## Сават

*Тошкент шаҳар Сирғали туманидаги Шоштепа  
махалласидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин асосан ҳунармандчилик ривожланган жойларга хосдир. Беш-олти нафар қиз иккита тўрт метрлик чизимча арқондан эни йигирма беш сантиметр келади-ган йўлакча тайёрлайдилар. Онабоши саватни бошига қўйиб йўлакча ичидан ўтади. Қолган иштирокчилар унинг исмини такрорлаб, олқишлаб турадилар. Иштирокчи саватни бошига қўйишдан олдин қаддини тик тутиб олиши, қадамларини мўлжаллаши зарур. Мана у тайёр бўлди. Энди йўлакдан ўта бошлайди. Шарт шулки у йўлак томон кўз ташламасдан, бошини баланд, қаддини тик тутиб ҳаракатни бажариши керак. Мабодо у арқонни босиб кетса, ўйиндан четлаштирилади. Шунингдек, бошидан сават тушиб кетган қиз ҳам ўйиндан чиқади.

“Сават” ўйини қизларга қаддини тик тутиш, мувозанатни ушлаш, ерга қарамасдан туриб ҳис қилиш каби қатор фазилатларни ўргатади. Ўйин давомида қизлар вазифани уддалай олмаган иштирокчига турли шартлар белгилаши, ўйин-кулгу қилишлари мумкин. Бу ўйин учун саватни ҳунарманд ота-оналар тўқиб берсалар янада яхши.

## Ким урди?

*Қашқадарё вилояти Қамашли туманидаги Бадахшон  
қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда ёши, бўйи тенг қизлар иштирок этадилар. Аввало улар мана бундай шеър айтиб “қоровул”ни аниқлайдилар:

*Моманг келибди Турди,  
Монови қизди ким урди?*



Қизлардан қайси бирига “урди” сўзи тўғри келса, у бир чеккага чиқа бошлайди. Демак, охирги қиз “қоровул” образини бажаради. Қолган қизлар орқада саф тортадилар. “Қоровул” икки қўли билан кўзларини бекитгач қизлардан бири аста келиб унинг ўнг ёки чап чаккасига оҳиста шапатилайди. У жойига боргач қизлар бараварига бор овозда қўшиқ айтадилар:

*Моманг келибди Турди,  
Манови қизни ким урди?*

деб бор овозда қўшиқ айтадилар.

“Қоровул” қиз бекилган кўзини очиб ҳар бир қизнинг чеҳрасига диққат билан разм солади. У бутунлай руҳий диққатини ишга солиши, қизларнинг кўзига тикилиб бу ишни бажарган иштирокчини топа билиши керак. Агар топса, қиз билан “қоровул” ўрин алмашадилар. Ўйин исталганча давом этади.

Бу ўйинни бемалол ҳовлида ўйнаса бўлади. Унинг аҳамиятли томони қизларда руҳий имкониятни оширади, англай, илғай билиш қобилиятини ўстиради.

## ***Кўз бойлагич***

*Қарши шахрдан ёзиб олинди.*

Ўйинда етти нафар қиз иштирок этади. Каттагина айлана чизилади. Қизлар ўзаро келишиб бир қизни “кўр момо” деб белгилайдилар. Унинг кўзини рўмол билан боғлаб “кўр момо, кўр момо” деб масхаралаб доира ичида қочадилар. Агар “кўр момо” билмай доирадан чиқиб кетса, уни орқасидан туртиб доира ичига киритиб кўядилар.

Шарт шуки “кўр момо” иштирокчилардан бирор-тасини ушлаб олиши керак. Энг муҳим жиҳат шундаки, кўр момо образидаги қиз кўзидаги рўмолни ечмасдан дугонасининг юз кўзини пайпаслаб унинг



кимлигини айтиши керак. Агар нотўғри айтса, ўрта-боши:

–Нотўғри айтдинг, уни қўйиб юбор, –дейди.

Ўйин ана шу тариқа давом этади. Бу ўйин қизларда сезувчанлик хусусиятини оширади.

## **Чум-чум палак**

*Наманган вилояти Янгиқўрғон туманидаги  
Исковот қишлоғида ёзиб олинди.*

Ўйинда етти нафар қиз иштирок этади. Улар икки жамоага бўлиниб ўтириб оладилар. Демак, ҳар бир жамоада уч нафардан қиз бор. Еттинчи қиз эса онабоши. У ҳар икки томонга ҳам ён босмаслиги керак. Онабоши кафтига узук ёки тош яширади. Қайси жамоа сардори уни топса ўйинни бошлаб беради. Яъни онабоши қўлидаги рўмол билан ўша тарафдаги қизнинг кўзини боғлайди. Ва қўли билан ишора қилиб рақиб томондан битта қизни чақиради. Чақирилган қиз аста келиб кўзи бойланган қизнинг бошига чертади. У то жойига бориб ўтириб олгунча онабоши қизнинг кўзларини рўмолдан озод қилмайди.

Ниҳоят рўмол ечилгач рақиб томон:

*Чум-чум палак,*

*Чум-чум палак,*

деб қўшиқ қуйлайдилар.

Бундай пайт кўзи боғланган қизнинг жамоадoshлари ким чертганини айтмасликлари керак. Бу адолат мезони онабоши томонидан назорат қилинади. Агар қайси қиз шивирлаб буни айтса, у турли хил шартлар билан жазоланади. Масалан, ҳовлини супуриш, гулларга сув қуйиш, совуқ чой олиб келиш каби. Ва кўз боғлаш қайтадан ўтказилади.

Демак, қиз ўрнидан туриб рақиб жамоанинг барча аъзоларининг кўзига диққат билан тикилиб қарай бош-



лайди. Иштирокчиларнинг қайси бири чертганини уларнинг кўзидан, ҳатти-ҳаракатларидан илғашга ҳаракат қилади. Ким чертганини топиш анчайин мураккаб иш. Бунинг учун излаётган қизда руҳий англаш кучли бўлиши керак. Айтайлик, мана у топди. Топилган қиз барча иштирокчиларнинг келишувига биноан бирор бир шартни бажаради. Мабодо, қиз тополмай адашса, шартни ўзи бажаради.

“Чум-чум палак” ўйинида шартларга адабиёт, санъат, шеър ва топишмоқ айтиш, тез айтиш, рақсга тушиш каби талаблар киритилади. Бу эса ўз-ўзидан қизларнинг фикран илғор бўлишига, хотирани мустаҳкамлашларига сабабчи бўлади. Бу ўйин иштирокчиларда руҳий англаш ҳиссини ҳам ривожлантиради.

## Дашинмовуқ

*Қашқадарё вилояти Қамашу туманидаги  
Бадахшон қишлоғида ёзиб олинди.*

Бу ўйин республикамизнинг айтарли барча вилоятларида оммалашиб, “Яширинмачоқ”, “Бекинмачоқ”, жанубий вилоятларимизда “Дашинмовуқ” номлари билан машҳурдир. Уни фақат қизлар эмас ўғил болалар ҳам ўйнасалар бўлади.

Ўйинда турли ёшдаги қизлар иштирок этишлари мумкин. Энг аввало улар “топувчи”ни белгилаб оладилар. Бунинг учун онабоши кўйидаги шеър айтиб қизлар орасида саноқ ўтказди:

*Дашинмачоқ даштда пичоқ,  
Ўйингизда нечта пичоқ?*

Охириги “пичоқ” сўзи кимга тўғри келса у бир чеккага чиқиб туради. Охирида қолган қиз эса қувловчи вазифасини бажаради. Бу иш бажарилгач онабоши туфалак ўрнини белгилайди. Қувловчи қиз туфалак жойида туриб қўллари билан кўзларини юмганча ўнгача санайди.





Мана шу вақт мобайнида барча қизлар ҳовлининг турли бурчакларига беркиниб оладилар. Беркиниш учун ғўзапоя ғарами, тандир-ўчоқ олди, чорпоя таги, ўсиб ётган маккапоядан фойдаланиш мумкин. Фақат уй ичига кириб бекиниш таъқиқланади.

Мана қувловчи қиз туфалак майдонидан узоқлашмай қизларни излай бошлади. Маккапоядан Салиманинг кўйлаги этаги кўринди. Қувловчи қиз:

– Салима, маккапоя ичидан чиқ, – деса у ўйиндан чиқади.

Ўйиннинг мураккаб томони шундаки қизлар қувловчининг назарига тушмай туфалак майдониغا яқинлашиши ва:

– Туфалак, – деб ерни тепиши керак.

Шундагина у ўйин қайтадан бошланганда бемалол иштирок эта олади. Қувловчи томонидан топилган қизлар эса онабоши томонидан қайтадан санокдан ўтказиладилар. Охирги “пичоқ” сўзи кимга тўғри келса, ўша қиз янги қувловчи бўлади.

## ***Ажина-гужина момо***

*Қашқадарё вилояти Қамаши туманидаги Бадахшон қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин иссиқ ёз фаслида, ҳовлида ўйналади. Бешолти нафар қиз узунлиги йигирма сантиметр келадиган ғўзапоя чўпларини ўзлари учун танлаб оладилар. Ва чўпнинг бош қисмидан икки сантиметр пастликда кичкина тугма ўрнатадилар. Тугмани маҳкам ушлаганча чўпнинг олд-орқа қисмини бемалол бекита оладиган газмол парчасини чўп устига ташлаб, ғалтак ип билан ўрайдилар. Яна битта узунлиги беш сантиметр келадиган чўпчани ясалган хомаки кўғирчоққа қўл қилиб ўрнатадилар. Бунинг учун ҳам ғалтак ипдан фойдаланадилар. Агар газмол гулсиз, оч тусда бўлса, тугма



устига кош-қўз, оғиз, бурунча чизиб оладилар. Демак, хар бир киз ўзига “ажина-гужина момо” ясаб олди.

Қизлар бу қўғирчоқчаларга кишлокдаги момоларнинг отини қўйиб оладилар. Демак, бу қўғирчоқчалар кизлар ёрдамида турли образларни бажарадилар. Қизлар момоларнинг гапириш оҳангини, ишлатадиган сўзларини, феълларидаги ўзига хос характери жонлантириб ўйин ўйнайдилар. Биринчи қўғирчоқ эгаси:

– Қизларгул, кеча Лойқага тўйга бордингиз? Қандай ўтди?

Иккинчи қўғирчоқ эгаси тилга киради:

– Бай-бай, мен айтай сиз эшитинг. Катта кураш, кўпқари бўлди.

Учинчи қўғирчоқ эгаси:

– Байбичанинг қўйган сарполари шундай яхши. Битта келиннинг олдига чиққан экан<sup>1</sup>. Шуниям чақирди. Оёғи остига қўй сўйди.

Тўртинчи қўғирчоқ эгаси:

– Келинлар, бошқа нарсадан гаплашайлик. Тўқилган ипларимни бўяб бўлдим. Қизил рангни ўрикнинг томиридан, сариқ рангни рўян ўсимлигининг гулидан олдим.

Биринчи қўғирчоқ эгаси:

– Ўрмакни қачон курасиз?

Тўртинчи қўғирчоқ эгаси:

– Эртага. Ҳамма бизникига келсин. Келиним ош дамлайди. Сизлар тўқиб кўрсатасизлар, невараларим давом эттиради.

“Ажина-гужина момо” ўйинини кузатсангиз кишлокда бўлаётган турли воқеалар, янгиликлардан бохабар бўласиз. Ким турмушга чиқяпти, ким ўқимоқчи, кимнинг каштаси қандай тикилибди, кимнинг гилами

---

<sup>1</sup> Бадахшонда келинчакка куёв тарафдан рамзий янги она белгиланади.



қандай тўқилиб, кигизининг гули қандай чиқибди, хуллас, бир олам янгилик мана шу ўйинда.

Хўш, бу ўйин қизларга нимани ўргатади? Аввало қизлар оддий ғўзапоя чўпи, битта тугма, арзимаган ғалтак ип ва бир парча мато орқали кўғирчоқ ясайдилар. Кўғирчоқларни тилга киритиш, момоларнинг бир-бирларига муносабатларида адашмаслик эса қизларда санъатга бўлган иштиёқ, меҳр, кузатувчанликни уйғотади. Бу ўйинда қизларнинг ёши танланмайди. Шуниси аҳамиятлики, қизларнинг оналари кўғирчоқлар ясашда ва образларни тилга киритишда яқиндан ёрдам берсалар ўйиннинг мазмуни янада ошади. Яъни қизлар ҳар бир момонинг гапириш услуби, бирор аҳамиятли ҳатти-ҳаракатини онасидан эшитиб такрорласа, бу ўйиннинг жонли чиқишига ёрдам беради.

## **Яхши она**

*Қашқадарё вилояти Қамаш туманидаги  
Бадахшон қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйин воқеабанд бўлиб унда иккита образ иштирок этади. Она ва қизи образи. Воқеа бошланишидан олдин “қиз” ўзича кир ювгандек ҳаракат қилиб туради. Шу пайт дарвоза очилиб “она”си қириб келади.

– Ассалому алайкум, онажон, – дейди “қиз”.  
– Ваалайкум ассалом қизим, – дейди “она”.  
– Онажон, кўлингиздагиларни менга беринг, – дейди “қиз”.

– Ола қол, қизим, – дейди “она”.

“Қиз” гўё унинг кўлидагиларни олгандек ҳаракат қилади. “Она”сига иссиққина чой тутгандек бўлади.

– Қизим, уйларни йиғиштирдингми? Қирларингни ювиб бўлдингми? – деб сўрайди.

– Ҳамма ишларни қилиб бўлдим, онажон, – дейди “қиз”.



– Каштангни тикишни бошладингми? – сўрайди “она”.

– Бошладиму сал чўчиб турибман. Косаларининг рангини тўғри танладимми, деб, – дейди “қиз”.

– Унда бу ёққа олиб кела қол, – дейди “она”.

“Қиз” гўё каштани олиб келади.

– Қизим, каштаннинг авраси оч қизил. Косаларининг ранги тўқроқ бўлиши керак, – дейди “она”.

Ўйин ана шу тариқа давом этади. “Она” “қизи”га кашта тикиш, овқат пишириш, гулларга сув қуйишни ўргатади. Бу ўйин воқеабанд бўлиб, қизларни рўзғорга тайёрлашдан сабоқ беради. Қолаверса, қизлар ўйин орқали билмаганларини билиб олади, муомала маданиятидан сабоқ олади. Шу билан бирга ахиллик, иноқликни ўрганадилар.

## ***Меҳмон келди***

*Қашқадарё вилояти Қамаши туманидаги  
Бадахшон қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйинда турли ёшдаги, бир нечта қиз иштирок этиб, унда адолат мезонини онабоши назорат қилади. Аввало ўйиндаги асосий образ уй эгасини танлаш учун онабоши топишмоқ айтади:

*Чин қушим, чинни қушим,*

*Чин тепага қўнди қушим.*

*Тумшугини ерга тираб,*

*Халққа салом берди қушим.*

Уй эгаси ролини бажаришга қизиққан қизлар топишмоқни топишга ҳаракат қиладилар. Мабодо иккита қиз бирдан айтса, онабоши бошқа топишмоқ айтади. Мана ниҳоят уй эгаси образини ким бажариши аниқланди. У иштирокчиларнинг ҳар бирига бемалол қизим, келиним, жияним, неварам деб мурожаат



қилишга ҳақли. Бу образлар эса уй эгасининг барча топшириқларини бажарадилар. Қай бирлари гўёки чой дамлайди, яна бирлари гўёки нон ёпади, яна бирлари дастурхон ёзади. Қисқаси, меҳмон кутаётган хонадон қандай юмушларни бажарса, ана шу ишлар рамзий маънода бажарилади. Уй эгаси образини бажараётган қиз уларнинг камчилигини айтиши, дакки бериши, буйруқ бериши, бажарган ишидан кўнгли тўлмай қайтадан “бажартириши” мумкин.

Гоҳо ўйин чинакам жонли чиқиши учун қизларнинг қай бирлари помидор-бодринг, қай бирлари нон, бирлари дастурхон, ҳатто чойнак-пиёла ҳам келтирадилар. Улар росмана меҳмон кутгандек иш тутадилар.

Хўш, уй эгаси образи қачон алмаштирилади? Қачонки, у “она” сифатида бирор гапни ёки ҳатти-ҳаракатни нотўғри бажарганда онабоши томонидан қайтадан “синов” ўтказилади.

Бу ўйин қизлар томонидан эрталабдан-кечгача ўйналса бўлади. Ўйин шуниси билан аҳамиятлики иштирокчиларнинг ҳар бири худди санъаткорлардек образни ижро этадилар, жаҳлни, меҳрни, фидойиликни бажарган ишлари билан кўрсатадилар. Демак, ўйин қизларда санъаткорлик қобилиятининг ривожланишига ҳисса қўшади.

## Холакам

*Тошкент шаҳридаги Файзиобод маҳалласидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин ҳам воқеабандлиги билан ажралиб туради. Уни фақат дугоналар эмас, опа-сингиллар ҳам ўйнаса бўлади. Опа:

– Кел, холакам-холакам ўйнаймиз, – дейди.

Сингил:

– Хўп бўлади, – деб рози бўлади.



– Қандай ўйнаймиз? – сўрайди опа.

– Ўқитувчи-ўқувчи бўла қолсин, – дейди сингил.

Демак опа ўқитувчи, сингил эса ўқувчи образини бажарадилар. Улар худди синфда бўлгани каби мулоқотга киришадилар.

– Хўш, кеча қандай вазифа берилган эди? – сўрайди опа.

– Ота-оналарни ҳурмат қилиш ҳақида топшириқ берган эдингиз, – дейди сингил.

– Унда доскага чиқинг. Ота-оналарни ҳурмат қилишни гапириб беринг, – топшириқ беради опа.

Сингил худди ўқувчилардек доскага чиқади:

– Устоз, бизнинг уйда ота-оналаримизни ҳурмат қилишни болалигимиздан ўргатишади. Отамиз, онамиз иш буюрса, албатта бажарамиз. Агар кучимиз етмаса, катталардан ёрдам сўраймиз. Ота-онамиз ишдан келганларида олдиларига югуриб чиқиб салом берамиз, қўлларидagini оламиз. Чанқаган бўлсалар дарров совуқ чой ёки шарбат берамиз, – дейди сингил.

– Жуда яхши, баҳонгиз аъло, – дейди “ўқитувчи” опа.

Опа-сингил ана шу тариқа ўйнайдилар. Улар иста-салар мавзунини мутлоқо ўзгартириб, ўйинни давом эттиришлари мумкин. Гоҳида бу ўйинда оилавий муҳит ҳам акс этади. Бу ўйин қизларда зукколик, ҳозиржавобликни тарбиялайди.

## **Она ва бола**

*Тошкент шаҳридаги Шоштепа маҳалласидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин ҳам воқеага асосланади. Катта опа она образини, синглиси эса қизи образини бажарадилар.

– Хўш, “қизим” бу ёққа келинг, – чақиради “она”.

– Лаббай “онажон”, – унинг олдига келади “қизи”.



- Сочларингиз тўзиб қолибдими? – дейди “она”.
- Вой, “ойижон”, сочларимни яхшилаб майдалаб ўриб кўйинг, – дейди “қиз”и.
- “Она” гўёки “қиз”ининг сочларини яхшилаб тараб, ўриб қўяди.
- Раҳмат, “ойижон”, – дейди қиз.
- Вой, “қизим” кўйлагингиз эскириб қоптими? Яқинда ҳайит байрами келади, – дейди “она”.
- “Ойижон”, менга янги кўйлак тикиб беринг, – дейди “қиз”.
- “Она” гўёки қўл машинада кўйлак тикади. Ва “қиз”ига кийдириб қўяди.
- Раҳмат, “ойижон”, – дейди “қиз”.
- Вой, “қизим”, қошларингиздаги ўсма кетиб қопти-ку, – дейди “она”.
- “Ойижон” қошимга чиройли қилиб ўсма кўйиб кўйинг, – дейди қиз.
- Кела қолинг, она “қизим”, – дейди “она”.
- У гўёки “қиз”ининг қошига ўсма кўйгандек ҳаракатлар қилади. Ўйин ана шу тариқа давом этади. Иштирокчилар “она ва бола” ўртасидаги мулоқотга истаган мавзуларини киритишлари мумкин.
- Бу ўйин қизларда ҳозиржавоблик, тез фикрлаш қобилиятини шакллантиради.

## **Совчи кутиш**

*Қашиқадарё вилояти Қамаши тумани  
Бадахшон қишлоғидан ёзиб олинди.*

- Бу ўйин воқеага асосланади. Унда беш-олти нафар қизлар иштирок этади. Улардан бири мезбон аёл, қолганлари совчилар образини бажарадилар.
- Гўёки дарвоза тақиллайди.
- Ким у? – товуш беради “мезбон” аёл.



Ва гўёки дарвозани очади. Қараса беш-олти нафар “аёллар” турибди.

– Ассалому алайкум, келинлар, – деб уларга кучок очади “меzbон”.

– Ваалайкум, ассалом, айланай. Сизнинг боғингизда гул очилибди, шу гулни сўраб келдик, – дейди “совчи”лар.

“Уй эгаси” уларни гўё ичкарига бошлайди. Гўё улар дастурхон атрофида суҳбатлашиб ўтирибдилар.

– Сир бўлмаса, қаерлардан сўраймиз? – дейди “уй эгаси”.

– Биз Шойим чавандознинг опа-сингиллари бўламиз. Акамнинг ўғли олий маълумотли, мактабда дарс беради. Шу боланинг бошини иккита қиламиз, деб ота-онаси ҳалак, – дейди “совчи”лардан бири.

– “Жияним” жуда яхши бола. Спорт билан шуғулланади, кўпқарида улоқ чопади, – дейди “аёл”лардан бири.

– Бундан ташқари мактабда болаларга спортниям ўргатади. Хуллас, ўғлим бор деса дегудай, айланай, – дейди яна бири.

“Меzbон аёл” ҳам қимтиниб гап бошлайди.

– Билмасам, момо-буваси, отаси бор. Мен улардан ўтиб бир нарса деёлмайман. Қани маслаҳатлашиб кўрамиз, – дейди “уй эгаси”.

– Майли, айланай, маслаҳатлашиб кўринг. Лекин йўқ деманг. Қизим тинч, бахтли бўсин десангиз эркакларни кўндилинг, – дейди “совчи” аёллар. – Бўлмаса бизарга овмин айтинг, айланай.

“Меzbон аёл”:

– Сизлардан бўла қолсин, – дейди.

– Илоҳи омин, қадамимиз қутлуғ бўлсин, ёшлар қўша қарисин, тўй бўлсин, шу ховлига қўйлар келсин, – дейди “совчи” аёллар.





Улар шундай деб хайрлашиб чиқадилар.

Бу ўйин қизларни муомала маданиятига тайёрлаши билан аҳамиятлидир.

## **Келин-келин**

*Тошкент шаҳридаги Файзобод маҳалласидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин ҳам воқеага асосланади. Қизлар ўйиндаги мавзуни танлашда ўз оилаларида, бувилари, келинойилари ўртасида бўлиб турадиган мулоқотга асосланадилар. Бу ўйинда бир нечта қизлар иштирок этади. Улардан бири қайнона, қолганлари келинлар, яъни овсинлар образини бажарадилар.

– Келинларим, бугун бозор куни. Ҳамма ўз иши билан банд бўлсин. Хўш, Ферузахон сизнинг нима ишингиз бор? – сўрайди “қайнона”.

– “Ойижон”, кирларим тўпланиб қолган. Шуларни ювиб-чайиб оламан, – дейди “келини”.

– Гулнорахон сиз-чи, болам? – сўрайди “қайнона”.

– “Ойижон”, рухсат берсангиз бирров бориб ота-онамни кўриб келардим. Дадамнинг сал товлари йўқ экан, – дейди “келин”.

– Ҳа, тузук. Унда тезроқ боринг. Ота-она ҳам ғанимат. Қудаларимга салом деб, сўраб қўйинг, – дейди “қайнона”.

– Раҳмат, “ойижон”. Борингизга шукур. Зерикиб ўтирмай, мен билан боринг, “ойижон”, – дейди “келин”.

– Кейинги сафар, “болам”. Сал тобим келишмай турибди, раҳмат “қизим”, – дейди “қайнона”.

– Дилнозахон болам, сиз-чи? – сўрайди “қайнона”.

– Ойи, уйни қоқиб-суқаман. Ҳадеб сўрайверасиз-а, – лабини чўччайтиради иккинчи “келини”.



– Ҳа, болам, ёши катта одам шунақа сўраб туради-да, – сал ранжиган бўлиб гапиради “қайнона”.

– Уф-ф, – дейди “келин”.

– Ойижон, қўйинг, Дилнозахон ўйламай гапириб қўйдилар, – “қайнона”нинг қўнглини олади “катта келин”.

– Майли, болам, қўяверинг, ўзи қайнона бўлганда келини гап қайтарса билади, – дейди “қайнона”. – Машхураҳон, сизнинг нима ишингиз бор?

– Ойижон, неварачаларингизни чўмилтираман, ўғлингизнинг, ўзимнинг, болаларнинг кийимларини дазмоллайман. Агар бирор ишингиз бўлса айтаверинг, – дейди “Машхура” келин.

– Ҳа, йўқ, болам, сиз ишингизни қилаверинг. Менинг майда-чўйда ишимни “кенжа келин” қилади, – дейди “қайнона”.

– Ойижон, ҳозир тезгина кирларни ювиб, дарров овқатга уннаيمان. Бугун нима егингиз келяпти? – сўрайди “кенжа келин”.

– Умрингиздан барака топинг, чарчамасангиз чучвара қила қолинг, – дейди “қайнона”.

Ўйин давомида барча “келин”лар гўё ўз юмушлари билан банд бўлади. Шу орқали ҳар бири ўз феъл-атвори, ҳаётга қарашини ифодалайди. Ўйиннинг қизиқарли жиҳати ҳар бир киз ўз феъл-атворидан келиб чиқиб муомалада бўлади. Гоҳо ошириб юборсалар, бу кулгуга ҳам сабаб бўлади. Бу эса ўйиннинг жонли ва қизиқарли кечишига туртки бўлади.

Ўйин қизларни ҳаётга тайёрлаши, бир-бирларидан муомала маданияти, одоб-ахлоқни ўрганиши билан аҳамиятлидир.



## Ҳамсоя-ҳамсоя

*Қашқадарё вилоятининг Қамаши туманидаги  
Бадахшон қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин ҳам воқеага асосланган. Унда бир нечта қизлар иштирок этадилар. Гўёки кечки пайт. Барча иштирокчилар бирин-бирин бир жойга тўпланишади. Қизлардан бири уйдан келтирган шолчани ерга тўшайди.

– Келинлар, ҳамсоялар, гурунглашиб ўтирамыз, – дейди биринчи қиз.

Улар шолчага жойлашиб ўтириб оладилар.

– Ҳамсоялар, қишлоқда нима гап? – сўрайди бири.

– Эшитдингларми, Шоди буванинг невараси хизматдан келибди. Эртага ош беришар экан, – дейди иккинчи қиз.

– Уйлантирсаям керак? – сўрайди бири.

– Ҳа, боланинг гаплашадигани бор. Зубайда хола-нинг невараси Зархол бор-ку, шу билан гаплашган экан.

– Зубайда хола неварасининг бошига ёнғоқ чақади, – дейди бири.

– Нимага? – сўрайди бири.

– Шоди буванинг уруғида кал бор, – дейди қизлардан бири.

Бу гапдан барча қизлар куладилар.

– Эшитдиларингми, бугун эрталаб Хадича момо неварасининг сочига дук урдирди, – дейди қизлардан бири.

– Ким урибди? – сўрашади.

– Тошманхон эшон...

– Ҳа, ҳаммаям Тошмонхон эшонга ўхшаб ўғилли, қизли, неварали бўлсин, дейди-да, – дейди бири.

– Бизларни ҳамсоя момолар дук урдиргани Лангар отага борармиш. Неварасининг қорин сочи шу ёққа айтилган экан, – дейди бири.



– Нечта момо борармиш?

– Ўнтача момо. Ҳаммаси невараларини кийинтириб, ясангириб ётибди. Кечадан бери патир, қаллама, бўғирсоқ пишириб келинларининг тинкаси куриди, – дейди қизлардан бири.

Шу тариқа қишлоқда, ён-атроф қишлоқларда содир бўлган, бўлаётган янгиликлар ўйинга кўчади. Қизлар янгиликларни бир-бирларига “катта аёл” ёки “момо” тилидан етказадилар. Бу эса кулгуларга сабаб бўлади.

Бу ўйин қизларда содир бўлаётган воқеаларга муносабатни шакллантиради ва уларни ана шу воқеаларнинг ўйиндаги иштирокчисига айлантиради.

## **Бола боқар**

*Қашқадарё вилояти Қамашу туманидаги  
Бадахшон қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйинда бир нечта қизлар иштирок этадилар. Ҳар бир қизнинг ўз қақир-кукурини солиб юрадиган тугунчаси бор. Ана шу тугунча ичида ғўзапоя, гугурт чўпи, турли латта-путталардан ясалган кўғирчоқлар солинган. Рўмоллар ёзилиб, ҳар бир қиз ўз рамзий “уйи”ни жиҳозлайди. Гугурт қутисини сандиқча ўрнида қўйиб, унинг устига кўғирчоқнинг жажжи “кўрпа-кўрпача”ларини йиғиб қўяди. Гўёки кўрпача тўшаб унинг устига кўғирчоғини, яъни “бола”ни ётқизади.

Ҳар бир қиз ўз уйида онасидан эшитган гапларни айтиб кўғирчоғини эркалайди.

– Асал қизим, ширин қизим, – эркалайди бири.

*Оқ бугдойнинг дони,*

*Бадахшоннинг нони.*

*Ҳамма ёмон кўрсаям,*

*Энасининг жони,*

деб иккинчи қиз ўз кўғирчоғини эркалайди.



– Менинг ўғлим ҳаммадан яхши. Ҳали бувасига ўхшаган бир кўпқаричи бўлсин, тоғасига ўхшаб бир курашчи бўлсин, – дейди яна бири.

– Ҳа, болам, маззанг йўқми? Нимага йўталиб қолдинг? Ке, орқангга мой суртиб қўяман, – дейди яна бири.

– Энажон, кеча Даминкўлда чўмилувдим, томоғим оғриб турибди, – деб қўғирчоқ тилидан ҳам гапириб қўяди.

Иштирокчи қиз қўғирчоғини қўлига олиб унинг елкаларини силайди.

– Ҳа, сенгинани нима қилсам бўлади, нимага мактабга бормадинг? – дейди бошқа қиз ўз қўғирчоғига.

– Кеча футбол ўйнаб оёғимни майиб қилибман, – дейди қўғирчоғи тилидан. – Эртага бораман, эна, уришманг.

*Бир ёри бор Қўқонда,  
Панжарали дўқонда.  
Ҳали келса кўрасиз,  
Кула-кула ўласиз,*

деб қўғирчоғини эркалайди яна бири.

– Вой, ёри масхарабозми? – унинг гапига қўшилади қизлардан бири.

– Ҳа, энди энам айтадиган қўшиқ-да. Мен қаердан билай? – дейди шеър айтган қиз.

Ана шу тарика ўйинда она ва бола ўртасидаги мулоқотлар бўлади. Бу ўйинни кузатсангиз ҳар бир қизнинг уйидаги ижтимоий муҳит, оила аъзоларининг бир-бирига муносабати, бир-бирини асраши, яхши кўриши, ёки аксинча жиҳатлар ҳам кўзга ташланади.

Ўйин қизларда синчковлик, атрофдаги одамлар ҳаётини кузатишни ўргатади. Бу эса ўз-ўзидан қизларни ҳаётдаги муносабатларга ўргатади.



## Каштачи

*Наманган вилояти Поп тумани Уйғур қишлоғидан  
ёзиб олинди.*

Ўйин воқеага асосланади. Унда бир нечта қизлар иштирок этадилар. Улардан бири “каштачи”, қолганлари “харидор”лар.

– Ассалому алайкум, Замира опа, – чувиллашади қизлар.

– Ваалайкум ассалом, келинлар қизлар, – дейди “каштачи”.

– Кашталарингизни кўргани келдик, – дейишади қизлар.

– Жуда яхши қилибсизлар. Мана кўринлар. Мана буниси ўн олти оймомоли. Уйнинг деворини тўлик қоплайди. Қаранлар, ипаги ҳам тоза, – гўё каштасини мақтайди “каштачи”.

– Чиройли экан, – дейишади қизлар.

– Лекин бу жуда катта. Менга сал кичикроғи керак эди, – дейди қизлардан бири.

– Менимча ўзларингиз ҳам кашта тикишни ўргансангиз яхши бўларди, – дейди “каштачи”.

– Вой, яхши бўларди, ўргатасизми? – чувиллашади қизлар.

– Албатта. Хунарни ўргатиш савоб-ку, – дейди “каштачи”.

У шундай деб қизларга гўё ипакни ювиш, уни қайнатиш, рангга бўяшни ўргатади. Сўнг гўё ипакни қандай қилиб ортиқча қипиқлардан тозалашни ўргатади. Қизлар эса бундан суюнадилар.

– Кашта тикиш учун аввал гулсиз газмолга шакллари чизиб олинади. Сўнг қайси шаклга қандай ранг беришни ёзиб чиқилади. Косагулларни аниқ тасаввур қилиш керак. Айрим ранглар уни хира қилиб қўяди.



Шунинг учун етти ўйлаб бир кесиб ёзиш керак, - дейди “каштачи”.

Албатта, ўйинда қизлар кашта тикмайдилар. Лекин оиласида бувиси, ойиси кашта тикадиган қизлардан турли маълумотлар оладилар. Ана шу тариқа кашта тикиш ҳақида ўзларича тасаввурга эга бўладилар. Бу ўйин қизларнинг маълум маънода кашта ҳақидаги тасаввурлари бойишига хизмат қилади.

## ***Кўрпа тикар***

*Кўқон шаҳар Данғара туманидан ёзиб олинди.*

Бу ўйин ҳам воқеага асосланади. Унда бир нечта қизлар иштирок этадилар. Унда гапга уста, сўзамол қиз ўртабошилиқ қилади. У гўё она образини бажаради.

– Аммажонлари, холажонлари кейинги ойга тўй белгиланди. Бугун кўрпа тикишни бошлаймиз. Мана газмол, мана игна-ип, мана машина, – дейди она образидаги қиз.

– Аввал бахмал кўрпаларни тикамиз, – дейди қизлардан бири.

Улар гўё бахмал кўрпа тикаётгандек сўзлашадилар.

– Зўр бахмал экан, – дейди бири.

– Қалинлигини қаранг, – дейди иккинчиси.

– Ялтирашини қаранг, – дейди учинчиси.

– Тахмонда жуда чиройли кўринади, – дейди учинчиси.

Қизлар шу тариқа гўё бахмал кўрпани тикиб тамомлайдилар.

– Энди атлас кўрпаларни тикамиз, – дейди онабоши.

Қизлар гўё ростдан ҳам атлас кўрпа тикаётгандек сўзлашадилар.

– Авра билан астарни маҳкам бирлаштиринг. Бўл-маса сирғалиб кетади, – дейди иккинчи қиз.



– Ипни атлас рангига мосини танланг, – дейди учинчи қиз.

Хуллас, ана шу тариқа тўйлардан олдин ўтказиладиган “Кўрпа тикиш” маросими ўйинга кўчади. Қизлар ўз уйларида бу маросимда бувиси, онаси, аммаси, холаси қандай гапирса, худди шундай ўзаро муомалада бўладилар.

Бу ўйиннинг аҳамиятли томони қизларда кузатувчанлик, тез илғаб олишни шакллантиради. Қолаверса, турли матоларнинг бир-биридан фарқи, ўзига хос жиҳатлари ҳақида суҳбатлашадилар.

## ***Нина ва ип***

*Тошкент шаҳри Файзиобод маҳалласидан ёзиб олинди.*

Ўйин ҳаракатга асосланган. Шу билан бирга ўйинда образлар ҳам мавжуд.

Ўйинда ўнтача қиз иштирок этади. Уни ўйинбоши қиз бошқариб боради. Иштирокчилар орасида иккита қиз нина ва ип образида иштирок этади. Етти нафари бир-бирларининг қўлларидан тутганча занжир бўлиб турадилар. Нина образидаги қиз билан ип образидаги қиз бир-бирининг қўлини тутганча қизлар ҳосил қилган “занжир”нинг тагидан ўтиб олиши керак. Мабодо рамзий занжир тагидан “нина” ўтолсаю, “ип” ўтолмай қолса у ўйиндан чиқади. Ўйин ана шу тариқа давом этади.

У қизларда чаққонлик хусусиятини шакллантиради.

## ***Момом бозордан келди***

*Қарши туманидаги Чорагил қишлоғидан ёзиб олинди.*

Ўйинда тўрт-беш нафар қиз ва “мома” иштирок этади. Улар турли хил лахтаклардан бир нечта, айтайлик ўттизтача юмшоқ коптокчалар ясайдилар. Бунинг





учун латта-путта қийқимларидан унумли фойдаланадилар. Коптокчалар тайёр бўлгач “момо” уларни ёйиб ташлайди. Гап шундаки, “момо”нинг чўнтакларида ёнғоқ, туршак, майиз бор. Неваралар эса ана шу нарсаларга эришмоқчи. Аммо “момо” уларга турли шартлар айтиб бажаришга ундайди. Ким бу шартларни уддаласа ширинликлар уники. Ва қизларга шеърый йўл билан шарт айтади:

*Қани қизим, Салима,  
Чаққон-чаққон сакраб ўт.  
Бирор бир коптокчани,  
Икки оёгингда тут.*

Қизлардан бири турган жойидан сакраб коптокчалар ёйилган жойга келади. Ва икки оёғи орасига битта коптокни илиб олиб, уни туширмасдан белгиланган манзилга етказди. Момо:

*Гулим, гулим Ойгулим  
Ўзинг ҳаммадан сўлим.  
Эгилганча ишлагин,  
Коптокчани тишлагин.*

Қиз икки оёқда сакраб келиб эгилганча коптоклардан бирини тишлайди ва қолган коптокларни босиб олмасликка ҳаракат қилиб, эмаклаб манзилга етади.

Момо:

*Тилло қизим Гулмирам,  
Ақллисан сен бирам.  
Бир оёқда оралаб,  
Гуллар тергин саралаб,*

дейди.

Навбатдаги қиз бир оёқда сакраб, қўллари билан коптокчаларни тера бошлайди. Бунда қиз эгилиши мумкин, аммо ўтириб коптокларни олиши мумкин эмас.

Ўйин ана шу тарзда давом этади. “Момо” бу ерда ҳар бир қизининг исмига, феъл-атвориға қараб шеър



тўқиши, унинг кўнглини кўтариши, шиддатли ишларга рағбатлантириши мумкин. Ҳатто у невараларини Тўмарис, Барчиной қизим деб шеърга киритиши мумкин.

“Момом бозордан келди” ўйини қизларга қийин вазиятлардан чиқиш, турли жисмоний ҳаракатларни қийналмай бажариб, соғлиқларини тиклашга ёрдам беради. Агар қизлар “момо”нинг топшириғини бажаришни уддалай олмасалар қайтадан уриниб кўрадилар. Бу ўйин оналарнинг ижодкорлигини ҳам оширади. Қолаверса, қизларнинг оналари билан биргаликда коп-токчалар тайёрлаши уларнинг эпли, хунарли бўлишларига замин яратади.

“Момом бозордан келди” ўйинини бемалол ҳовли сатҳида ўйнаса бўлади.

## ***Рўмолча ташлаш***

*Самарқанд вилояти Ургут туманидаги  
Сойғус қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда етти-саккиз нафар қизлар иштирок этадилар. Уни онабоши қиз бошқариб боради. У:

*Алакам акки,  
Кистангда пакки  
Рўмолча ташладим  
Бермагин дакки,*

деб шеър айтиб қизларни санай бошлайди. Қайси қизга “дакки” сўзи тўғри келса, у бир чеккага чиқиб туради. Ниҳоят охирида қолган иккита қиздан қайси бирига “дакки” сўзи тўғри келса, у четга чиқади, қолган қиз эса ўртага тушади.

Қолган қизлар доира шаклида ўтириб, қўллари билан кўзларини юмиб оладилар. Ўртадаги қиз эса дугоналарининг орқа тарафидан айлана бошлайди. Ва рўмолчани исталган бир қизнинг орқасига ташлаб:



*Рўмолча ташланди,  
Энди ўйин бошланди,*

деганча қочади. Барча қизлар орқаларига ўгирилиб қарайдилар. Қайси қизнинг орқасида рўмолча турган бўлса у қочаётган қизни қувлаб кетади. Бошқа қизлар ҳар иккаласини – бирини тезроқ қочишга, бирини тезроқ тутиб олишга ундовчи сўзлар билан олқишлайдилар. Агар қочаётган қиз яна югуриб даврага қўшилиб олса, қувлаган қиз бирор бир шартни бажаргач ўйинни бошқатдан давом эттиради. Мабодо уни тутиб олса, тутилган қиз аввал шартни бажариб сўнг рўмолча ташлашни давом эттиради.

Шартларни қизларнинг ўзлари танлайдилар. Истасалар вазифани эпложмаган қизга шеър, қўшиқ айтиш, рақсга тушишни топширадилар. Бу эса қизларда ҳаракатчанликни ошириб, уларнинг адабиёт, санъатга бўлган қизиқишини оширади.

## **Ҳаммом пиши**

*Қамаши туманидаги Бадахшон қишлоғидан ёзиб  
олинди.*

Бу ўйин қизлар, шунингдек ўғил болалар томонидан ҳам ўйналади. Аввало қизлар тупроқ уюмига сув қўшиб, лой қорадилар. Лой яхши пишиши учун хамирдек муштлайдилар. Лой силлик бўлиб етилгач ўйин учун тайёр бўлади. Ўйинни онабоши бошқариб боради.

– Энди хамирдан зувала тайёрлаймиз, – деб буйруқ беради у.

Барча қизлар ўз зувалаларини тайёрлаб оладилар.

– Ҳозир шеър айтаман, пиш сўзи тўғри келган қиз чеккага чиқаверади, – дейди онабоши.

У мана бундай тартибда шеър айтади:

*Томга чиқдим тарози қурсин,  
Манави қизнинг арози қурсин.*



*Қизил кўйлак томдан туш,  
Зувалангдан ҳаммом пиш.*

Демак, шеър айтиш давомида “пиш” сўзи кимга тўғри келса, у бир чеккага чиқа бошлайди. Охирида қолган иккита қизлардан қай бирига “пиш” сўзи тўғри келса у чеккага чиқади, қолган қиз эса ўйинни бошлайди.

Қиз ҳам ўйинни мана бундай шеър билан бошлайди:

*Қизил қиз томдан тушибди,  
Хамирим, хамир пишибди,*

дейди-да кўлидаги зувалачани бор кучи билан ерга уради. У пақиллаб гумбаз шаклида тушиши ва бош томонидан лой сачраб, оғзи очилиши керак. Агар шундай бўлмаса бу қиз иштирокчиларнинг турли шартларини бажаради. Шартлар адабиёт, санъат билан боғлиқ бўлиши ва қизларнинг хоҳишига кўра уй-рўзғор ишлари бўлиши ҳам мумкин. Бошқа қизлар ҳам навбати билан ўйинда иштирок этадилар.

“Ҳаммом пиш” ўйини аслида кулоллар ҳаёти билан боғлиқдир. У иштирокчиларнинг қўллари укувли бўлишига хизмат қилади. Шу билан бирга меҳнатнинг маҳсули борлигини ҳам ёшларга эслатиб туради.

## **Ошқовоқ узди**

*Наманган вилояти Янгикўрғон туманидаги Исковот  
қишлоғидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда беш-олти нафар қиз иштирок этади. Улардан бири рўмолини ҳовлида ўсиб ётган ёввойи супурги танасига боғлайди. Қолган қизлар паравоз шаклида бир-бирларининг белларидан кучиб ўтириб олади.

Улар ўйинга тайёр бўлгач ўйинбоши қиз гўёки эшик тақиллатади:

– Так, так, так.



– Ким у? – сўрайди “паравоз”нинг бошидаги қиз.  
– Бу мен, қўшнингизман.  
– Нимага келдингиз?  
– Ошқовоқ пишдимиз?  
– Йўқ, эндигина пиёладай бўлди, хали узмайсиз, – дейди.

“Ошқовоқ” образидаги қизлар ўзаро сўзлашиб турадилар. Ўйинбоши яна эшик тақиллатгандек овоз чиқаради.

– Хали ошқовоқ пишмади, энди косачадай бўлди, – дейди рўмолини боғлаган қиз.

Қизлар яна сўзлашиб турадилар. Ниҳоят учинчи марта эшик “тақиллайди”.

– Ошқовоқ пишди, қозондай бўлди, – дейди сафнинг бошидаги қиз.

Ошқовоқнинг “харидори” хурсанд бўлиб кетади:

– Жуда соз, унда узишни мана бунисидан бошлаймиз, – дейиши билан қизлар бир-бирларининг белларидан маҳкамроқ кучоқлаб оладилар.

Ошқовоқнинг “харидори” сафнинг орқасида турган қизнинг белидан кучоқлаб сафдан ажратишга ҳаракат қилади. Қиз жон-жаҳди билан дугоналарининг белидан маҳкамроқ ушлайди. Агар қизлар кучли бўлсалар “харидор” ошқовоқни узишга қийналади, мабодо жисмонан соғлом бўлмаса шартта узиб олади. Ана шу тахлит барча “ошқовоқ”лар узиб олинади.

Бу ўйин куз мавсумида, пишиқчилик пайтида ўйналади. У қизларни жисмонан ҳаётга тайёрлаши билан аҳамиятлидир. Қолаверса, “харидор” ва “ошқовоқ” образини бажарган барча қизлар ҳам ўз вазифаларини артистона маҳорат билан уддалайдилар. Демак, у қизларда санъатга бўлган меҳрни ҳам уйғотади.



## Мен сенда кўряпман

Тошкент шаҳар Хадра маҳалласидан ёзиб олинди.

Ўйинда беш-олти нафар қизлар иштирок этади. Аввало ўртабошини белгилаб олишади. Бунинг учун гоҳо топишмоқ айтадилар. Жавобини топган қиз ўртабоши бўлади. Мана ўртабоши тайинланди. Энди қизлар қатор бўлиб ўтирадилар. Ўртабоши эса қаторнинг бошида ўтирган қизнинг олдига келиб:

– Ман санда кўрвомман. З. ҳарфи. Ўнгача санайман, – дейди.

Ўтирган қиз тез ўйлай бошлайди. Ўртабоши эса бармоқлари билан ўнгача санаб туради. Жавобга бошқаларнинг қўшилиши мумкин эмас. Агар кимдир жавобга ёрдам берса, ўйиндан чиқарилади. Ўтирган қиз тезлик билан жавоб айтиши керак:

– Зирак.

Ўртабоши унинг жавобини тўғри деб қабул қилади. Энди у иккинчи қизга рўпара бўлади:

– Ман санда кўрвомман. Т. ҳарфи. Ўнгача санайман, – дейди.

Ўтирган қиз жавоб айтишга қийналяпти. Ўртабоши эса ўнгача санайверади.

– Тополмадим, – дейди.

– Тугма, – дейди ўртабоши.

Ана шунда ўртабоши жавоб тополмаган қизнинг бир пой оёқ кийимини олиб чеккага қўяди. Ана шу тариқа жавоб тополмаган қизларнинг бир пойдан оёқ кийими чеккага текис қилиб қўйилаверади. Фақат бир пой оёқ кийимларнинг қандай тартибда терилганини иштирокчи қизлар кўрмайди. Мана ўтирган қизларнинг ҳаммасининг бир пойдан оёқ кийими растага тергандек тахланди. Энди ўртабоши чеккага тахланган оёқ кийимларни санайди. Ва қизлардан сўрайди:



- Рухсора, сизга нечанчи рақам?
- Биринчи, – дейди Рухсора.

Ўртабоши Рухсорага терилган оёқ кийимларнинг биринчида турганини келтириб беради. Шубҳасиз, бу оёқ кийим бошқа қизники. У оёқ кийимнинг бир пойини кийиб олади. Қизлар ўртасида кулги бошланади. Ўртабоши барча қизларга айтган рақам бўйича оёқ кийимни олиб келади. Гоҳо айрим қизларга ўзининг иккинчи пойи тушиб қолади. Ана шундай ҳолда унинг айтган шартларини барча қизлар бажаради.

### **Бўзаними, кўзани?**

*Тошкент шаҳар Сирғали тумани Шош маҳалласидан  
ёзиб олинди.*

Ўйинда ўн икки нафар қизлар иштирок этади. Ўйинни иккита сўзамол, гапга чечан қиз бошқариб боради. Ўртабоши қизлар ўзларига исталган гул ёки мевали дарахтлар номи билан исм танлайдилар.

Масалан бири:

- Менинг исмим райҳон, – дейди.

Иккинчиси эса:

- Менинг исмим чучмомо, – дейди иккинчиси.

Аммо уларнинг бу келишувини бошқа иштирокчилар билмайдилар. Шундан сўнг ҳар икки дугонабоши қизларни ёнларига чақирадилар:

– Қизлар, ҳозир икки жамоага бўлинамиз. Буни қандай амалга оширамиз. Сизлар иккитадан бўлиб навбати билан бизнинг олдимизга келасизлар, – дейди улар.

Барча иштирокчи қизлар иккитадан бўлиб дугонабошиларнинг олдига кела бошлайди.

– Ўйинда иккита жамоа тузилди. Бирининг оти “Райҳон”, иккинчисиники “Чучмомо”. Ўйинда қай бир



жамоада иштирок этишни хоҳлайсиз? – сўрайди дугонабошилар қизлардан.

Қизлар турган гапки бири у жамоани, иккинчиси бу жамоани танлайди. Шу тариқа барча қизлар икки жамоага бўлиниб оладилар. Дугонабошилар эса икки жамоанинг ўртасига рўмол ташлайдилар. Шунда барча иштирокчи қизлар бир-бирларига рўпара бўлиб турадилар.

Ўртабошилар жўрлигида иштирокчилар кўшиқ айтадилар:

*Рўмолим бор сўзани,  
Аканг ичмас бўзани.  
Аканг ичса бўзани,  
Синдиради кўзани.*

Кўшиқ матнидаги сўнги сўз айтилиши билан барча қизлар ҳайкалдек қотиб қоладилар. “Райҳон” ва “Чучмомо” жамоасининг сардорлари рақиб томон иштирокчиларининг ҳар бир ҳаракатини диққат билан кузатади. Қайси жамоа иштирокчиси кулса, қимирласа нариги жамоа сардори уларга шарт айтади. Шарт бўйича қизлар кўшиқ куйлайдилар, рақсга тушадилар, топишмоққа жавоб айтадилар. Қизларнинг қайфиятига қараб жисмоний шартлар ҳам айтилади. Ўйин давомида қизлар завқланадилар, бир-бирлари билан ахил-иноқ бўладилар.

Қолаверса, ўйин қизларни сабр-тоқатли бўлишга ҳам ўргатади.

## **Хола-холакам**

*Тошкент шаҳар Хадра маҳалласидан ёзиб олинди.*

Бу ўйинда беш-олти нафар қизлар иштирок этади. Уни ўртабоши бошқариб боради. Унинг танлови билан иштирокчилар буви, она, амма, хола образларини





ўйнайдилар. Ўйин воқеабанд бўлиб айтилган шахсларнинг феъл-атвори, ўзига хослиги акс эттирилади.

Ўйин бошланишидан олдин дугонабоши:

– Қизлар, келинлар бирорта мавзуни танлаб оламиз, – дейди.

Улар кўплашиб “совчи келган кун” мавзусини белгилашади. Иштирокчилардан бири совчи образини бажаради. У гўёки қиз яшайдиган уйнинг эшиги олдини супуради. “Дарвоза олди” тоза бўлиб қолганини кўрган “қизнинг онаси”:

– Ассалому алайкум, эрталабдан нима қияпсиз?– деб сўрайди.

“Совчи аёл”:

– Айланай, эшигингизга қулчиликка келдик, – дейди.

“Қизнинг онаси” “совчи аёл”ни ичкарига таклиф этади.

– Келинг айланай, қани чойдан ичинг, дастурхонга қаранг, – деб мулозамат қилади “қизнинг онаси”.

Шундан сўнг ўйиндаги буви, амма, хола образларидаги қизлар ҳам совчи аёл билан гўёки мулоқотга киришадилар. “Бўлажак куёв”нинг нима иш билан бандлиги, ўқиган ўқимаганлиги, уй-жойининг ахволи, нимани яхши кўриши, нимани ёмон кўриши каби икирчикирларни сўрайди. “Совчи аёл” ҳам эринмай жавоб беради. Ўйин ана шу тариқа узоқ давом этади.

Ўйинни кузатган киши қизларнинг санъаткорона маҳорат билан ёндашаётганларини, ҳар бир иштирокчи ўз образини қойилмақом қилиб ижро этаётганини кўриб туради. Демак, ўйин қизларда ҳаётда ўзини тутиш, муомала маданиятидан сабоқ беради.



## Мўлжал-мўлжал

Қарши шаҳар Ҳарамжўй қишлоғидан ёзиб олинди.

Бу ўйин жамоавий бўлиб, унда тўққиз нафар қизлар иштирок этади. Ўйинни танланган онабоши бошқариб боради. У қўлидаги таёқ билан ерга чизиқ чизади. Чизиқ устидан уч қадам ўлчаб катталиги бир хил иккита айлана чизади. Шундан сўнг қизларни икки жамоага бўлиш учун мана бундай шеър айтади:

*Осмондаги ой,  
Абдукаримбой,  
– Нима қиляпсиз?  
– Олма еяпман.  
– Олмадан беринг.  
– Берироқ келинг.  
– Шундай узатинг,  
– Ўзизди тузатинг...*

Шеърнинг охирги сўзи қайси қизга тўғри келса, ўнг томондаги айланага киради. Шеър иккинчи марта айтилганда “тузатинг” сўзи қайси қизга тўғри келса, у чап томондаги айланага киради. Ана шу тариқа навбати билан саккизта қиз ҳам икки айланадан жой олади. Демак, қизлар иккита гуруҳга бўлинди. Уларнинг номини шартли равишда “Олча” ва “Олма” гуруҳи деб аташ мумкин.

– Ана энди, тош отишни бошлаймиз. Аввал “Олча” гуруҳидагилар отади, – дейди онабоши.

“Олча” гуруҳининг қизлари чизиқ устида турганча белгиланган ўз айланаси томон навбати билан тош отади. Барча жамоа аъзолари тош отиб бўлгач, онабоши доира ичига тушган тошларни санайди.

– Энди навбат “Олма” гуруҳига, – эълон қилади онабоши.



Бу гуруҳ ҳам навбати билан ўз доирасига тош отади. Барча қизлар отган тошларни онабоши санайди. Қайси гуруҳ қизлари айланага кўп тош туширган бўлса ўша жамоа ғолибдир. Онабоши ва гуруҳбошиларнинг келишувига биноан мағлуб жамоага шартлар айтилади. Шартлар шеър, топишмоқ, кўшиқ айтиш, рақсга тушишдан бўлиши мумкин.

Бу ўйин орқали қизлар мўлжални тўғри олишни ўрганади, шу билан бирга адабиёт, санъатдан хабардор бўладилар.

## **Йигирма-чилдирма**

*Тошкент шаҳридаги Тирсақобод маҳалласидан ёзиб олинди.*

Ўйинда ўн уч нафар қиз иштирок этади. Улар тенг икки жамоага бўлинадилар. Кўп ҳолларда сардорлар ўзлари истаган қизларни жамоасига қўшиб оладилар. Демак, ҳар бир жамоада бештадан аъзо ва уларнинг ўз сардори бўлади. Улар ўз жамоаларига ном кўйиб оладилар. Ўйинни онабоши бошқариб боради. Аввало узоқлиги ўн метр чамалик ҳудуд белгиланади. Ҳудуднинг ҳар икки томонига бирор-бир восита кўйилади ёки чизик чизилади. Ҳудуднинг ўртасига доира шаклида айлана чизилади. Ҳар бир жамоа ўзи учун энибўйи ўнга ўн қилиб кесилган қалин картон қоғоздан йигирма донасини тайёрлаб олади. Картонларга бир сонидан йигирма сонигача қалин қилиб ёзиб чиқилади. Шундан сўнг онабоши қиз ҳар икки жамоанинг сардорини олдига чақиради:

– Мана бирингиз “Лола”, бирингиз “Атиргул” жамоасининг сардорисиз. Кафтимга тош бекитганман. Ким тошни топса ўйинни ана шу жамоа бошлайди. Нариги жамоа ўз вакилини ўртага туширади. Келишдикми? – деб сўрайди.



Сардорларга бу гап маъкул келса:

– Келишдик, – дейдилар.

Мабодо қайси сардорга бу усул маъкул келмаса, ўз таклифини айтади. Гоҳо сардорлар “Топишмоқ айтинг” ёки “Тез айтишдан беллашайлик” қабилида таклифлар ҳам айтиши мумкин. Демак, қайси жамоа сардори зийрак, ақлли, топқир бўлса ўйинни бошлайди. Айтайлик, “Лола” жамоасининг сардори ғолиб чиқди. Бу жамоа аъзолари бўлган қизлар белгиланган ҳудуднинг икки чеккасига жойлашадилар. “Атиргул” жамоаси вакили эса ҳудуднинг ўртасига тушади. У жамоаси билан тайёрлаган картон қоғозлардаги рақамларни очик ҳолда кўрсатиб, тартиби билан айлана ичига теради. Шундан сўнг онабоши:

– Қани “Лола”чилар бошладик, – дейди.

Коптокни қўлида ушлаб олган “Лола”чилар ҳудуднинг икки чеккасида турганча ўртадаги “Атиргул”чи қизни копток билан мўлжалга оладилар. Қиз эса коптокка чап бериб айлана ичидаги картон қоғозларни тартиби билан тескари ўгира бошлайди. Биринчи бўлиб “1”, кейин “2”, сўнгра “3”, хуллас йигирмагача бўлган сонларни тартиб билан ўгириб улгуриши керак. Гоҳо ўртадаги қиз коптокни тутиб олиб, узоқликка отиб юборади. Чунки “Лола”чилар узоқлашган коптокни олиб келгунча, ўртадаги қиз картон қоғозларни тескари ўгириб улгуради. Агар копток ўртадаги қизга тегса, унинг ўрнига жамоадоши тушади. Шарт шуки, айлана ичидаги сон ёзилган барча картонлар жамоа аъзоларининг ҳаммаси ўртага тушгунча тескари ўгириб улгурилиши керак. Фақат ўйиннинг вақтини сунъий чўзиш мумкин эмас. Ўз вақтида вазифани бажариб улгурган жамоа қизлари бараварига:

– Йигирма-чилдирма, – деб кичкирадилар.



Агар улгурилмаса, баҳо камайтиради ва нариги жамоа ўртага тушади. Ўйин ана шу тариқа давом этади. У қизларни чаккон, тезкор ва тартибли ҳаракат қилишга ўргатади.

## **Черта**

*Тошкент шаҳридаги Тирсақобод маҳалласидан ёзиб олинди.*

Ўйинда беш нафар қиз иштирок этади. Уни онабоши бошқариб боради. Қизларнинг барчаси иштирокида ўнта катакдан иборат чизма чизилади. Биринчи ва иккинчи катак устма-уст, учинчи ва тўртинчи катак ёнма-ён, бешинчи катак боғловчи, олтинчи ва еттинчи катак ёнма-ён, саккизинчи катак боғловчи, тўққизинчи ва ўнинчи катак ёнма-ён чизилади. Энди онабоши бошчилигида ўйинни бошлаш тартиби белгилаб олинади.

– Қизлар ҳозир мен топишмоқ айтаман. Ким уни топса ўйинни биринчи бошлайди. “Қоровой отдан тушди, болалари югуришди”, – дейди онабоши.

Қизлар бир дам ўйланиб қолишади. Айтайлик, Зухра:

– Мен топдим. Бу идиш-товоқлар, – дейди.

– Тўғри. Демак, Зухра ўйинни биринчи бўлиб бошлайди. Энди айтадиган топишмоғимни топган қиз иккинчи бўлиб ўйнайди. “Қозик устида қор турмас”, – дейди онабоши.

Айтайлик, бу топишмоқнинг жавобини Гавҳар топди.

– Гавҳар иккинчи бўлиб ўйинни давом эттиради, – дейди онабоши. – Энди айтадиган топишмоғимни ким топса, учинчи бўлиб ўйнайди, тополмаган одам тўртинчи бўлиб ўйнайди, – дейди онабоши.

Айтилган топишмоқни Гулмира топди. Демак, у учинчи бўлиб ўйнайди, тополмаган қиз охириги бўлади.



Ўйинда шарт шуки, иштирокчи қиз биринчи ва иккинчи катакка кетма-кет бир оёқда, учинчи ва тўртинчи катакка икки оёқда, бешинчи катакка бир оёқда, олтинчи ва еттинчи катакка икки оёқда, саккизинчи катакка бир оёқда, тўккизинчи ва ўнинчи катакка икки оёқда тўхтамай сакраши ва ўша тезлик билан ўгирилиб юқоридаги тартиб билан биринчи катаккача сакраб келиши керак. Агар у сакраш давомида бирорта чизикни босса, оёғи чизикдан ташқарига чиқса, мувозанатини йўқотиб қўйса ўйиндан четлаштирилади.

Ўйин қизларни чаққонлик, тезкорлик, ўз мувозанатини сақлашга ўргатиши билан аҳамиятлидир.



## Теран илдизлар

Халқнинг ўзлигини англашда асрлар давомида синов ва тажрибадан ўтган кадриятлари, боболардан қолган ўлмас мерос ҳамда авлоддан-авлодга, отадан-ўғилга, оғиздан-оғизга ўтиб келаётган фольклор асарлари пойдевор вазифасини ўтайди. Шу боис ўзбек халқининг минг йилликлар билан бўйлашадиган теран илдизлари, озиқланган бебаҳо кадриятларининг борлиги, айниқса, улар ичида халқ ўйинлари сингари тенгсиз бойликнинг мавжудлиги миллат идентиклигининг ўк томири, битмас-туганмас ноёб манбаидир.

Бу ноёб миллий ўйинлар каттаю кичикка олам ва одамга хурмат моҳиятини англаш, юртга садоқат, элсеварлик туйғуларини шакллантириш, табиатни севиш, уюшиб жамоа бўлиш, қийинчиликларни биргаликда енгиб ўтиш, ҳозиржавоблик кўникмаларини ўстириш, тезкор қарор қабул қилиш, жамоадошларга елкадош бўлиш, инсоннинг тани соғлиги, ҳаракатчанлигини таъминлаш имкониятини беради.

Миллатнинг ўзлиги билан боғлиқ ана шундай ўйинларимизга кейинги пайтларда эътибор бир оз пасайди. Жондан азиз фарзандларимиз ҳам кўпроқ ҳаракат талаб этмайдиган электрон ўйинларга берилиб кетди. Бу ҳолатни юзага келишида болалар уйинларига бағишланган содда ва ўғил-қизларимиз тушунадиган тилда баён этилган адабиётларнинг йўқлиги ва ОАВларда халқ ўйинларини тарғиботи сусайганлиги ҳам сабаб бўлмоқда.

Шу жиҳатдан, элшунос-фольклоршунос журналист Гулжаҳон Мардонованинг “Ўзбек миллий ўйинлари” китоби муҳим аҳамият касб этади. Муаллиф қатор йиллар давомида юртимизнинг водийю воҳаси, туману кентлари, кишлоқу овулларини кезиб, унутилиб кетаётган миллий ўйинларимизни ниҳоятда дақиқлик билан йиғиб чиқди.



Китобдан воситали, ҳаракатли, касб-ҳунарга оид, бошқотирма, воқеабанд, мавсумий 118 та – 67 та ўғил, 51 та қиз болаларга хос ўйин жой олган.

Китобнинг муҳим жиҳатларидан бири унда миллий ўйинларимиз орасида йилнинг барча фаслларига мос ўйинлар ҳамда ҳар бир мавсумга хос ўйинлар ҳам келтирилганида ҳам намоён бўлади. Чунончи, баҳор фаслига тегишли ўйинлар кенг ўтлоқлар, сой бўйлари, қирларда ўйналган. Чунки баҳор ўйинларининг шавқи кўклам руҳияти билан ҳамоҳанг бўлади. Бу пайтда болалар кайфиятининг ўзи ҳам кенг далаларни хоҳлайди. Ўйинлар учун танланадиган либосларда ҳам табиат гўзаллиги акс этади.

Китобдан ўрин олган халқ ўйинларининг мазмун-мундарижаси, тартиби, уларнинг ўз олдига қўйган мақсадидан халқнинг тарихи, ҳаётга қарашлари, жамият ҳаётидаги иштироқи, руҳиятини билиб олиш мумкин бўлади. Чунки ўйинлар давомида иштирокчининг қандай қарорга келиши, нимани танлаши, нимани инкор этиши орқали унинг маданияти, маънавий олами, тарбияси, руҳияти, ички кечинмалари ҳам намоён бўлади.

Китобнинг бу сингари ютуқли жиҳатлари ниҳоятда кўп. Китоб мундарижасига қараб ҳам унда ниҳоятда катта материал тўпланганлигини кўриш мумкин. Юқоридагиларни ҳисобга олиб, Гулжаҳон Мардонованинг “Ўзбек миллий ўйинлари” китобини ўқиш ва уқишга тавсия этаман.

***Қудратулла Омонов,  
филология фанлари доктори, профессор***





## **Наишр этилган асарлари**

1. *Нур тўла уй (1992 й.).*
2. *Хуширўйлик сирлари (1995 й.).*
3. *Алла айтай, жоним болам (1996 й.).*
4. *Ори қўшиқ бўлган юрт (2009 й.).*
5. *Ори қўшиқ бўлган юрт (тўлдирилган ва қайта ишланган наишри, 2010 й.).*
6. *Фарзандингизга ўйинлар (2009 й.).*
7. *Оилада болаларни алла воситасида маънавий-ахлоқий тарбиялаш (2010 й.).*
8. *Миллий-маънавий қадриятлар ва комил инсон тарбияси (ҳаммуаллифликда) (2010 й.).*
9. *Истиқлолдан яшинаётган юрт (2011 й.).*
10. *Нур тўла уй (тўлдирилган ва қайта ишланган наишри, 2011 й.).*
11. *Онам айтган аллалар (2012 й.).*
12. *Ўзбек халқ қўшиқлари (2015 й.).*
13. *Қуёшим – энам (2021 й.).*



## МУНДАРИЖА

Болалар ўйинлари – ҳаёт машқлари. М.Қуронов	3
ЎҒИЛ БОЛАЛАР ЎЙИНЛАРИ.....	13
Белбоғ.....	13
Икки белбоғ.....	14
Зар қалпоқ.....	15
Қалпоқ отди.....	17
Чағалай.....	18
Чуррак.....	19
Чўлоқ қарға.....	20
Чўлоқ қарға.....	21
Чўлоқ қарға.....	22
Касал эчки.....	24
Эчки, унинг боласи ва бўрилар.....	25
Бўри, эчки ва унинг болалари.....	26
Оқсоқ бўри ва қўйлар.....	28
Чўпон ва оқсоқ бўри.....	29
Қари бўри.....	30
Ўйлаб топ.....	31
Мўлжал.....	33
Ўрда ошиқ.....	34
Соққа ошиқ.....	35
Ёнғок.....	37
Тўрт тош.....	38
Ганг.....	39
Тош отар.....	40
Тўп отар.....	40
Қармоқча.....	41
Қўлоқ чўзма.....	43
Чертмак.....	44
Гулдир-гуп.....	45
Жуфтпар.....	46
Жойингни топ.....	47
Ҳайкал.....	48
Подшо-вазир.....	49
Подшо-вазир.....	51

Подшо-вазир.....	52
Яхши ота.....	53
Ташлама таёқ.....	54
Қадама таёқ.....	56
Таёқ тепди.....	57
Таёқлар жанги.....	58
Пода тўпи.....	58
Ўн икки чўп.....	60
Чиллак.....	62
Чўнка-шувок.....	63
Чўпон таёқ.....	64
Қоровул.....	65
Хамир-патир.....	66
Оқ суяк.....	67
Оқ суяк.....	68
Чавандозлар.....	70
Эшак минди.....	71
Калла кўпқари.....	72
Чавандоз ва эгарчи.....	72
Хўрозлар жанги.....	75
Ер олар.....	75
Елкада кураш.....	77
Чучмома.....	78
Кўк қани?.....	79
Чим-чим.....	80
Сир олиш.....	81
Асир-асир.....	82
Уруш-уруш.....	83
Бўрон.....	84
Қалъани эгаллаш.....	85
Дук урди.....	85
Сартарош.....	87
Сичқон-мушук.....	88
Қозон қоровул.....	89
ҚИЗ БОЛАЛАР ЎЙИНЛАРИ.....	91
Арқон ташлаш.....	91
Ҳаппак.....	92
Сополтош.....	94



Жамбил-жамбил.....	95
Чертмак.....	96
Зина.....	97
Олиб кочар.....	97
Дурра отар.....	98
Қиз ва қушлар.....	99
Бургут келди.....	100
Лайлак келди.....	102
Пир этди.....	103
Қушим боши.....	103
Ким кучли.....	105
Латта копток.....	106
Ўртага тушар.....	107
Топдим-топмадим.....	107
Сандал-сандал.....	109
Сўзма-сўз.....	110
Тапир-тупур қалдирғоч.....	111
Қадамба-қадам.....	113
Кўз бойланди.....	114
Олди-солди.....	114
Занжир.....	116
Сават.....	117
Ким урди.....	117
Кўз бойлагич.....	118
Чум-чум палак.....	119
Дашинмовук.....	120
Ажина-гужина момо.....	121
Яхши она.....	123
Меҳмон келди.....	124
Холакам.....	125
Она ва бола.....	126
Совчи кутиш.....	127
Келин-келин.....	129
Ҳамсоя-ҳамсоя.....	131
Бола боқар.....	132
Каштачи.....	134
Кўрпа тикар.....	135
Нина ва ип.....	136



Момом бозордан келди.....	136
Рўмолча ташлаш.....	138
Ҳаммом пиш.....	139
Ошқовок узди.....	140
Мен сенда кўряпман.....	142
Бўзаними, кўзани?.....	143
Хола-холакам.....	144
Мўлжал-мўлжал.....	146
Йигирма-чилдирма.....	147
Черта.....	149
Теран илдизлар. Қ.Омонов.....	151

**Гулжаҳон Мардонова**

# **ЎЗБЕК МИЛЛИЙ ЎЙИНЛАРИ**

**Оммабоп-адабий нашр**

**Муҳаррир:**

*Исломжон Хувайтов*

**Дизайнер**

*Илҳомжон Ашурматов*

**Рассом**

*Умиджон Сулаймонов*

**Мусахҳиҳа:**

*Гулмираҳон Исломбекова*

**“Bookmany print” нашриёти**

Нашриёт тасдиқнома рақами № 022246. 28.02.2022 й.

Босишга рухсат этилди: 4.08.2022.

“Times New Roman” гарнитураси. Қоғоз бичими: 84x108 <sup>1</sup>/<sub>32</sub>

Нашриёт босма табағи 5,3. Шартли босма табок 8,3.

Адади 500 нусха. Офсет усулида босилди.

Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, 22-мавзе, 17-б уй.

“BOOKMANY PRINT” МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.

Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, 22-мавзе, 17-б уй.